

# Sociologia és jogalkalmazás.

Írta: KISS GÉZA.

## I.

Divatos jelszó napjainkban a jogtudomány egyoldalúságát, elmaradottságát emlegetni és ezzel kapcsolatban a »sociologiai módszer« alkalmazásának szükségességét, üdvös voltát hangoztatni. Szakítani kell – úgy mondják – az eddig érvényesült dogmatikával, fogalomképzéssel, módszerrel, és oda kell hatni, hogy a jogtudomány művelése sociológiai alapon történjék. Csaknem naponta és szószerint ismétlődő tipikus közhelyeket idézünk, ha az erre utaló jelszavak legszokásosabb kifejezéseit visszaadjuk: a »jogtudomány élettelen formalismusa, avult dogmatikája nem számol a társadalomtudomány vívmányaival«, »a modern sociologia követelményeivel ellentétben áll, ha a tételes jog intézményeihez, szabályaihoz a nagy társadalmi fejlődés dacára is ragaszkodunk«, a »conservatív jogtudomány és jogalkalmazás egészségtelenül befolyásolja a socialis folyamat elbírálását«, stb., stb.

A külföldön divatossá lett, – mindazonáltal komoly, tudományos körök részéről csakhamar egyértelműleg és erélyesen visszautasított – ilyenféle jelszavak nálunk is egyre hatásosabb vonzóerőt kezdenek gyakorolni. Mint fölötte jellemző példára, elég legyen arra a vitára hivatkoznom, amely a Magyar Jogászegyletben a »Sztrájk és jogalapja«-nak kérdése körül mintegy két esztendő előtt folyt le\*) és melynek a

\*) A sztrájk jogalapja. Ágoston Péter előadása, Magyar Jogászegyleti Értekezések XXXIV. k. 6. f. és a hozzáfűződő vita, u. o. XXXV. k. 4. f.

rendjén valóban hálátlan munkának mutatkozott a szigorúan ps tárgyilagosan jogászai szempontoknak, módszerek az érvényesítése. Ezzel szemben mondhatni diadalát ülte a folytonosan felhangzó jelszó: a jogviszonyokat nem a tételes törvény rendelkezései alapján, nem a jogtudomány módszerével és kategóriáival, hanem a »sociologia szabályai szerint« kell megítélni.

A kérdés nagy fontossága bizonyára indokoltta teszi, hogy közelebről megvizsgáljuk: minő reális tartalom rejlik e jelszavak mögött és ahhoz képest minő joggal hangoztatják azokat? Oly határkérdésről van szó, amely egyaránt érdekli úgy a jogászt, mint a sociológust. És ha hozzátesszük, hogy a felemlített jelszavak sűrű emlegetése dacára sem szokták a kérdéses követelmények concret értelmét megjelölni: e téma tárgyalásának létjogosultsága aligha lesz elvitatható.

I. Mi a sociologia jelentősége és szerepe a jogászra nézve?

Tegyünk mindenekelőtt különbséget a jogtudomány egyes területei: jogalkotás, (jogpolitika), jogbölcselet és jogalkalmazás (a tételes jog tudománya) között.

A törvényhozás »művészete« – technikájától eltekintve – aligha más, mint az alkalmazott társadalomtudomány egyik megnyilatkozása. A törvényhozó a megalkotandó jogszabályok anyagát illetőleg a társadalmi tünemények eredetére, összefüggésére és kialakulására vonatkozó általános sociologiai elvekhez tartja magát. Itt tehát joggal lehet a társadalomtudomány szempontjaival érvelni. Nem is valószínű, hogy az idézett jelszavak éle erre a pontra irányuljon. A »jogtudomány ma i elmaradottságát« itt senki sem róhatja föl. Törvényhozási problémáknál ma már nem érvelnek örökérvényű észjogi tételekkel, nem vizsgálják, hogy a de lege ferenda elbírálandó jogelv, vagy intézmény »fogalmilag«, azaz a »logika törvényei szerint« megállhat-e? A jogtudomány ma már túl van azon a szomorú korszakon, amelyben ily szempontok a törvényhozó előtt is szerepet játszottak.)\* A codifica-

\*) Rég letűnt e téren a logika istenítésének ama korszaka, amelyben egyes újabb vagy a római jogban nem ismert életjelenségek jogi szabályozását, modern intézményeket, jogi alakulatokat (részvénytársaság, tulajdonosi jelzalog, közös végrendelet, stb.) logikai lehetetlenségeknek, »jogilag construálhatatlanok«-nak minősítettek.

tor is igyekszik ugyan az újabb életjelenségeket és intézményeket a jogdogmatika már meglévő és rendelkezésére álló kategóriáival kifejezni, ámde távol áll attól, hogy ez eddig ismert fogalmak esetleges elégtelenségéből az illető intézmény »logikai lehetetlenségére« következtessen. Más oldalról: ma sem tagadhatjuk a fennálló jogállapot szempontjának lényeges súlyát valamely törvényhozási kérdés megítélésénél, ámde azzal is tisztában vagyunk, hogy az eddigi jogi szabályozás csak egyike ama szempontoknak, ama társadalmi erőknek, melyek de lege ferenda tekintetbe jönnek.

Így tehát a jog és sociologia viszonyának kutatásánál a törvényhozás problémáját, mint nagyban és egészben tisztázott kérdést, ezúttal figyelmen kívül hagyhatjuk.

De ép így napirendre térhetünk a jogbölcsezet fölött is. Általánosan elfogadott nézet az, hogy a sociologia, mint az a tudomány, amely a társadalmi élet törvényszerűségeit kutatja, a jogbölcsezet céljaival sok tekintetben összetalálkozik.\*) Ha a jognak, mint egyik társadalmi tümenynek, lényegét kutatjuk, bizonyos, hogy a társadalomtudomány elveinek, valamint eredményeinek fölhasználása a sikeres tudományos vizsgálódás egyik szükséges előfeltétele.

Igaz ugyan, hogy a két tudomány határkérdése – sőt: itt existentialis kérdése – vitatott. De e vita sokszor inkább csak terminológiai természetű. Abban mindenki egyetért, hogy a jogbölcsestnek a sociologia tanulságaira szükség van és hogy ezek a tanulságok a társadalom életére vonatkozó tudományos igazságok felhasználását jelentik.

Egészen másként áll a dolog a szorosán vett jogtudománnyal: a tételes jog tudományával, a jogalkalmazással. Az ide beható »sociologia« a legnagyobb mértékben határozatlan. A legtöbb jelszó egészen tartalmatlan, azaz maga sem tudja, hogy positive mit is akar mondani. Legjobb esetben nemleges értelmük van, azaz legfeljebb azt engedik sejtetni, hogy mi ellen küzdenek, mivel szemben sürgetik a sociologiai módszert. De még ennél a nemleges pontnál is sokféle kalandoznak: quot capita, tot sensus. És e

\*) V. ö. Finkey, A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. Budapest, 1908. I. k. 28. o.

mellett határozatlanok is, a legnagyobb általánosságban mozognak, részletes megjelölések nélkül.

Így az egyiknek a mai jogdogmatika nem tetszik, tehát azzal szeretne végleg leszámolni és helyébe a sociológiát beültetni. Hogy mikép? nem magyarázzák meg. A másik a betűhöz való szolgálai ragaszkodás – egyébiránt helyes és jogosult – bírálatából indul ki és így jut a sociológiához. A harmadik »osztály-igazságszolgáltatásról« beszél (a német publicistikai és részben jogi irodalomban kedvencz jelszó: »Klassenjustiz«), azaz úgy véli, hogy a mai jogalkalmazás osztályérdeket szolgál, minek oka: a fennálló jogrendszerhez való konzervatív ragaszkodás, orvosszere: a sociologia. Hosszasan lehetne még folytatni ezt az ismertetést, mely azonban amúgy is csak azt mutatja, hogy általánosságban tartott, határozatlan észrevételekről van szó, amelyek a beható kritikai vizsgálat alól kisiklanak.

Ha tehát e támadásoknak végére akarunk járni, nem elégedhetünk meg e kifejezéseknek az értelmezésével, hanem kutatnunk kell, minő gyakorlati czéllal, minő irányzatok támogatására lépnek föl azok? Minő kérdéseknél szerepelnek, és mi okból? Ha ezt a kérdést vizsgáljuk, csakhamar rájövünk e jelszavakat összekötő közös kapcsolatra, az egyetlen reális tartalomra: t. i. a jogpolitikai irányzatra. A »sociologia« a társadalmi fejlődés szempontjára céloz, ehhez képest burkolt törvényváltoztatási, jogpolitikai igénynyel lép föl s a fennálló jogtételtől való elérése irányul. Támadja a törvényhez kötöttség elvét és biztosítani óhajtja annak lehetőségét, hogy a bíró a törvény rendelkezésével szembe helyezkedhessek. Egyáltalában: a jognak ne az legyen az alapelve, hogy a bíró a törvény rendelkezését értelmezze, hanem, hogy a társadalmi jelenségek követelményeihez tartsa magát. És ha a fejlődő kor megváltozott igényei más parancsolnak, mint amit a törvény rendel, az előbbi és ne a törvény legyen irányadó.

E törekvések – túlnyomó részben – s o c i a l p o l i t i k a i irányzattal kapcsolatban szoktak jelentkezni. A bírói szabadság érvényesülését – a törvénynyel szemben – különösen abban az irányban sürgetik, hogy az ügynevezett támogatásra szoruló társadalmi rétegek érdekében való hiva-

talos beavatkozás minél hatályosabb legyen. Ezt az irányzatot fedi különösen a »jog socialisálásának« ismeretes jelszava főleg oly jogalkalmazási kérdések kapcsán, melyek a társadalmi rétegek hatalmi viszonyát, a nagy gazdasági érdekharczot közletről érintik.

Mindezek a követelmények – egészen a legutóbbi évekig - inkább csak nem jogász körökben nyertek kedvező fogadtatást. A tételes jogtudományyal nem foglalkozó, annak módszerével, sajátos természetével és céljával nem törődő, vagy épen nem ismerős »sociologusok« voltak azok, akik ezt az álláspontot képviselték, és akiknek e nézeteit az említett jogpolitikai irányzatok támogatására egyesek felhasználták.

De a legutóbbi időben már jogászai segítségre is találtak az úgynevezett szabad jogi elméletben, amelynek egyes tételei, – legfőként azonban ezek részint túlzott, részint egyenesen félreértett változatai – ily irányzatok tudományos hátvédjéül bizonyos külső sikerrel voltak érvényesíthetők. Ezek a tételek: bírói szabadság a törvény ellenére is, ott, ahol ez utóbbi igazságtalan, méltánytalan, ahol a fenforgó gazdasági és socialis követelményekkel ellentétes, stb. ugyancsak a sociologia aegise alatt jelentek meg: »a társadalmi fejlődés evolutiója, amely alól a jog sem alkothat kivételt, követeli, hogy a törvényhez kötöttség elvén rést üssünk.« \*)

Nem nehéz belátni, hogy e törekvések a jogalkalmazás lényegével ellentétben állanak. De ez a körülmény kevés eredménynyel lesz érvényesíthető szerzőikkel szemben. Mert »tudományos divat« az napjainkban – amint az említett jogászvita egyik előadója helyesen jellemezte is\*\*) – »hogya az egyik tudomány a másik köntösébe öltözik, a másik eszközeit, módszerét, elveit alkalmazza, ilyen módon valami olcsó, könnyű eredetiségre téve szert. így lesz ... a jogból sociologia.« Akik ezen a réven' »eredetit« akarnak alkotni, ezt tényleg »olcsón« és »könnyen« érhetik el. Hasznára azonban egyik tudományágnak sem lesznek.

\*) Emozgalomra nézve v. ö. »A jogalkalmazás módszeréről« cz. munkámban (Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, II. évf. 1 kötet, Budapest, 1909. 68. s. k. o.) mondottakat.

\*\*) Hevesi Illés, id. h. XXXV. k. 4. 90-91. o.

Ez az általános ítélet áll a most tárgyalt reformmozgalomra is. A jogtudományt csak úgy vihetjük előbbre, ha azt jogtudománynak hagyjuk meg, ha tehát nem feledkezünk meg arról, hogy a tételes jog alkalmazása speciálisan jogász feladat, amelynél fogva a törvény által megállapított jogtételeket a gyakorlati élet kérdéseinek eldöntésével kell végrehajtanunk. A modern állam lényegének megfelelő jogalkalmazás elvitázhatatlan előfeltétele a törvényhez kötöttség elve.\*) Ezt az elvet minden culturállam alkotmánya átvette. A törvény rendelése tehát kötelezi a bírót, aki nem kutathatja ezzel szemben, hogy mit kívannak a társadalmi viszonyok és gazdasági követelmények, hanem ahhoz a joghoz van kötve, ami az állam kötelező alakban nyilvánított akaratánál fogva érvényben van. E mellett mit sem jelenthet, ha a sociologus arra hivatkozik, hogy a jog szintén egyike ama társadalmi jelenségeknek, amelyekre az általános társadalomtudományi igazságok alkalmazandók, mert itt a fennálló tételes jog alkalmazásánál nem kérdezhajtanunk, hogy ezekről az általános igazságokról a bíró miként gondolkozik, hanem csakis az lehet irányadó, hogy a törvény azokat hogyan értékelte. A szóban forgó társadalomtudományi igazságoknak az illető jogi kérdésre való alkalmazását a törvényhozás már elvégezte; a jog alkalmazójának, a tételes jogtudomány művelőjének a törvényhozás akaratán túlmenni, azt socialis, méltányossági stb. szempontból mintegy felülbírálni nem szabad. »Judex non debet esse clementior lege.«

Összegezvén mindezeket a szempontokat és egyszersmind megállapítván azt a tényt is, hogy a jogtudomány hivatott vezető emberei a szabadjogi felfogás e túlzott követelményeit határozottan visszautasították, megállapíthatjuk, hogy a sociologiai jogalkalmazásnak ez a neme éppen nem szerencsés kísérlet a jogtudomány módszerének reformálására. Ha ezt értik a »sociologia vívmányainak értékesítése« alatt, ha ezt jelenti a »sociologiai módszer«, akkor csakugyan a limine kell visszautasítanunk minden sociologiai beavatkozást, mert az a jogtudományt lényegéből vetkőzteti ki.

II. Másként áll azonban a dolog, ha a társadalomtudo-

\*) V. ö. *Concha* Gyöző, Politika. I, k. Alkotmánytan. 278. o.

mány kutatásainak érvényesítése a jogalkalmazás fentvázolt lényegének sérelme nélkül vihető keresztül. És itt merül föl a kérdés: vajjon a törvényhozás akaratának helyes és pontos alkalmazása nem függ-e össze bizonyos sociologiai ismeretekkel? E kérdés eldöntése attól függ: kifejezi-e a törvény (»írott jog«) a benne rejlő állami akarat egész tartalmát, vagy nem? Ha igen, akkor a jogász feladata a törvénynek, mint okiratnak, pragmaticus értelmezésében (amely a nyelvtudományi avagy theologai hermeneutikától elvileg miben sem különbözik) kimerül. Ebben az esetben a társadalmi életjelenségek megfigyelése és szem előtt tartása nem tartozik a jogász munkája körébe. Ha azonban a fölvetett kérdésre n e m-mel felelünk, ha tehát kétségbevonjuk azt hogy az írott jog rendelkezései a kifejezendő tartalom egész teljességét foglalják magukban, akkor szükségképpen felmerül a további kérdés: e teljes tartalom h o n n a n egészíthető ki és ehhez képest kutatni kell, minő szerepe lehet itt ama társadalomtudományi megfigyeléseknek?

Sokáig uralkodott, sőt széles körben érvényesül még ma is, az a felfogás, mely szerint a jog teljes tartalmát a törvény írott rendelkezése fedi. A jogalkalmazónak – e nézet szerint – semmi egyéb szerepe nincs, mint a törvény rendelkezésének okiratszerű megállapítása. Ami ezen túlmegegy, az már nem része a törvénynek. A jogalkalmazónak tehát önálló szellemi működésre nem is juthat alkalma, legfeljebb azokban a kivételes és egészségtelen esetekben, midőn a törvény homályos, vagy hiányos. De ezeket az eseteket csak mint kivételeket szabad tekinteni, a rendes eset az, hogy a bíró csak leolvassa az írott jog rendelkezését. »Baj az, ha a törvények értelmezésre szorulnak. A törvényeket úgy kell szövegezni, hogy semmiféle jogászi okoskodásnak ne legyenek kitéve«, mondja egy neves XVIII. századbéli jogász. És e nézete éppen nem különvéleményt képviselt, hanem az akkori jogászok uralkodó álláspontját fejezte ki.

Mint említettük, az ilyen felfogás már eleve kizárja a bíró önálló gondolkozását a törvény intenciójának kutatásában. Ez utóbbi a törvény írott betűjének philologiai és logikai értelmezése útján ismerhető föl. Annál természetesebb, hogy e szemlélettel a társadalmi jelenségek vizsgálata sehogy sem

férhet össze. Amint e nézet találó jellemzésül oly gyakran idézni szokták Faust mondását: a bíró számára is »a pergament az a szent medence, amelyből egy korty a szomjúságot örökre kioltja«. A »Weisheit letzter Schluss« a törvényt betűje.

Érdekes, hogy úgy a korlátlan egyeduralom, mint az alkotmányos, az államhatalmak egyensúlyán alapuló kormányrendszer ugyanerre az eredményre jutott a bíró szellemi működését illetőleg. Az abszolút császárság elnyomta a jogalkotó Judikatur át, mert minden államhatalmi ténykedést a maga számára szándékozott fentartani. A törvényhozást ép úgy, mint a bírászkodást. A bíró csak leolvassa a törvényt, gondolkoznia nem szabad. »Ha valamit kétségesnek lát«, mondja a római császár, közvetlenül ő hozzája kell fordulnia, mert »egyedül neki szabad törvényt hozni és törvényt értelmezni.«

Még szorosabban függ azonban össze e felfogás az újkori alkotmányos rendszerrel, legfőként a Montesquieu-féle államhatalommegosztási elmélettel.

Eszerint az alkotmányosság lényege az államhatalomnak megosztásában rejlik.\*) Veszélyeztetni tehát a szabadságot, ha különféle államhatalmak, így a törvényhozói és bírói, egy kézben összpontosulnak. És e felfogás, bár a korlátlan császárságával homlokegyenest ellenkezik, a bírói funkciónak ugyanazt az önállótlan-ságát eredményezi, mert ha a bíró a törvény betűjéhez szigorúan kötve nincs, ha tehát - bár csak a törvény kiegészítése által is - önálló munkát végez, törvényhozói jogot bitorol. Ezért helyezkedik Montesquieu is a Blackstone-féle ismert álláspontra: »a bírák nem arra valók, hogy új jogot jelentsenek ki, hanem, hogy fentartsák és kifejtsék a régit«, »a bírák a jog letéteményesei, élő orákulumok, akiknek döntenük kell minden kétes esetben és akik esküjökönél fogva kötve vannak ahhoz, hogy az ország jogának engedelmeskedve döntsenek.«\*\*) Sőt e tétéleket még

\*) A Montesquieu-féle elméletnek a jogalkalmazás módszerére gyakorolt befolyására nézve v. ö. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, I. k. (1905) 155. s. k. o., valamint Radbruch, *Rechtswissenschaft als Rechtsschöpfung. Ein Beitrag zum juristischen Methodenstreit*, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. XXII. k. (1906) 355-370. o.

\*\*) Sir William Blackstone, *Commentaries on the laws of England*, (Kerr kiad., London, 1857) I. k. 53-54. o.



tulzottabb megvilágításba helyezte: »a bírónak nincs is szüksége másra, mint szemekre«, »az állam bírói nem egyebek, mint az a száj, mely a törvény tételeit kimondja«, »lélek nélküli lények, akik a törvénynek sem erejét, sem szigorúságát nem képesek mérsékelni«, stb.\*)

Miután pedig a Montesquieu-féle tan »jó ideig az állami politika bölcsességkövének tekintett és olyannak, mint amely egyedül biztosítja az alkotmányosságot«,\*\*) egészen természetes, hogy a bírói funkció e megszorítását is elsőrendű alkotmánybiztosítéknak tartották. Már pedig e felfogás nemcsak a bírót súlyosztette valóságos automatává, hanem az egész jogalkalmazás productivitását, a törvény betűi fölé emelkedését kizárta. Ez utóbbi tekintetben sokkal végzetesebb hatású volt, mint a római császári korszak felfogása, amely csak a bírót szorította meg, de a jogalkalmazás merevségének lehetetlenségével tisztában volt.

A római császár átlátta, hogy a törvényhozás qualitative más, mint a jogalkalmazás, hogy az előbbinek leg-tökéletesebb megvalósítása sem teheti ez utóbbi produktív működését szükségtelenné. Nem lehet – úgymond JULIANUS – minden egyes jogesetet egyenként a törvények útján megragadni,\*\*\*) azaz a törvényhozás által eldönteni. A törvény általános tételeket mond ki, amelyeknek a gyakorlati élet egyes eseteire való alkalmazása önálló munkát, a szó szoros értelmében vett interpretatio-t föltételez. Ez, természetesen, több, mint a törvényben kimondott tételnek egyszerű megisméltése. A b i r ó említett megszorításának tehát csupán az a következménye, hogy e »többet« nem ő, hanem a császár végzi, mint aki az egész államhatalom összes ágait kezében tartja. Ezért »ha valami kétesnek látszik, azt a bírák a császári trón elé terjeszszék és azt a császári tekintélynek kell tisztáznia«. De e »császári jogalkalmazás« bár alakilag törvényhozás (interpretatio authentica = új törvény), materialiter a törvényértelmezés tudományának

\*) Montesquieu, Esprit des lois, VI. 3., XL 6.

\*\*) Nagy Ernő, Magyarország közjoga. (Államjog) 6. kiad., 1907. 182. o.

\*\*\*) D. 1., 3., 12. »Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus <sup>n</sup>ut senatusconsultis comprehend!...«

értékes megnyilatkozása volt. A császár nevében eljáró jogtudósok – nemcsak koruknak, de az egész jogtudomány történelmének díszai – a productiv jogalkalmazás művészetének örök időkhöz tanulságos mintaképeit hozták létre.

Ugyanez áll a canonjogi jogalkalmazásra nézve. A bíró ugyan csupán a törvény betűit értelmezi, mert a productiv jogalkalmazás alapeszméjéül szolgáló »ratio aequitatis« igénybevétele a törvényhozó előjoga. Ámde ez utóbbi folytán »interpretatio correctiva« érvényesülhet, amelynek segítségével a törvények homályossága vagy szigorúsága enyhíthető. «\*)

Egyszóval a császárság korabeli és a canonjogban az interpretatio authentica: a törvényhozónak jogalkalmazó tevékenysége productiv törvényértelmezést tett lehetővé.

Ezzel szemben a MONTESQUIEU-féle elmélet végzetes dilemma elé állította a jogalkalmazást. A törvényhozó nem lehet egy személyben jogalkalmazó is. Ebből kettő következik: 1. a törvényhozó nem alkalmazhatja a jogot, azaz nem fejthet ki olyan működést, amely a törvény gyakorlati megvalósításával függ össze; 2. a jogalkalmazó nem hozhat létre új jogot, vagyis nem fejthet ki oly tevékenységet amely a fennálló törvény egyszerű megismétlésén, leolvasásán túlmegy. Mindeme követelményekhez járul a bíró jogszolgáltatási kötelessége, amelynél fogva minden egyes eléje terjesztett esetet eldönteni köteles. Nyilvánvaló, hogy mindezen követelmények csakis úgy volnának egymással összeegyeztethetők, ha a törvény minden egyes jogesetet egyenként kimerítően és kétségtelenül eldöntene. Ebben az esetben mondhatnók, hogy a bíró mindig csak »felismeri a törvényt«. Ámde miután épp ez a föltevés téves, mert »non possunt omnes articuli singillatim legibus comprehend!«, szorult a jogalkalmazás két tűz közé. Hogyan legyen köteles az a bíróság minden egyes jogesetet eldönteni, ha másfelől nem tehet egyebet, mint, hogy a törvényt gépiesen alkalmazza. És milyen az a jogalkalmazás, amely kizárólag e bíróság kezében van?

Mint látjuk, a bíróság helyzetének itt vázolt megoldása valósággal reákkényszerítette a jogtudományt a 1 y módszer elfogadására, mely minden egyes jogeset eldön-

\*) V. ö. Aq. Szt. Tamás, Summa Theologiae, 1., 2. qu. 96. a. 6.

tését egy föltételezett törvényhozói akaratra vezet vissza, azaz minden egyes bírói döntést a törvényben logikailag már befoglaltnak tekint. Ha tehát a törvény kifejezetten nem is dönthetett el minden esetet, mert nem számolhatott a forgalmi élet ezernyi változatával a felmerülő esetek egyéni jellegzetességének különféleségeivel, a cultura és társadalom haladásával stb., mégis úgy kell felfogni a jogalkalmazás lényegét, hogy minden bírói ítéletnek a fennálló tételes jog szabályaiból kell logikai bizonyossággal következnetni. A egész bírói functió nem más, mint syllogisticus következtetés: a jogszabály a föttétel, a jogeset az altétel és az ítélet a következmény.\*) így állapítható meg a törvényhozó akarata minden egyes esetre nézve matematikai pontossággal. A jogalkalmazó tehát, aki e műveletet végrehajtja, csak megállapítja a törvényhozó »latens akaratát«.

Ezt a módszert, amely nélkül a MONIESQUIEU-féle elmélet alapján álló doctrina egyáltalán nem boldogulhatott volna és amelyet a törvényhozó szándékára fektetett döntő súlynál fogva KOHLER-rel individuálisnak nevezhetünk\*) szerencsére már készen kapta. Már a glossatorok, akik a Corpus Juris Civilisnek a császári törvényértelmezés kizárólagosságára vonatkozó tételét természetesen kötelező erejűnek ismerték el, oda hatottak, hogy e császári tevékenység gyakorlati alkalmazására lehetőleg minél ritkábban kerüljön a sor. Nem akarták, hogy a föltétlen tekintélyűnek†) tartott justinianusi törvénygyűjtemény bárminemű módosítást is szenvedjen. Ezt elkerülendő, fejlesztették ki a jogalkalmazás scolastico-logikai módszerét, amely a jogrendszer »önmagából« fejlesztí tovább, azaz – egyezően a fentvázolt módszerrel – a törvényhozói akarat kipuhatólására irányuló logikai következtetésre fekteti a bíraskodás módszerét.††)

\*) Ehrlich, Freie Rechtsfindung und Freie Rechtswissenschaft. Leipzig, 1903. 4. o.

\*\*) Köhler, Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. I. k. Berlin, 1906., 123. o. Viszont annál kevésbbé individuális abban az óhajandó értelemben, hogy az egyes eset egyéniségéhez simulna.

†) Brie, Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. I. Geschichtliche Grundlegung. (1899.) 96-970.

††) V. ö. erről bővebben »A jogalkalmazás módszeréről« cz. id. m. 24-34. o.

Ez az individuális jogalkalmazási módszer, amelyet glossatorok, commentátorok és észjogászok, valamint a történelmi jogiskola hívei egyaránt alapul vettek és amely annyira kapóra jött a MONTESQUIEU-féle doctrínának, a törvényt egyéni műnek tartja, melynek végrehajtásánál egyedül a törvényhozói gondolat szempontja irányadó. Amint SAVIGNY, aki ennek az individuális törvényértelmezési módszernek classicus és alapvető kifejtését adja, formulázza: »Rekonstruktion des dem Gesetze innewohnenden Gedankens.«\*) Természetes, hogy ezzel a módszerrel semmiféle »sociologiai megfigyelés« nem férhet össze. A jogalkalmazás logikai apparatus, amely az élet jelenségeivel nem törődve, a tiszta logika törvényei szerint következtet a törvényhozói gondoláira.

A XIX. században élt e módszer fénykorát. A történelmi jogiskola első emberei állottak szolgálatában és hozták létre e korszak jellegzetes jogi dogmatikáját, fogalom képzését, finom megkülönböztetéseit, osztályozásait és rendszerét. E jogi dogmatikának hatalmas épülete a jogtudomány megbecsülhetetlen vívmánya, amelynek e disciplina előbbrevitelében elévülhetetlen érdeme volt és lesz. Törvényértelmezési módszere azonban, amely a fent vázolt individuális elven alapszik, teljesen elhibázott.

Szem elől téveszti mindenekelőtt azt, hogy a jogalkalmazás elsősorban az élet tudománya. Hogy az életjelenségek nem igazodnak a priori megállapított logikai kategóriák szerint, hanem a társadalmi folyamat törvényeitől függnék. Nem veszi tekintetbe, hogy a törvényhozó mindenre előre nem gondolhatott, következésképpen helytelen dolog arról beszélni, hogy egyik vagy másik eshetőségre nézve mi az ő akaratára? Nevetséges tehát arról vitatkozni, hogy a repülőgép, avagy léghajó folytán okozott károokra nézve mi volt I. Napóleon-nak a nézete, illetőleg mi lett volna, ha az említett jelenségekre gondolhatna. Hol akad francia bíró, aki pedig ezekre a kérdésekre nézve az I. Napóleont szerzőjéül valló Code civil-t alkalmazza, aki ily kérdést komolyan vegyen. Vagy próbálta-e valaha 1900 előtt egyik vagy másik,

\*) Savigny, System des heutigen römischen Rechts. I. k. (1840.) 33. §. 213. o.

a »Gemeines Recht« területén illetékes német bíró magát a római praetor gondolatába beleképzelni a hálókocsitársaság felelősségének kérdésére nézve az utas holmijait illetőleg? Vajjon azt kutatta-e adott esetben, hogy a praetora nautae, caupones, stabularii közé a hálókocsitársaságot bevette volna-e? \*) Vagy kutatja-e nálunk az osztrák polgári törvénykönyvet alkalmazó bíró I, Ferencz király véleményét a telefonon tett ajánlatra nézve?

Még irreálisabbnak tűnik föl a törvényhozói gondolat szempontja, ha a mai alkotmányos, vagy éppen parlamentáris állam törvényhozási gépezetét tartjuk szem előtt. Ki itt a »törvényhozó«? Alakilag, a mi alkotmányunk értelmében, a képviselőház, főrendiház és az államfő. Határozottabban megjelölve: a képviselőház egyes tagjai, a főrendiház egyes tagjai és Ő felsége. Ki képes most már egy felmerült részletkérdésnél jelentkező kétely elosztatására e tényezők egyöntetű akaratát megállapítani? Reális módszer-e az, ha valaki pl. a semmisségi panasz beadásának kérdése körül felmerült egyik-másik vitakérdésnél a bűnvádi perrendtartásról szóló törvényt meghozó parlament egyes tagjainak, valamint Ő felségének idevonatkozó intenióját kutatja? Már magában véve lehetetlen álláspont ez, még ha nem is vesszük tekintetbe azt a körülményt, hogy ily részletkérdések, amelyek pedig a gyakorlati életben előálló kérdések túlnyomó többségét teszik, rendszerint egyáltalán nem is érdeklik a parlamentet; ennek feladata az általános jogpolitikai szempontok tisztázában áll. Azok pedig, kik e részletkérdések átgondolásánál tényleg szerepet játszottak: a törvénytervezetet előkészítő bizottság tagjai, stb. közjogilag nem állanak összefüggésben a törvényhozó hatalommal.

Ezek azok a szempontok, amelyek a »törvényhozó akaratát« mint törvényértelmezési elvet értéktelenné teszik. Ami pedig a velejáró logikai következtetések biztosságát és becsét illeti, e tekintetben a törvényértelmezés története szintén lesújtó kritikával szolgálhat. Az ilyen módszer homlokgyenest ellentétben áll az élet igényeivel, mert az írott jog ridegségén, merevségén mit sem változtat. És e mellett az

\*) V. Ö. Zitermann, Lücken im Recht, Leipzig, 1903. 24. s. k. o.

ellenőrizhetetlen sophismák veszélyének teszi ki a jogalkalmazást amint hogy ez álokoskodások hatása e logikai módszer összes fegyvereire – minők pl. az analógia, az argumentum a contrario, e silentio, stb. – kimutatást nyert. Köteteket lehetne összeállítani azokról a lehetetlen következtetésekről, amelyek e törvényértelmezési szabályok révén elgondolhatók, vagy concret ítéletben napvilágot is láttak. Az »argumentum e silentio«-t találóan viszi ad absurdum Rümelinnek – a logikai módszer egyik legelőbbkelő ellenségének – sokszor idézett példája a medvés emberről, aki a vasúti váróteremben kiirt figyelmeztetésből »kutyákat behozni tilos«, azt következtette, – és pedig a szóban forgó argumentum alapján helyesen, – hogy e szerint medvét behozni szabad. Holott viszont az »analógia legis« – szintén bevett fegyvere e módszernek – azt követeli, hogy a kutya fogalma ezzel az alkalmalással medvévé terjedjen ki (interpretatio extensiva).\*)

A logikai módszer következtetéseinek megbízhatatlanságáról, természetellenes voltáról, stb. az utóbbi évek irodalmának bírálata valóságos bűnlajstromot állított össze. Nemcsak azt mutatták ki, és pedig eredményesen, hogy ezek a döntések fölötté igazságtalanok, de azt is, hogy kiszámíthatatlanok. Homlokegyenest ellentétes eredményeket, mint a törvényhozó akaratának egyedül helyes logikai következményeit vezettek le. A logikai fogások különben is tág teret nyitottak a legképtelenebb álkövetkeztetések számára. A jogtudomány a beavatottak titkos tudományává lett, amely sophistikai mesterfogásokkal bizonyította be azt, ami neki tetszett.

Hosszas volna a szóban forgó hibák és tévedések különféle neveit és azok hatásait tüzetesen elbírálni. Ettől tehát – e cikk tulajdonképeni célját szem előtt tartván – bizonyára eltekinthetünk. Csak egy fölötté jellemző példára óhajtánánk még hivatkozni, amelynek anyagát JUNG-nak, a logikai módszer egyik ugyancsak ismert nevű támadójának, legújabb művéből merítjük\*\*) és amely igazolja, hogy egészen új törvények értelmezésénél is minő lehetetlen álláspontok merülhetnek föl.

\*) Oertmann.

\*\*) Jung: Positives Recht. Ein Beitrag zur Theorie von Rechtsquelle und Auslegung. Giessen. 1907. 48. o.

A német polgári törvénykönyv, – ép úgy, mint a mi leendő magánjogi codexünk 1900-ban megjelent Tervezete, külön tételt szentel az ú. n. állattartó felelőssége szabályozásának. Vétkességére való tekintet nélkül felelőssé teszi azt, aki valamely állatot tart, az ez utóbbi által másnak okozott kárért.\*\*) A kiéli jogászgyűlésen tavalyelőtt e kérdés a tárgyalások egyik főpontja volt. A beható eszmecsere rendjén fölmerült többek között az a részletkérdés is, vajjon az e szakaszban foglalt »állat« fogalma kiterjed-e az egyes fertőző betegségek baktériumaira is és hogy ehhez képest az ilyen beteg, pl. tüdővésztes, »állattartónak« tekintendő-e? Bár a témát eredetileg tréfásan vetették föl, »csakhamar komoly vita tárgya volt, vajjon a tüdővésztes, akitől e bajt más elkapta, felelőssé tehető-e, mint »állattartó« a német ptk. 833. §-a alapján.\*\*)

»És most kérдем én«, – fakad ki joggal JUNG - gondolhat-e valaki egyáltalán arra a lehetőségre, hogy a tüdővésztes kártérítési kötelezettségét az infectió miatt ily személyvesztő módon megokolni lehessen, még hozzá egy egészen új törvény alapján, amelynek anyaggyűjteménye, létrejötte még teljesen a szemünk előtt van, és amelynek, kihirdetésekor a szóban forgó ténykörülmeny rég ismeretes volt.« »Azt hiszem, a jogérzet, méltányosság, igazság, jogi öntudat, stb. jogforrásainak még oly tág formulázása sem vezethetne oly kiszámíthatatlan joghoz, mint a minő e positiv törvényhely logikai elbírálása.« Majd folytatólag: »Képzeljük csak el annak érzelmeit, aki ily helyzetben, mint tüdővésztes, akitől e betegség másra átragadt, egyszerre csak azt hallja, hogy teljesen ugyanazon szempont alapján marasztalták el, mint szomszédját, kinek döfös bikája valakit megsebesített...«

De jellemzők e sajátóságos vita folyamán érvényesült egyes érvek is. A vitatkozók – úgy látszik – nem<sup>ls</sup> gondoltak a kérdéses törvényhely céljának észszerű kutatására. A tüdővésztes felelősségét az illetők hol azon az alapon utasították vissza, hogy a kiköhögött tuberkulumoknál nem forog fenn a »consuetudo revertendi« (animus revertendi == a

\*) Német ptk. 833. §., magyar Tervezet 1780. §.

\*\*) Jung, i. h.

gazdához való visszatérés iránti szándék), tehát a fertőzés pillanatában a tüdővésztes már nem »állattartó« az illető bacillusok szempontjából; hol meg avval érveltek, hogy a törvényhely logikai értelmezése szerint a kárnak az állat izommunkája folytán kell előállania, »mechanikus« károkozásnak kell fenforognia, stb., stb. Szóval csak azért nem lehet szó az illető beteg felelősségéről, mert a bacillus nem esik a § értelmében az »állat« fogalma alá (!) Holott, amely tragikomikus dolog volna a tüdővésztest e felelősség révén elmarasztalni, ép oly nevetségesen félreismerik más oldalról ezek az érvek is a törvény e rendelkezésének célját. Mert aki ez utóbbit józan észszel mérlegeli, annak valóban lehetetlenség be nem látnia, hogy pl. az orvos, professor vagy más tudós, aki laboratóriumában a tudományos buvárlat céljaira bacillusokat tart, ugyanezen § alapján feltétlenül felelős az esetleg beálló fertőzés okozta károkért.\*) (Pl. a bécsi pestis esetek, valamint számos más eset, midőn a laboratóriumban tenyésztett bacillusok következtében járvány keletkezett!). Holott ezeknél a bacillusoknál sem állapítható meg az animus revertendi és ezek sem végeznek »izommunkát«. De mégis felelősnek kell tartanunk az ezeket tenyésztő tudóst, mert félreismerhetetlenül erre utal a rendelkezés célja, az egész szabályozás alapgondolata, amelyet a mi Tervezetünk idevágó és e tekintetben megegyező rendelkezésének indokolása helyesen ekként formuláz: aki a maga érdekében oly erőket hoz működésbe és használ fel, amelyeket nem bír annyira féken tartani és saját uralmának alávetni, hogy esetleg másokra veszélyesekké nem válhának, annak magára kell vetnie azon kockázatért, amely – bár minden vigyázata és gondossága ellenére – azokból tényleg másokra hárul.\*\*\*) A törvényes szabályozás e társadalmi rendeltetésével szemben aligha bírhat súlylyal annak a bizonyos »törvényhozódnak, helyesebben: a szakasz szerkesztőjének individuális szándéka. Bármily határozottan legyen is megállapítható az a tény, hogy a törvény megalkotói a bacteriumokra nem gondoltak,

\*) V. ö. e kérdésre nézve Oertmann, Das Recht der Schuldverhältnisse, (Heymann-féle kommentár, Berlin, 1906., 2. kiadás) 972. o.

\*\*) Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. IV. k. (1902) 624. o.



hanem csak »a közönséges életben szereplő állatokat« tartották szem előtt: a rendelkezés céljának fentemlített értelmezésén ez nem változtat.

Talán túlságosan sokáig foglalkoztunk ezzel a magánjogi részletkérdéssel. Azt hisszük mindazonáltal, hogy a kapcsolatosan kifejtettek jellemzően világítják meg annak a módszernek értéktelenségét, amely a törvényhozó individuális akaratából levont logikai következtetések révén igyekszik a törvényt a gyakorlati jogesetekre alkalmazni.

(Folytatása következik.)

# Nagybritannia mezőgazdasági népességének társadalmi viszonyai.

Írta: GÁRDONYI ALBERT.

Európa legtöbb országában a földbirtokos a saját üzemében műveli a földet, egyedül Nagybritanniában találjuk élesen kidomborodva a földesúr, a bérlő és a mezőgazdasági munkás kategóriáit.\*) E szerencsétlen rendszer következménye volt, hogy a földjáradék esett, a bérlők elvesztették tőkéjüket s a mezőgazdasági munkás kénytelen volt szakítani ősi mesteriségével. Kétségtelen, hogy egyéb okok is közreműködtek ez állapot megteremtésében, de megszüntetni csupán az előadott gazdasági rendszer megváltoztatásával lehet.

1. Földbirtokosok (owners of land, landlords). A bevétel emelkedése és a mezőgazdasági termékek árának hanyatlása megváltoztatta az angol földbirtokosok helyzetét, mert jószágaik értéke hanyatlott és csökkent a birtokok jövedelmezősége. Az angol földbirtok bruttó jövedelme (gross income) 1870/71-től 1905/6-ig a következő változásokon ment keresztül:

1870/71-ben = 56,239.212 £  
1879/80-ban = 59,568.253 »  
1882/83-ban = 55,976.166 »  
1888/89-ben = 48,814.206 »  
1898/99-ben = 43,263.695 »  
1905/6-ban = 42,433.964 »\*\*)

\*) Great Britain (no longer Ireland) almost, if not quite alone, retains a system based on »landlord, tenant and labourer«. Collings, Land reform 5. 1.

\*\*\*) Agric. Statistics 1907. Part. I. 92. 1.

A felsorolt adatok szerint a földbirtok brutto jövedelme 1879/80-ban volt a legmagasabb, ez idő óta pedig fokozatosan hanyatlik.

A földjövedelem csökkenésére vonatkozó adatok annál inkább megszívlelendők, mert azok nem csupán a mezőgazdasági czelokra használt földek, hanem az összes ingatlanok jövedelmét tüntetik: fel; már pedig az ingatlanok értéke és jövedelme, eltekintve a mezőgazdasági czelokra használt földektől, emelkedett, a csökkenés tehát teljesen ez utóbbiak rovására írandó. Az összes ingatlanjövodelmek összevonása onnan eredt, hogy a jelzett adatok eredetileg a jövedelmi adó kivetéséhez készültek, a jövedelmi adó A) osztálya pedig általában az ingatlanok tulajdonosait terheli. Az 1896. évi Agricultural Rates Act választotta külön a mezőgazdasági czelokra szánt ingatlanokat a többitől s e törvény értelmében Angliában és Walesben a földbirtok jövedelme a következő módon változott:

1898-ban = 24,160.332 £  
 1899-ben = 24,034.703 »  
 1905-ben = 23,736.588'»  
 1906-ban = 23,701.843 »\*)

A földbirtok jövedelme tehát állandóan és fokozatosan csökken Nagybritanniában.

A földbirtok jövedelmével kapcsolatosan csökkent a földbirtok forgalmi értéke is. Az 1894. évi szaktanácskozmány megállapította, hogy Nagybritannia földjeinek értéke 1875-től 1894-ig több mint 834 millió £-al esett, a mi körülbelül az összérték 50%-át teszi ki. \*)

A föld hozadékának elértéktelenedése legközvetlenebbül a bérlőket érintette, miután az angol birtokok bérlők kezén vannak. A bérlők elestek befektetett tőkéjük jövedelmétől, bértartozásaikat nem tudták megfizetni, bérelengedésekre szorultak s ez által a földesurakat érzékenyen megkárosították. Számos bérlő azonban nem csupán befektetett tőkéje jövedelmét, hanem a tőkét is elvesztette s teljesen tönkrement. A bérlők tönkje a földesurakat újabb áldozatokra kényszerítette.

\*) Agric. Statistics 1907. Part. I. 93. 1.

\*) Stüllich. Die englische Agrarkrisis. 17.

tette, mert nem foglalkoztak gazdálkodással, földjeiket parlagon nem hevertethették, minden áron oda kellett tehát törekedniök, hogy bérlőiket megtartsák. Ehhez nem volt elég a bérelengedés, hanem a földesuraknak kellett viselniök a szükséges befektetések összes terheit.

Az angol földbirtokosok veszteségeiről kellő képet alkothatunk, ha Bedford herceg jószágainak 1879. és 1880. évi számadásait összevetjük. 1879-ben t. i. elengedték a bértartozás 5070-át s a jövedelem 77.326 £ volt, 1880-ban pedig elengedték a bértartozás 25°/c-át s a jövedelem 102.025 £ volt. A megmaradt jövedelemből 1879-ben 90%-, 1880-ban pedig 67°/o kellett adóra, tizedre s egyéb közszolgáltatásokra, továbbá igazgatási költségekre, építkezésekre és javításokra, 1879-ben tehát csupán 9.4%, 1880-ban pedig 30% maradt meg a jövedelemből.

Az Earl of Ancaster 53.993 acrest kitevő jószágai 1872-től 1893-ig összesen 1,565.213 £-ot jövedelmeztek s ugyanezen, idő alatt a következő kiadásokat kellett a földbirtokosnak viselni:

új épületek .....	359.366 £
javítások, alakítások.....	277.608 »
alagsövezés, beruházások	31.441 »
alagsövezési járulékok.....	20.781 »
tized .....	63.409 »
földadó.....	48.203 »
helyhatósági adók.....	20.783 »
vegyes kiadások .....	174.512 »
igazgatási költségek.....	43.444 »
Összesen .....	1,039.547 £.

A nyers jövedelem 60.4%-át tehát ki kellett adni s csupán 39.6% maradt a tiszta jövedelem.\*)

Általános jelenségül jegyezhetjük fel, hogy a földbirtokosok tiszta jövedelme erősebben csökkent, mint a brutto bevétel. A tized, az adók s a javítások költségei nem csökkentek, a redukált bértartozásokat is gyakran el kellett engedni, a földesúrnak kellett takarmányról és trágyáról gondoskodni, és sokat kellett költenie a gazdasági épületekre, az alagsöve-

\*) Koenig, Die Lage der englischen Landwirtschaft 143. 1.

zésre s egyéb beruházásokra. Egyszóval a bér nagy része nem jövedelem, hanem kárpótlás azon kiadásokért, melyeket a földesúr birtokára költött.

Az 1894. évi szaktanácskozmány irataiban Mr. Rew\*) norfolki megbízott jelentésében egy jószág bevételét és kiadásait a következő módon tünteti fel 3 különböző időpontban:

	1875-ben	1885-ben	1894-ben
bérijövedelem.....	4.139 £	2.725 £	1.796 £
kiadások.....	1.122 »	1.166 »	1.216 »
kiadások viszonya a bérijöve- delemhez .....	27.1%	42.8%	67.7%
tiszta jövedelem.....	3.007 »	1.559 »	580 £

A bérijövedelem tehát 57%-kal esett, a kiadások 8%-kal emelkedtek s így a tiszta jövedelem 80%-kal kevesebb lett. Sőt az sem ritka eset az angol mezőgazdaságban, hogy a bérösszeget annyira igénybeveszik a kiadások, hogy a tulajdonos jövedelmét teljesen felemérsztik.\*\*)

Ez óriási veszteségeket legjobban a nagybirtokosok viselték el, mert az angol nagybirtokos birtokjoga sokkal régebb eredetű, mint más országokban s e birtokjog nem képvisel akkora tőkét, mint ha a birtok újabb eredetű volna. Nincsenek meg Nagybritanniában azon okok sem, melyek más országokban a nagybirtok megterhelését eredményezik, t. i. megfelelő tőke nélkül vásárolnak jószágokat s a vásárlás után nyomasztó adósságok maradnak fenn; örökösödés alkalmával továbbá ki kell elégíteni az érdektársakat, ami rendszeren megterhelés kapcsán szokott megtörténni. Nagybritanniában t. i. a jelzálogügy rendezetlensége, a földbirtokon nyugvó adók s egyéb közterhek, a földbirtokos társadalmi kötelezettségei útját állják annak, hogy a birtokszerzés megfelelő tőke nélkül is megtörténhessék.

Az angol mezőgazdaságot nem terheli ugyan súlyos földado,\*\*\*) kétszeresen terheli azonban a jövedelmi adó (Property and income tax), t. i. mint ingatlan tulajdoni adó (owner's tax) és mint ingatlan művelési vagy használati adó (occupier's tax). Az owner's tax a föld- és házbérijövedelmet adóztatja

\*) Stillich. id. m. 22.

\*\*) Komig id. m. 52. 1.

\*\*\*) Martin, Impôts directs en Angleterre 183. s kk. 11.

meg (lands, tenements), az occupiers tax pedig az ingatlan bérletéből vagy haszonélvezetéből származó jövedelmet.\*) A mai angol jövedelmi adót Sir ROBERT PEEL hozta be a gabonavámok eltörlése alkalmából 1842-ben s Mr. GLADSTONE szavai szerint, ki 1853-ban az 1842. évi törvényt módosította, inkább adók rendszere, mint egységes adó (rather a code or system of taxation) \*) A mezőgazdaságot terhelő adókat nem a tulajdonos, hanem az ingatlant használó tartozik megfizetni, joga van azonban a tulajdonosnak fizetendő bérből levonni. A jövedelmi adó alól mentesek az 1874. évi Harcourt Act értelmében a 160 £ alatti évi jövedelmek s ezeken felül fokozatosan emelkedik az adó. Az adókulcs mindvégig ugyanaz marad s a fokozatosság az adómentes jövedelem csökkenésében nyilvánul.

Az 1842. évi adótörvény az adókulcsot a jövedelem £-ja után 7 pence-ben állapítja meg s ez adókulcsot az 1863. évi törvény 10 pencere, az 1901. évi törvény pedig 1 shillingre emelte.

A mezőgazdasági jövedelem kezdettől fogva kedvezményben részesült, mert már az 1842. évi törvény szerint a mezőgazdák Angolországban csupán jövedelmük fele, Skótországban pedig harmada után fizetnek adót. Az 1896. évi törvény megállapítja, hogy a bérlők csupán a bérösszeg harmada erejéig adóztassanak meg.\*\*\*) Tekintettel azonban arra, hogy a mezőgazdák és bérlők jövedelme állandóan esik s hogy a bérleti haszon, illetőleg a bérleti jövedelem beruházások címén is erősen le van kötve, a helyhatósági adók teljesen ezekre nehezednek, nem mondható rózsásnak az angol mezőgazdaság állapota.

Megnehezítik az angol mezőgazdaság helyzetét a helyhatósági adók, amelyek tisztán az ingatlanok hozadékát terhelik.

Az angol örökösödési rendszer kedvez a nagybirtokoknak, mert a dívó hitbizományok (entails and settlements) nem

\*) Fawcett, A concise treatise on the law of landlord and tenant (3. ed.) 383. s kk. 11.

\*\*) Adam, Land values and taxation 78. 1.

\*\*\*) Jason, Entwicklung der Einkommens-Verhältnisse in Grossbritannien 4. 1.

teszik szükségessé az érdektársakkal való költséges megegyezést, hanem járadékfizetéseket állapítanak meg. A járadékfizetések ellen sok ellenvetés merült ugyan fel, de, amennyiben a családi birtokok fentartása indokolt, jobb a járadékfizetési rendszer, mint a teljes kielégítés. Az angol járadékrendszer különben is nagyon kedvező, mert nemzedékenként újra szabályozható s nem képezheti további jogügylet tárgyát.\*)

Főleg azonban az tartja fenn az angol nagybirtokosokat, hogy a mezőgazdaság megelőzőleg rendkívül dúsan jövedelmezett s ez lehetővé tette, hogy óriási tőkét gyűjtsenek, mely az iparban s kereskedelemben nyert elhelyezést. A városok fejlődése továbbá más szempontból tette becsessé a földet, t. i. a háztelkek értékének emelkedésével. A háztelkek és házak értékét t. i. Nagybritanniában a földbirtok összértékének A részével egyenlő értékűnek veszik, e téren tehát bőséges kárpótlást találtak az angol nagybirtokosok.\*\*)

2. Kisbirtokosok (occupying owners, freeholders). Nagybritanniában a nagybirtokosokkal szemben a kisbirtokosok jószágai nincsenek bérben, hanem a tulajdonosok gazdálkodnak azokon. Az angol kisbirtokosok két csoportra oszthatók, a yeomen a tekintélyesebb birtokosok, a small freeholders pedig a kisgazdák csoportja.

A mezőgazdasági termelési viszonyok hanyatlása az angol kisbirtokosokat válságba sodorta, mert birtokjogaik csaknem kivétel nélkül újabb eredetűek, adósságokkal vannak megterhelve s ez adósságok jelentékeny kamatainak fizetését a mezőgazdasági termékek árhanyatlása lehetetlenné tette.\*\*\*) A kisbirtokosok óriási adósságterhet mutatja, hogy jószáguk 1-1 acre-jére 90-100 shilling kamat esett, holott ugyanazon birtok 1-1 acre-jéért csupán 40-60 shilling bért fizetett volna a bérlő. A kisbirtokos tehát kamat fejében többet fizetett birtokáért, mintha ugyanazt bérben bírta volna. A kisbirtokos helyzete azonban rosszabb, mint a bérlőé, mert a

\*) Schriften des Vereins für Sozialpolitik XXVII. köt. 158. 1.

\*\*) Stillich id. m. 24. 1.

\*\*\*) Hasbach, Der Untergang des englischen Bauernstandes in neuer Beleuchtung. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 24. Bd. 1. s. 11.)

bérlő könnyen eszközölhet ki a dúsgazdag földesúrnál bérelengedést, bérhalasztást, sőt bérelengedést is, a kisbirtokos azonban hitelezőjénél semmi méltányosságra sem számíthat.

A birtok eladásával nem szabadulhat meg a kisbirtokos adósságaitól, mert a föld forgalmi értéke csökkent, nem kapja meg az eredeti vételárat s így a birtok eladása és az adósság megváltása után is fenmarad az adósságteher egy része, ami lehetetlenné teszi boldogulását. Bérbe nem adhatja a kisbirtokos jószágát, mert a bérjövedelem, amint fennebb láttuk, kisebb mint a birtokon nyugvó kamatteher.

Az adósságtehernél is nagyobb baja a kisbirtoknak, hogy jószágán kedvezőtlen anyagi viszonyai miatt sem építkezéseket, sem javításokat vagy beruházásokat nem végezteshet, minek következtében a jószág értéke állandóan csökken, kevesebbet jövedelmez.

Kivételt csupán azon kisbirtokosok képeztek, kik józsaikokon gyümölcs-, virág- vagy konyhakertészetet rendezhettek be, baromfitenyésztést kezdhettek vagy tejgazdaságot űztek\*) vagy pedig más mellékfoglalkozással tarthatták fenn magukat (they have had to keep their farms by what they have done outside their farming occupation! \*\*)

Szükséges, hogy a kisgazdaságok ipari központok közelében legyenek, könnyen piacra vihessék termékeiket \*\*\*) s a gazdaságban a családtagok munkabér nélkül dolgozzanak. A kisgazdák ez esetben is kemény munkát kénytelenek végezni, s munka- idejük sokkal hosszabb, mint bármelyik mezőgazdasági munkásé.

A gazdák eladósodásának megszüntetésére nagy befolyást gyakorolna, ha mezőgazdasági beruházások céljaira alacsony kamatláb mellett hosszú határidőre kaphatnának kölcsönt. Az 1893. évi enquête kívánatosnak tartotta, hogy az állam hitelezzen kedvező feltételek alatt a gazdának. Az állam azonban képtelen e kívánságnak eleget tenni, mert a mezőgazdasági

\*) Koenig id. m. 367. 1. Graham, The rural exodus című művében is azonos eredményre jut.

\*\*) Stillich id. m. 30. 1.

\*\*\*) Éppen ezért sokan nagy pesszimizmussal nézik az államsegélylyel eszközölt kisbirtokszaporítást s nem bíznak a kisbirtokok fenmaradásában. Koenig id. m. 81. 1.



munkáslakások céljaira is csupán a következő kamatlábak mellett előlegezett:

20 esztendei törlesztésre	3½%
30 » »	... 3¼%
40 ».	... 3 <sup>3</sup> / <sub>8</sub> %
50 » »	... 3½%

Magántőkét elég kedvező feltételek mellett kaphat az angol földbirtokos s különösen 4 társaság tűnik itt. ki, melyek a következő feltételek mellett nyújtanak kölcsönt:

31 esztendei törlesztésre	3 <sup>7</sup> / <sub>8</sub> -5% kamat
25 » »	3 -4½% »
20 » »	4 -4½% »

3. Bérlok. Az angol bérlő lényegesen különbözik más országok bérlőitől. Az angol bérlő t. i. tőkepénzes, aki a mezőgazdaságot nem tekinti életcélnek, hanem egyszerűen arra használja fel, hogy tőkét gyarapítsa.\*)

Az angol bérlők helyzetét lehetetlenné tették a mezőgazdasági válságok, mert elvesztették befektetett tőkéjüket s ennek következtében nem folytathatták tovább a gazdálkodást. Az 1879. évi enquete irataiban olvassuk, hogy a bérlő, aki 1868-tól 1876-ig a mezőgazdaságba fektetett tőkéje után átlag évi 8.37% jövedelemben részesült, 1879-ben tőkéjének 21.66%-át veszítette el. A válság okozta veszteségekhez járultak a bérlők adósságai és a bérhátralékok, melyek a bérlők hitelét megrendítették, s a bérlőket a tönk szélére juttatták. A tönkrement bérlők egyik része kivándorolt, a másik rész pedig megfogyott tőkével s megtört vállalkozói kedvvel vette fel a küzdelmet az állandóan erősödő külföldi versenyvel.

Az angol bérlők segítői, amint már említettük, a földesurak voltak, mert 1879, 1880 és 1884-ben, amikor a mezőgazdasági válság következtében a bértartozások <sup>2</sup>/<sub>3</sub> része nem volt behajtható, készséggel adtak bérlőiknek halasztást, sőt egészen el is engedték a bért. De le is kellett szállaniok a béreknek, mert a föld forgalmi értéke (capital value) némely helyen 80%-kal is esett. A bér 1879 és 1894 közötti hanyatlására Stillich\*\*) 15 birtok adatait mutatja be, melyek össz-

\*) Kehhel, The agricultural labourer 69. 1.

\*\*) Id. m. 8. 1.

területe 287.000 acres-t tesz ki. Ez adatok szerint a bér-összeg esett

17.000 acres területen . . .	20%-kal
161.000 » » ...	27.33%-kal
91.000 » » ...	37.40%-kal
15.000 » » ...	45%-kal
13.000 » » ...	50%-kal

Az angol földbirtokosok nem csupán a bért szállították le vagy engedték el, hanem az építkezések és beruházások terhét is átvállalták, ami nem csekély áldozattal járt. Az angol földesurak, mint már említettük, ez óriási veszteségeket és új terheket csupán azért viselhették el, mert a mezőgazdaságon kívül egyéb bevételek felett is rendelkeznek. Ilyen jövedelmi források a városi telkek bérletei (leaseholders) és a bányajogosítványok (royalty) stb voltak.

A gazdasági válság a földbirtokosok közül legkevésbé a nagybirtokosokat sújtotta, a bérlők sorában pedig a nagybérlőket. Bizonyosága ennek, hogy a marhaállomány a nagybirtokokon maradt a legkedvezőbb állapotban a válság nyomán. A válság utáni marhaállomány viszonya a válság előtti állományhoz a következő volt:

1- 50 acres terjedelmű birtokokon	7.2%
50- 100 » » »	» 9.6%
100- 300 » » »	» 7.1%
300- 500 » » »	» 3.8%
500-1.000 » » »	» 0.7%
1.000 acresen felül	10.1%

A legjobban a gabonatermeléssel foglalkozó bérlőket sújtotta a mezőgazdasági válság, de sújtotta az állattenyésztéssel foglalkozó bérlőket is, mert , az 1893. évi enquete adatai szerint\*) marhaállományuk elsilányult, jövedelmük csökkent, minek következtében adósságaik emelkedtek és életmódjuk hanyatlott.

Az angol mezőgazdaságban nagy jelentőségük van a bérlőknek, mert az angol földbirtokos nem maga műveli a földjeit, hanem bérbeadja azokat. 1905-ben 520.106 egy acre

\*) *Grabein*, Die Ergebnisse der englischen Agrarenquete. 31. 1.

fölötti üzem közül csupán 61.144 üzemen gazdálkodtak a tulajdonosok, a többi pedig bérbé volt adva és így 32,630.000 acres művelés alatti földből csupán 4,643.000 acrest műveltek a tulajdonosok. Nem is érintkezik a földesúr közvetlenül a bérlőkkel, hanem hivatalnokokat (agents) tart, kik az igazgatás terhes munkáját végzik.

Az angol bérlés rövid lejárátú, mert rendszerint csupán egy esztendőre szól, az esztendő elteltével azonban nem újítják meg a szerződést, hanem a felmondás elmaradtával évről-évre önként megújul a bérlés.\*) E szokás okozta, hogy daczára az éves bérlési rendszernek, számos helyeken nemzedékeken át megmaradnak a bérlők, mert sem a földesúr, sem pedig a bérlő nem élnek felmondási jogukkal.\*\*\*) A rövid lejárátú bérlések kedvezők a bérlőkre, mert a birtok hozadékának csökkenése esetén a bérlő elhagyhatja a bérlést, kedvezők azonban a földbirtokosra is, mert a birtok jövedelmének emelkedése esetében mindenkor emelheti a bért.

Az angol bérlők két egymástól lényegesen különböző kategóriára oszthatók, t. i. working farmer és gentleman farmer. A gentleman farmer csupán a jószág igazgatásával foglalkozik, a working farmer azonban együtt dolgozik munkásaival. E megkülönböztetés nem azonos a kisbérlő és nagybérlő közötti különbséggel s teljesen független az üzem terjedelmétől. A gentleman farmer előkelő lovaglórúhában jár lóháton, vadászik és sportot űz, felesége a társaságba jár, leányai festésszettel és zenével foglalkoznak; a working farmer azonban nehéz csizmában és bőrnadrágban jár, ingujra vetkőzve együtt dolgozik munkásaival, felesége és leánya a tejgazdaságban segédkeznek s baromfityénysztéssel foglalkoznak. A gentleman farmer előkelő lakásban lakik, szivarozik és finom bort iszik, a working farmer közönséges faszéken ül, pipázik és almabort iszik. Különösen a skót bérlők tartoznak az utóbbi kategóriába s ezek gazdasági viszonyai kedvezőbbek is.\*\*\*)

\*) Koenig id. τα. 63. 1.

\*\*\*) Az Earl of Ancaster jószágain az elhunyt bérlő fiának előjoga van a bérlés átvételére. Koenig id. m. 110. 1.

\*\*\*\*) Levy, Entstehung u. Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England 114. 1.

Jellemzően írja le a különböző bérlőket a következő két vers:

The farmers' at the plough  
His wife milking the cow  
His boys thrashing in the barn,  
His daughters spinning yarn -  
All hoppy to a charm.

The farmer's gone to see a show,  
His daughters at the pi-a-no,  
His madame genly dressed in satin,  
All the boys learning Latin -  
And a mortgage on the farm.\*)

Az angol bérlő gazdasági helyzete kedvezőtlenebb a saját jószágán gazdálkodó földbirtokosok helyzeténél, mert a földbirtokos tetszése szerinti gazdálkodási rendszert követhet, a beruházásokat nem fogja elmulasztani, mert ezektől függ a birtok értéke, ami a tulajdonos gazdasági érdeke; a bérlőt azonban meghatározott művelési rendszerre kötelezi bérleti szerződése, amely művelési rendszer rendszeresen elavult s beruházásokat sem érdemes tennie, mert a tulajdonos felmondhatja a bérleti szerződést vagy emelheti a bért. A bérlőnek nem szabad ugyanazon területen egymást követő esztendőben állandóan gabonát termelni, legelőket szántóföldekké átalakítani, vagy pedig takarmányt eladni. Ez intézkedések eredetileg a földbirtok kiszákmányolását voltak hivatva megakadályozni, a modern mezőgazdaságban azonban már teljesen elvesztették a jelentőségüket.\*\*)

Az angol mezőgazdaság leghátrányosabb intézménye a bérlő szempontjából a vadászati törvény, mely a földesúr számára tartja fenn a bérbeadott terület vadászati jogát s ez úton a földbirtokosoknak a bérlőre szabadítják a kárttevő állatok nagy tömegét.\*\*\*)

E visszás állapot megszüntetésére hozták az 1880. vadászati törvényt (Ground Game Act), amely fentartja ugyan továbbra is a földesúr számára a vadászati jogot, de megengedi a bérlőnek, hogy a kárttevő nyulakat a bérbevett területen korlátlanul pusztíthassa, sőt a vadászati adó fizetése alól is felmenti. E törvény életbeléptetése óta a nyulak száma tényleg

\*) Hasbach, 307. 1.

\*\*) Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik id. h. 265. 1.

\*\*\*) Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England 268. 1.

nagyon megfogyott. Számos területen ismét a vad annyira elszaporodott, hogy nem művelés, hanem vadászat céljából veszik bérbé s a vadászat tényleg többet jövedelmez, mint a mennyit a földművelés jövedelmezne.\*\*) Egy dumfriesshirei bérlő p. o. kilencz hónapon keresztül naponként 24 cwt nyulat szállított el vasúton vadászati területéről.\*\*\*) Természetes, hogy a vadak sok kárt tesznek a bérlő ültetvényeiben s miután e károkat a földesúr köteles megtéríteni, a földesúr és a bérlő között állandóan fordulnak elő súrlódások, amelyek a bérlőt a bérleti szerződés felbontására, a földesurat pedig a gazdálkodás átvételére indíthatják.

Sok a panaszuk az angol bérlőknek az adóterhek ellen. A bérlők több adót fizetnek, mint az egyenlő jövedelmű iparosok és kereskedők. A bérlő a bérösszeg fele után jövedelmi adót fizet s fizeti ezenkívül a szegényadót és az údadót. A földesúr sok esetben szívesebben fizetne jövedelmi adót, mint földadót, mert a föld értéke csökkent, sőt néha semmit sem hoz.\*\*\*)

Különös intézkedése az angol bérleti jognak, hogy a földesúr követelése mindenkor megelőzi a bérlő összes egyéb tartozásait s a földesurat zálogjog illeti meg a bérlő egész vagyona felett. Ez intézkedés teljesen biztosítja a bérlővel szemben a földesúr követelését, ami kedvező ugyan a bérlőre annyiban, hogy könnyen nyerhet a földesúrtól fizetési haladékok, rontja azonban a bérlő hitelét más irányban s így nehezen tudja a gazdálkodáshoz esetleg szükséges tőkét megszerezni.. Az 1883. évi Agricultural Holdings Act oda módosította a tulajdonos zálogjogát, hogy csupán egy esztendei bérhátralék erejéig foglalhatja le a bérlő vagyonát.

Amint már említettük, Angolországban az éves bérletek dívnek, és nagyon jól beváltak, mindazonáltal a bérlő gazdasági érdeke inkább azt kívánja, hogy hosszú lejáratú bérlethez jusson. Nagyon liberálisan járt el e tekintetben lord Tollemach, ki jószágait 21 esztendőös bérletekben adta ki s hozzá felhatalmazta bérlőit, hogy bérleteiket másoknak is átengedhessék,

\*) Süllich id. m. 94. 1.

\*\*\*) Komig, 242. id. m.

\*\*\*\*) Koenig, id. m. 183. 1.

avagy pedig 12 hónapos lejáratall felmondhassanak. Ez eset azonban nagyon egyedülálló, pedig a bérlők védelme felette kívánatos, mert egyébként nincs biztosítékuk arra, hogy beruházásaik gyümölcsseit élvezni fogják. A beruházások értékének biztosítására korán kialakult azon szokás (tenantright), hogy a távozó bérlőket kártalanították s e kártalanítás vagy az új bérlő vagy pedig a földesúr kötelessége volt.

1848-ban az angol alsóház külön bizottságot küldött ki az e téren fennálló jogszokások tanulmányozására, de törvényerőre nem emelte e jogszokásokat. Az 1875. évi Agricultural Holdings Act javítani kívánt e helyzetet s megállapította a kártalanítandó beruházásokat. Voltak beruházások, melyekhez a földesúr jóváhagyását tartozott kikérni a bérlő, másokat csupán tudomására kellett hozni, végül némelyekhez a bejelentés sem kellett. Nagy hiánya volt e törvénynek, hogy megengedte a régi jogszokások fentartását s ezért a legtöbb esetben eltértek tőle. Az 1883. évi Agricultural Holdings Act megszüntette e szabadságot s általánosan kötelező volt. Az új törvény alapelve az, hogy a távozó bérlőt kártalanítani kell mindazon beruházásokért, melyek az új bérlő hasznára vannak.\*)

A bérlők az Agricultural Holdings Acts intézkedéseivel nem voltak megelégedve, mert az 1893. évi szaktanácskozmány elé több óhajt terjesztettek be.\*\*). Többek között a beruházások kötelező bejelentését kívánták törölni, a föld termőképességének emeléséért kárpótlást követeltek, amely kívánságokhoz a szaktanácskozmány nem járult hozzá. Javasolta azonban a szaktanácskozmány a kárpótlási eljárás egyszerűsítését s e célból az 1889. évi Arbitration Act szellemében egy választott bírót (referee) ajánlott becsülőt (valuer).

A bérlők helyzetének javítására fogadta el 1893-ban az angol parlament a Land Tenure Bill-t, melynek rendelkezései értelmében külön hatóság (Land Court) állapítja meg a bérösszeget s az 5 év leteltével ismétli az eljárást. A bérlő 5 esztendőn belül nem hagyhatja el a bérletet, joga van azonban (free sale) a bérletet a megállapított feltételek

\*) Pawcett, id. m. (3. ed.) 536. s. kk. 11.

\*\*) Stillech id. m. 71. l.

mellett másnak átadni. A megállapított bérösszegnek méltányosnak (fair rent) kell lennie, hogy a bérlő tisztességesen megélhessen. Végül a bérleti szerződésnek biztosnak kell lenni (fixity of tenure), hogy a földesúr a kötelességét teljesítő bérlőt el ne távolíthassa.

Ez intézkedésre az bírta a törvényhozást, hogy a bérösszegek még mindig kedvezőtlenek voltak a bérlőre nézve s beruházásainak élvezetében sem volt biztos.

Az 1893. évi szaktanácskozmány nem helyezkedett a törvényhozás álláspontjára, s a Land Tenure Bill törvényerőre emelését gazdasági, pénzügyi és lélektani indokokból ellenezte. Megszüntetné t. i. ez eljárás a szerződés szabadságát s a beruházások adósságokba vinnék a bérlőket, minek folytán a kisbirtokosok mintájára tönkre mennének/)

Reformot óhajtott teremteni az 1893. évi szaktanácskozmány a bérösszegek terén s megkísérelte a földbirtok hozadéka szerint méltányos bér megállapítását. Megállapította a szaktanácskozmány, hogy a bérlő nyeresége a bérleti összeg 26.66%-át teszi ki csupán, holott 1854-ig az átlagos évi nyereség 43.75% volt, s ezért még mindig szükség van a bér leszállítására. A bérleszállítást azonban legegészségesebben a kereslet és kínálat viszonya teremti meg s ez alapon történt, hogy számos helyen oly alacsony a bérösszeg, hogy a földesúr csupán a tizedet, az adókat s a szükséges beruházásokat fedezheti belőle. A bérlő sok esetben nem fizet magasabb bért, mint amit a földesúr ugyanazon birtok jókarbantartására elkölt. Egyszóval közel jár az angol földbirtok ahhoz, hogy a tőkés számára nem képez jövedelmező befektetést s a földesurak nem kapnak bérlőket.\*\*)

Amidőn tervbe vették, hogy a bérösszegek méltányos megállapítására bíróságokat (Land Courts) léptetnek életbe, ez intézmény életbeléptetésétől a bérlők jobban idegenkedtek, mint a földesurak, pedig a bérlők érdekének megóvására volnának hivatva.\*\*\*)

\*) Stillech id. m. 74. s kk. 11.

\*\*\*) Stillech id. m. 82. 1.

\*\*\*) Koenig id. m. 112.

Mezőgazdasági munkások: Körülbelül 50 esztendő óta minden egyes angol népszámlálás azon eredményyel záródik, hogy a mezőgazdasági népesség száma csökken. E csökkenés 10-20%-ra becsülhető évtizedenként.)\* Az 1881. évi népszámláláskor 983.919, 1891-ben 866.543, 1901-ben pedig 689.292 volt a mezőgazdasági munkások (agricultural labourers, farm servants) száma; tehát 1881-től 1891-ig 117.376-tal, 1891-től 1901-ig pedig 177.251-gyel fogyott a szám. E csökkenés annál szembetűnőbb, mert Nagybritannia össznépsége ugyanazon idő alatt jelentékenyen nőtt: 1881-ben 29,710.012, 1891-ben 33,028.172, 1901-ben pedig 36,999.946 volt az össznépség száma.\*\*\*) A mezőgazdasággal foglalkozó népesség arányszámának csökkenését élénken szemléltetik az 1901. évi népszámlálás eredményei. Anglia és Wales össznépsége 32,527.843, amiből 15,728.613 férfi és 16,799.230 nő, a mezőgazdasággal foglalkozók száma pedig (10 éven felül) 1,128.604, amiből 1,071.040 férfi és 57.564 nő. Skótszág össznépsége 4,472.103, amiből 2,173.755 férfi és 2,298.348 nő, a mezőgazdasággal foglalkozók száma pedig (10 éven felül) 209.711, amiből 169.130 férfi és 40.581 nő.†)

Ez adatok szerint 1901-ben Nagybritanniában a mezőgazdasággal foglalkozó népesség száma összesen 1,338.315 volt, a mezőgazdasági munkások száma pedig ugyanakkor csupán 689.292-öt tett ki. Anglia és Wales összterülete 1901-ben 37,327,479 acres volt, ebből 3,848.987 acres városi területen élt 25,058.355 ember s 33,478.492 acres falusi területen élt 7,500.000 ember.††) A mezőgazdasági munkások számának csökkenését jellemzi, hogy nem az állandó, hanem az alkalmi munkások száma fogy, ami főleg a munkagépek (labour-saving machinery) használatának tulajdonítandó, ami az emberi munkaerő felhasználását feleslegessé teszi. Az angol mezőgazdaságban legújabbán beállott változások különben is együtt járnak a munkások számának csökkenésével, mert

\*) Report on the decline in the agricultural population of Great Britain 1881-1906.

\*\*) Statist, abstract from 1892 to 1906, 347. 1.

†) The British Yearbook for Agriculture 1908/9. 376. 1.

††) Collings id. m. 377. 1.



olyan termelési ágak erősödtek meg, amelyek kevés munkaerőt foglalkoztatnak. Egyedül a gyümölcsstermelés az, amely a munkásság számának emelését követeli. Az állattenyésztés térhódítása a gabonatermelésben előbb foglalkoztatott munkásokat feleslegessé tette, a városokban megerősödött ipar számára viszont állandóan újabb és újabb munkaerőkre volt szükség s a mezőgazdaságban feleslegessé vált munkásság a városokban talált alkalmazást. A mezőgazdaságban a termékek árának csökkenése és a tőkehiány a munkaerők gazdaságos felhasználására kényszeríti a termelőt s ezért egész gazdasági rendszere oda fog irányulni, hogy minél kevesebb munkaerőt kelljen alkalmaznia. A munkásságban is természetes ellenszenv fejlődött ki a mezőgazdasági munka iránt s ez ellenszenv oka az iskolai oktatásban gyökerezik, amely egyáltalában nem visel arra gondot, hogy a mezőgazdaságot megkedveltesse. De erős motívumok a magasabb ipari munkabérek előnyei is, melyeket betetőz a mezőgazdasági munkás sorsának sivársága, ki még arra sem tarthat számot, hogy nehéz munkája jutalmául valamikor kis birtokot (small holding) szerezhessen s így valamelyes gazdasági önállóságra és egyéni függetlenségre tegyen szert.

Ezzel szemben azonban igaz az is, hogy azon veszteségek, melyek a földbirtokosokat és a bérlőket a mezőgazdasági válság alatt érték, nem érintették a munkásságot, mert a munkásság életmódja nem hanyatlott, munkaviszonyai javultak, a munkabérek emelkedtek\*) s az élelmiszerek árai kedvezően alakultak. A munkások életviszonyainak általános javulását igazolja, hogy a szegényügyi terhek (London kivételével) mindenhol csökkentek, pedig a népesség száma jelentékenyen emelkedett. JAMES CAIRO »The landed interest and the supply of food« című munkájában összehasonlítja a munkabéreket, az élelmiszerárakat és a lakásbéreket, s a következő eredményre jut:

	1840-ben	1850-ben	1880-ban
f o n t o n k é n t			
kenyérárak	0.1½sh	0.1¼sh.	0.1½sh sh.
húsárak	0.3¾ »	0.5 »	0.9 »

\*) Stillich, id. m. 32. 1.

## h e t e n k é n t

munkabérek	7.3 sh.	9.7 sh.	14 sh.
lakásbérek	0.8 »	1.5 »	2 »

Ez összehasonlításból kitűnik, hogy a munkabérek az élelmiszerárakhoz viszonyítva, kedvezően alakultak. Hozzájárul még, hogy a lakásviszonyok javultak, a külföldről behozott hús olcsó lett és az ipari termékek is hozzátérhetővé váltak a munkásság számára.\*)

A mezőgazdasági munkásság életviszonyainak javulása azonban független a mezőgazdaságtól, mert ezt a munkásság viszonyainak általános emelkedése idézte elő s ez emelkedés főrugója a kivándorlás volt, amint ezeket részletesen megvilágítja GIFFEN »The progress of the working classes in the last half century« című munkája.\*\*)

WILSON Fox vizsgálódásai nyomán\*\*\*) azon eredményre jutott, hogy a mezőgazdasági munkabérek 1850 óta jelentékeny módon (a marked increase) emelkedtek. Angliában és Walesben az átlagos heti munkabér 1850-ben 9 s 3 d, 1860-ban 10 s 11 d, 1870-ben 11 s 10 d, 1880-ban 13 s 2d, 1890-ben 13 s, 1900-ban 14 s 5 d és 1903-ban 14 s 7 d.†) Az átlagos heti munkabérrel szemben az átlagos heti fogyasztás Angliában a következőleg alakul. Átlag legmagasabb a burgonyafogyasztás, amiből a munkás és családja hetenként 25 fontot fogyaszt, az elfogyasztott kenyér átlagos összege heti 19 font, lisztből pedig átlag 14 fontot fogyaszt hetenként. A húsfogyasztás nem nagy, mert összesen legfeljebb 7 fontra becsülhető hetenként††) Az elfogyasztott élelmiszeri cikkek átlagárát hetenként 13 s 6 d-re becsüli Fox, ami világosan mutatja, hogy a munkabér összege nem volna elég a család fentartására, ha az élelmiszerhez szükséges cikkek egyik részét természetben nem kapná meg a munkás.

Lényegesen javultak újabban a mezőgazdasági munkás-

\*) A mezőgazdasági munkások gyermekeinek 75%-a 12 éves korától kezdve órát visel, amiből következik, hogy szülők is megengedhetik maguknak e fényűzést. Koenig id. m. 79. 1.

\*\*) V. ö. a Journal of the Stat. Society 1883. évfolyamát.

\*\*\*) Second report on the wages etc. of agricultural labourers 5. 1.

†) Second report 68. 1.

††) Second report 226. 1.

ság lakásviszonyai. A régi munkáslakások szánalmasak voltak: kis szobák, apró ablakok, rossz lépcsők, korom és piszkok jellemezték ezeket; az új munkáslakásokban pedig rendszeren 3 szobát, konyhát, mosókonyhát, kamrát stb. találunk, ami nyilvánvaló jele a rendszerváltozásnak. \*)

Két kategóriát különböztethetünk meg ma is a munkáslakásokban, t. i. free cottages, melyeket a munkás közvetlenül a földbirtokostól bérel, és tied cottages, melyeket a bérlő ad ki a munkásnak. A tied cottages-t nem kedvelik a munkások, mert a bérlő önkényére bízza családjukat, amennyiben a bérlő közte s a munkás között felmerült vita esetén 1 heti fölmondással megszüntetheti a bérletet. Ez olyan hatalom a bérlő kezében, mely a munkást teljesen kiszolgáltatja neki. Természetes, hogy a bérleti szerződés megkötése alkalmával arra törekszenek a bérlők,\*\*) hogy e jogot a saját számukra biztosítsák. Magyarán az azt szokták felhozni, hogy ellenkező esetben nem kapnak munkást, mert a munkások a szomszédos birtokosok és bérlők számára is lekötik munkajelüket.\*\*\*)

1891-ben szakbizottságot (Royal Commission on Labour) küldtek ki a munkáviszonyok tanulmányozására s e szakbizottság jelentésének több kötete foglalkozik a mezőgazdasági munkásokkal.

A szakbizottság jelentése értelmében a munkabérek javultak ugyan, de a női- és gyermekmunka csökkenése következtében a család jövedelme fogyott. A munkagépek leszállították az aratási munkákat s a háziipar is hanyatlott. E körülmények a mezőgazdasági munkásság jövedelmi viszonyait megrontották. Másrészt azonban javult a munkásság helyzete, mert az élelmiszerárak hanyatlása következtében emelkedett a munkabér vásárló képessége s a munkaidő csökkenése következtében a házi gazdálkodásra több idő jutott. A szakbizottság vizsgálatai eredményeül azt állapítja meg, hogy a Mezőgazdasági munkásság életviszonyai javultak: His standard

\*) Levy, Landarbeiterfrage und Landflucht in England. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik 18. Bd. 499. 1.)

\*\*) Wilson Fox id. m. 24. 1.

\*\*\*) Koenig id. m. 75. 1.

of life is higher, he dresses better, he eats more butcher's meat, he travels more and he drinks less.\*)

A mezőgazdasági munkásságnál kedvezőbb a mezőgazdasági cselédség helyzete, mert átlag 1 shillinggel magasabb a munkabérük s ezen kívül lakást és krumpliföldet is kapnak; hosszabb azonban a munkaidejük s egy esztendőre le vannak kötve.\*\*)

1867 óta nyilvánvaló azon törekvés az angol mezőgazdaságban, hogy állandó munkások alkalmaztassanak s hogy a bér készpénzben fizetessék ki. E törekvés főleg azon vidékeken észlelhető, ahol sok az ipari központ s megritkult a vidéki népesség; ahol azonban nincsenek meg a nevezett körülmények, onnét hiányzanak az állandó mezőgazdasági munkások. A bérlők ugyan azon vannak, hogy üzembővítéssel (engrossing of farms), a legelő növelésével, munkagépek alkalmazásával munkásaik számát leszállítsák, mindazonáltal a vidéki népesség apadása arra készíti őket, hogy munkásaikat állandóan alkalmazzák.

Az angol mezőgazdaságban sok az olyan munkás, akik nem keresnek állandó alkalmazást, hanem meghatározott munkákra vállalkoznak s ezért magasabb munkabért kapnak. Többször 3-4 acres földet is bérelnek s mellette munkát vállalnak. Különböznek ezektől a szakmánymunkások, kik napszám helyett szakmányban dolgoznak.

Az angol mezőgazdasági munkások között feltűnően kevés számmal vannak munkásnők s ezek is inkább csak az aratási munkában segédkeznek. A mezőgazdasági munkások leányai a városba mennek, szolgálni s többé nem térnek vissza a vidékre.

A bérfizetés, amint már említettük, nagy részt készpénzben történik, de a természetbeni fizetés is megmaradt egyes vidékeken. A legtöbbször lakást és krumplit kapnak a munkások a készpénzen kívül.

A munkaidő vidékenként különböző s szerződés tárgyát képezi (a matter of contract). Tartama nyáron átlag 9-10 óra, télen pedig 8-9 óra. A nők munkaideje mindenhol

\*) Hashacli, Die englischen Landarbeiter 353. 1.

\*\*\*) Farm servants are on yearly or halbyearly terras of engagements. Wilson Fox id. m. 2. 1.

rövidebb,\*) a fiúk azonban a férfiakkal azonos ideig dolgoznak. A vasárnapi munkaszünet nincs meg a kis üzemekben. A szombati munkaidő megrövidítése közóhaj a mezőgazdasági munkások között s szeretnék, ha az ipari munkásokhoz hasonlóan egész szombat délutánjuk szabad volna.

Általános a panasz, hogy a végzett mezőgazdasági munka a legújabb időben sem mennyiségileg, sem minőségileg nem megfelelő. Kisebb a munkásság szolgáltatási képessége és buzgalma. A képzett munkások száma állandóan csökken s ebben nagy része van az állandóan fejlődő munkamegosztásnak. A mezőgazdasági munkát a munkabíró népeség elhagyta s gyermekek és öregek vállaira maradt: The migration of young men from the country to the towns has left the farmers dependent either upon the very young or the very old for their labour.\*\*\*) A fiatalságot különböző okok hajtják a városokba, Amerikába és a gyarmatokba. A legfőbb ok a munkahiány, amely a mezőgazdaságban beállott változások következménye. Állandó ugyan a panasz, hogy nincs elég mezőgazdasági munkás; de e panasz úgy értelmezendő, hogy munkabíró és képzett munkásokban van hiány, s hogy a megmaradt rosszabb munkaerőt jobban meg kell fizetni. Az angol munkás arra törekszik, hogy gazdaságilag önálló, egyénileg független legyen, hogy élete változatos legyen s magasabb színvonalon álljon. Jobb lakásra vágyik, munkája felett szabadon akar rendelkezni s szabadulni óhajt a gyámkodás alól. A munkaadó és munkás között ott a legszívélyesebb a viszony, ahol sok a kis üzem s a társadalmi ellentét ott a legnagyobb, ahol sok a nagybirtok. A régi gazdálkodási rendszer vége felé közeleg. A bérmunkások kategóriája pusztulóban van s az agrárpolitikusok oda törekszenek, hogy a munkást a termelés érékkörébe vonják s ez úton tartásuk meg a vidéken.

A mezőgazdasági munkásság mai helyzetét a földbirtokosok teremtették meg, midőn a gabonatermelés virágzása idejében nagy üzemeket teremtettek, e célból a kisbérleteket megszüntették és a parasztbirtokokat beolvasztatták, minek

\*) A nőket nem is alkalmazzák a szoros értelemben vett mezői munkára (work in the fields), hanem inkább belső szolgálatot végeznek (farm-house work and dairy work). Wilson Fox id. m. 12. 1.

\*\*) Hasbach, Die englischen Landarbeiter 367. 1.

következtében a mezőgazdasági munkásság minden érdekét elvesztette a termelésben.\*) A mai- angol agrárpolitika oda. törekszik, hogy e visszás helyzetet megszüntesse, de a nagybirtokok feldarabolása gazdasági, társadalmi és politikai okok miatt óriási akadályokba ütközik s a vidék elnéptelenedése még állandóan tart. A jobbágyrendszert Angliában már a középkor megszüntette, nem szüntette meg azonban a hűbériség gazdasági következményeit.\*\*)

A rohamosan fejlődő városi élet és ipari termelés adja a mezőgazdasági munkásság kezébe azon eszközöket, melyekkel a földesurakat kényszeríthetik a földmonopolium feladására s ennek következtében Nagy-britanniában a nagybirtok alkonya közel van.

Kevés szerepe volt e változás megteremtésében a mezőgazdasági munkásság szervezkedésének. E szervezkedés 1872-től számítható, midőn Arch József megalapította a »National Union of Agricultural Labourers«-t. A szervezet kebelén belül támadt viszályok s a rohamosan terjedő mezőgazdasági válság megakadályozták, hogy e népszerű szervezet maradandóbb eredményeket mutathasson fel. Tagjainak száma rohamosan nőtt s rohamosan esett, †) 1877-ben 55.000 volt a tagok száma., 1878-ban 24.000, 1880-ban 20.000, 1889-ben pedig 4.254. Ugyanezt mondhatjuk az újabban támadt szervezetekről is. Nagy része van e kedvezőtlen eredmény előidőzésében annak, hogy az angol paraszt túlságosan önérzetes és önző, nem barátja a közös munkának, sőt ellenséges indulattal viseltetik azzal szemben, mert a »non cooperative disposition« jellemzi.††). Ezért sem a szakszervezkedés, sem pedig a szövetségi mozgalom nem tudott mélyebb gyökereket verni a parasztságban. Az angol parasztból hiányzik a dán paraszt demokratikus jellemvonása: »A Spanish Don, a German Count and a French Marquis, a yeoman of Kent is worth them all three.«

\*) Levy, Landarbeiterfrage und Landflucht in England. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik 18. Bd. 486. 1.)

\*\*) Held, Zwei Bücher zur sozialen Geschichte Englands 7. 1.

†) Hasbach, Die englischen Landarbeiter 323. 1.

††) Pudor, Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Grossbritannien und Irland. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 31. Bd. 762. 1.)

## **A községi takarékpénztárak mint városaink fejlődésének tényezői.**

Írta: GIDÓFALVY ISTVÁN.

Mindnyájan panaszkodunk a községi terhek s ezzel a pótdók folytonos emelkedése, szaporodása miatt. Ha már ide jutottunk, ne elégedjünk meg a panaszkodással, hanem gondolkozzunk azon is, mikép lehetne könnyíteni ezen az általánossá vált bajon, ami hazánknak csaknem minden városában már-már tűrhetetlenné vált.

Mert ha a városok szükségletei évről-évre gyarapodnak, fedezetről is kell gondoskodnunk, s ezt a fedezetet nem lehet a pótdók egyoldalú fokozásában keresni.

Lehet, hogy akadnak, akik nem fognak velem mindenben egyetérteni, akik aggodalmaskodni, esetleg gáncsolni is fognak e mozgalom megindításáért, s éppen ezért, minden egyéni érdek nélkül, midőn oly községi intézmények létesítésére akarom megindítani a mozgalmat, melyek ha nem is azonnal, de idővel bizonyára nagy szerepet lesznek hivatva betölteni a városok gazdasági életében, melyeknek segítségével sok olyan humánus közszükséglet nyerhetne megvalósulást, melyekről ez idő szerint gondoskodás alig, vagy éppen nem történhetik, nem mulaszthatom el fölhívni az érdekelték figyelmét ez utón is s felkelteni az általánosabb érdeklődést azon mdítvány iránt, melyet nem rég Kolozsvár törvényhatóságának egy bizottsági ülésén községi takarékpénztár fölállítására vonatkozólag tettem. Meggyőződésem az, hogy ily intézmény létesítése idővel sokat fog lendíteni a magyar városok pénzügyi helyzetén, és módjukban lesz oly emberbaráti intézmé-

nyék fölkarolása is, melyek a szegényebb munkásosztály jólétének előmozdítására szükségesek. így a községi takarékpénztárak közvetve jótékonycélú intézeteknek tekinthetők, melyeknek működését nem a nyereszkeskedési vágy, hanem a közérdek fogja irányítani. Ezért, meg mert a községi takarékpénztáraknak az eddigénél sokkal több helyen, sokkal szélesebb körben való létesítése egy fontos társadalmi kérdés megoldására fog kísérleti alapot szolgáltatni, szükségesnek tartom a dologgal bővebben foglalkozni s kifejteni azon okokat, melyek megértették meggyőződésemet.

Bizonyára vannak s lesznek ellentétes vélemények is, hiszen még nagyon megoszolnak a nézetek arra nézve, hogy a magánvállalatok helyébe minél több közvállalat állítása és így a magánvállalatok fokozatos megszüntetése minő gazdasági és társadalmi eredménnyel fog járni. Én sem zárkozhatom el az aggodalmak és ellenvetések megfontolása elől; de eleve is megállapítom, hogy a községi takarékpénztárak ellen elhangzott panaszok és kifogások jobbára olyanok, melyek a magánérdekek védelméből támadtak s így a közérdeke mellett, ha ez valóban és maradandólag kielégítést nyer, számba sem jöhetnek.

Kétségtelen, hogy ott, ahol már számos pénzüintézet van, (például Kolozsvárt, ahol számuk 21.) tekintetbe veendő azok versenye; ámde ez nem zárja ki azt, hogy egy oly intézet, melynek háta mögött az alap- és tartaléktőkéen kívül valamely város közönsége áll teljes vagyoni szavatosságával, a közönség bizalmát meg ne nyerje, szemben azokkal, melyeknek biztosítékát csak az alap- és tartaléktőke képezi, s midőn mindenkinek erkölcsi kötelessége egy emberbaráti célra létesült intézetet támogatni éppen olyan, esetleg nagyobb anyagi haszon élvezete mellett.

Fölhozzák, hogy a községeknek már erkölcsi szempontból sem helyes olyan vállalatokba bocsátkozniuk, mely adófizető alanyainak romlását vonhatná maga után; hogy koczkázatos vállalatba éppen nem szabad fektetni a közvagyon, s hogy szakszerű vezetésre a község nem képes hivatalos formákhoz kötött szervezeténél fogva s így előreláthatólag kudarczczal fog végződni a vállalkozás.

Amint azonban a községi takarékpénztárak történeti fej-



lődése igazolja, helyes üzletvezetéssel mindezeket az eshetősleges veszélyeket elkerülhetjük anélkül, hogy a községi takarékpénztár működése akár a város közönségére, akár a helyi pénzpiacra s ezzel a közgazdasági és hitelviszonyok rovására káros következményekkel járhatna s éppen ezért ki kell jelentenem, hogy a cél megvalósítása iránti mozgalom támogatásában és terjesztésében tisztán a közérdek vezet, minden melléktekinet nélkül. Legkevésbé sem irányul az semmiféle meglévő pénzintézet ellen s közleményemet minden célzatoság nélkül, a tárgyilagos érvek sorozatával, a rendelkezésemre álló adatok és szakmunkák fölhasználásával, kizárólag az emberbaráti érdekek istápolása céljából kívánom a nyilvánosság elé bocsájtani.

A takarékpénztárak fölállításában az eredeti alapelv az volt, hogy különösen a kevésbé vagyonos néposztálynak módot nyújtsanak megtakarított filléreik biztos és gyümölcsöző elhelyezésére s ez által takarékosagra, tőkegyűjtésre ösztönözzék s a nyereszkesedési célzat kizárásával jövedelmi föllegeiket jótékonycélú intézetek fölállítására, segélyezésére fordítsák, ami különösen a községi takarékpénztáraknak képezte föfeladatát.

A takarékpénztárak keletkezése több mint egyszázados múltra nyúlik vissza, s tagadhatatlan tény, hogy működésüknek sok emberbaráti intézmény köszönheti megvalósulását és virágzását.

Természetes, hogy fejlődésük az egyes államok gazdasági politikája szerint, a különböző államokban igen különböző s így társadalompolitikai tevékenységük is más és más eredményeket tüntethet föl.

Angliában és Franciaországban a törvényhozás már eleve szűk korlátok közé szorítja működésüket s különösen a betevők érdekeit tartva szem előtt, a betétek elhelyezésére kockázatos üzletágak kizárásával, állami és más közhitelű értékpapirosok vásárlását jelöli meg s éppen ezért ez országokban a községi takarékpénztárak nagyobb elterjedése nem is következett be.

Angolország már 1817-ben törvényhozásilag rendezi a takarékpénztárak ügyét s a fölbukkanó szédelgések meggátolása céljából szigorú rendszabályokat létesít. A takarékpénz-

tárak alapítását hatósági engedélyhez köti, szigorú hatósági ellenőrzésnek veti alá, megszabja az alapítás föltételeit, szervezetét, igazgatását; megállapítja a kamatlábat, a betétek felső határát, a betéteknek kizárólag állami értékpapirosokba fektetését rendeli el, az államadóssági bizottság ellenőrzése mellett.

Ezen kívül biztosítja a takarékpénztáraknak az értékpapirosok és a takarékpénztári kamatok között netán előforduló különbségeket, ami az államháztartásra tetemes terheket ró ugyan, mert kamatkülönbözet címén nagy összegeket kénytelen fizetni évenként a takarékpénztáraknak, de ezzel szemben biztosítja magának az állami értékpapirosok belföldön való elhelyezését.

Franciaország takarékpénztárai kötelesek a betéteket haldéktalanul beszolgáltatni az állami letétpénztárba, mely azokat állami, megyei és községi papirosokba fekteti és kezeli. Így a takarékpénztárak tulajdonkép közvetítők lesznek a betevők és állam között. Ahol már takarékpénztár van, másikat fölállítani nem lehet; ellenőrzésükre a kereskedelmi minisztériumban főfelügyelő bizottság működik.

Ily szűk határok között természetes, hogy nagyobb társadalmi tevékenységet a takarékpénztárak nem is fejthettek ki; de ezzel szemben áll az is, hogy e hatalmas műveltségű, gazdag államok a közjóléti intézmények létesítését maguk véve kezükbe, könnyebben teljesíthették azon föladatokat, melyek megvalósítása kevésbé vagyonos államokban az egyes társadalmi és községi tényezőkre nehezedett.

Olaszországban a takarékpénztárak nagyjából a városok által alapított zálogintézetekből alakultak ki s ez máig is fontos üzletág azok működésében. A törvényhozás itt már szabadabb fejlődést engedve, üzleti tevékenységüket kevésbé korlátozza s jóllehet alapításukat engedélyhez köti és állami ellenőrzés alá helyezi, az üzleti fölösleg felhasználására nézve csak azt határozza meg, hogy azt kötelesek a takarékpénztárak közcélokra fordítani.

Annál hatalmasabb fejlődést mutat a német takarékpénztárak története, hol azok alapítását a közszükség érzete hozta felszínre. Már a 16. században törvények és rendeletek kötelezik a községeket a szegényeik segélyezésére s eltartására, ami a községekre tetemes megterhelést jelentett. Azonkívül a

fejlődő életviszonyok, művelődési, gazdasági és társadalmi követelmények folyton újabb és újabb terheket róttak a községek háztartására, úgy hogy korán felvetődött az eszme oly intézmények létesítése iránt, melyek által a községi háztartáson könnyíthetnének s amelyek közvetve ugyanazon célt szolgálnák.

Így jutottak el a községi takarékpénztárak föllállításának czélszerűségéhez s így keletkezett a városi hatóságok kezdeményezésére Németországban a legtöbb takarékpénztár, úgy hogy ma a községi takarékpénztárak Németországban az összes takarékpénztáraknak több mint 75%-át teszik.

1818-ban megalapítják a berlini városi takarékpénztárt s utána egyre-másra létesíti Németország csaknem minden nagyobb városa a községi takarékpénztárt.

Alapításukban a községi érdek szolgált irányelvül; önkormányzati alapon keletkeztek és fejlődtek, az állam csak a legszükségesebbekre: a fölügyelet és ellenőrzés gyakorlására szorítkozott s csak azt határozta meg, hogy a betétek biztos elhelyezéséről gondoskodjanak, a község pénzügyei megóvassanak, a községi háztartás meg ne zavartassék s hogy az intézetek tevékenységüket különösen az alsóbb néposztályok érdekei előmozdítására irányítsák; egyébképpen sem az üzletágak megválasztásában, sem a jövedelmi fölöslegek fölhasználásában nem korlátozza.

A községi takarékpénztárak külön szervei lesznek a községeknek, amelyek egész vagyonukkal szavatolnak a betevők tőkéiért, kamataiért s a bevallott emberbaráti czélokon kívül hatalmas befolyást gyakorolnak úgy a pénzügyi és hitelviszonyok, mint a gazdasági viszonyok fejlődésére.

A fejlődő életviszonyok természetesen kihatottak a községi takarékpénztárak fejlődésére is s különösen a folyton föllépő újabb községi terhek arra indították a községeket, hogy takarékpénztáraik üzemét minél szélesebb körben kiterjesszék, fokozzák, hogy így annál nagyobb jövedelmi fölöslegre tehesenek szert, melyet a községi terhek fődözésére fordíthassanak s eképpen az eredetileg jótékony célú takarékpénztárak iassanként a községek jövedelmező vállalataivá fejlődtek. Igaz ugyan, hogy ezáltal eredeti rendeltetésüktől eltérnek, de közvetve mégis községi s így közérdekű czélok elérésére szolgáltak.

Az állam, hogy elejét vegye a községi takarékpénztárak elfajulásának, különféle rendszabályokat igyekezett életbeléptetni, különösen a fölügyelet szigorítása, az üzletágak, a betétek befektetési módozatai, a jövedelmi fölösleg fölhasználásának meghatározása, postatakarékpénztár fölállítása stb. által.

Ámde a német takarékpénztárak ekkor már annyira elhatalmasodtak s különösen midőn az 1883. évben megalakították a »Német takarékpénztárak szövetségét«, olyan tekintélyre tettek szert, hogy az államhatalom törekvései sikerre nem vezethettek, részben azért, mert saját önkormányzati hatáskörükben szervezték a központi ellenőrzőbizottságot, másrészt pedig olyan reformokat léptettek életbe, melyek elég biztosítékot nyújtottak az állami beavatkozás mellőzésére. Így megakadályozták a postatakarékpénztár fölállítását, valamint a porosz kormány által 1895-ben készített reformtervezet létesítését, mely különösen a betevők érdekeit tartva szem előtt, a fölöslegnek, az igazgatási költségeket is beleszámítva, csak 72%-át juttatta volna a községeknek, holott a többi rész a betevők betétei arányában lett volna fölosztandó. A központi szervezet folyton erősödött, s ma már egész Németországot behálózza, úgy hogy kötelékébe 1903-ban 1354 takarékpénztár tartozott 6.200 millió márka betéttel, s hogy közhasznú tevékenységük mekkora eredményt ért el, mutatja az, hogy az 1901. év végéig a befolyt fölöslegekből 210 millió koronát szavaztak meg jótékony czélokra.

A berlini községi takarékpénztárt, amint említém, 1818-ban alapították, s mint önálló városi intézet áll fönn, a betétekért a város teljes szavatosságot vállal minden egyes betevővel szemben. A fölügyeletet a városi képviselőtestület közgyűlése és a városi tanács gyakorolják, az igazgatást a közgyűlés által választott 4 tagból es a városi kamarásból álló kuratórium végzi, az állami fölügyeletet a tartományi főelnök gyakorolja.

Betétek után 3% kamatot ad; a betéteket Berlin kölcsönkötvényei és adósságleveleiben, a kir. tengerkereskedelmi intézetnél, a német birodalmi banknál, német birodalmi és porosz állampapirosokban, az állam által biztosított belföldi vasúti részvényekben, vasúti és elsőbbségi kötvényekben,

berlini és más, az állam jóváhagyásával kibocsátott záloglevelekben, ingatlanokban, váltokban, zálogkölcsönökben helyez el.

A fölöslegek, fölöszlás esetén a tartalékalap, községi adósságok törlesztésére s más községi célokra fordítandók.

1901. évben 267,540.000 márka betétje volt, saját vagyona kitett 18,709.500 márkát, tiszta fölöslege 1,986.100 márkát. Igaz, hogy ez a legrégebbi és legnagyobb községi takarékpénztára Németországnak s csaknem egy század alatt fejlődött ily hatalmas intézetté, de igazolja a története az életképességét s a fokozatos fejlődését, ami csak az utóbbi időkben is rohamosan haladt előre. Betétállománya volt:

1897-ben volt	210,260.000	márka
1898-ban »	225,830.000	»
1899-ban »	241,000.000	»
1900-ban »	253,000.000	»
1901-ben »	267,540.000	»

Hasonló szervezete, üzletköre van a többi községi takarékpénztáraknak is, több-kevesebb eltéréssel; fő befektetésképpen különösen a jelzálogüzletet tekintik úgy, hogy értékpapírosokban aránylag csekély részét helyezik el tőkéiknek. Különös gondjuk a tartalékalapok képzése és növelése, melyek nagyságát az egyes törvényes intézkedések a betétek 5-10%-ában állapítják meg, s mindaddig, míg ezt el nem érik, a fölösleg más célra nem fordítható, úgyannyira, hogy a tartaléktőke mellett sokkal kevesebb súlyt helyeznek az alaptőke nagyságára, melynek tulajdonkép csak biztosítéki jellege van, s általában elegendő, ha a községek kimutatni képesek, hogy a betétek biztosítására megfelelő biztosítékot nyújthatnak, fő biztosítékot a község szavatossága képezvén. S éppen a község szavatosságának tudatában, csaknem minden takarékpénztár tartaléktőkéjének gyarapítására törekszik, mely egyszersmind saját vagyona lévén, annak jövedelmeit szintén községi célokra használhatja föl.

Az állami törvényhozás kedvezése, a közönség bizalma, a helyes pénzügyi politika oda juttatták a községi takarékpénztárakat, hogy betevőiknek tisztességes kamatot adhatnak, kölcsönöket kedvező föltételek mellett nyújthatnak s e mellett

jövedelmi fölöslegeikből tekintélyes összeget juttathatnak a községi terhek fődözésére, s így lehetővé teszik tisztességes kamatláb biztosításával úgy a takarékosági ösztön fejlődését, mint olcsó hitel nyújtásával a gazdasági és ipari czélok föllendítését, s mégis áldozhatnak jótékony czélokra is jövedelmi fölöslegeikből, mint pl. a königsbergi takarékpénztár, mely jövedelméből 150.000 márkát fordított évente városi munkáshivatal, továbbképző iskolák, népfürdők, park és sétaterek, lábadozó betegek üdülő helye, sínlők menedékháza céljaira, s a többiből szünidei gyermektelepeket, népkönyvtárakat, olvasótermeket segítettek. Látható, hogy a takarékpénztárak a törvények és rendeletek sokszor ismételt követelményeinek, hogy jövedelmi fölöslegeiket közhasznú, jótékonyczélok gyámolítására fordítsák, lehetőleg igyekeztek is megfelelni, midőn ilyen, éppen a szegényebb osztály fölsegélésére szolgáló intézményeket létesítettek és támogattak. Ha egyes községi takarékpénztárak – jövedelmi fölöslegeiket tisztán községi czélokra fordítva – el is tértek ezen kiindulási alaptól, menthették magukat azzal, hogy kellő fődözet hiányában a fokozódó terheket más módon nem viselhették volna, mintha a pótagadók emelésével teremtik elő a szükségletet – amint ez nálunk is köztudomás szerint történik – s ez által a községi lakosokra lettek volna kénytelenek áthárítani azon terheket, melyeket így a jövedelmi fölöslegről könnyen fődözhetnek.

Hasonlókép nagyarányú fejlődést mutat az osztrák községi takarékpénztárak története is.

Ausztriában kezdetben egyesületi alapon keletkeztek a takarékpénztárak, s eredeti rendeltetésük szintén a tőkegyűjtés, a takarékosági ösztön fejlesztése s jóléti intézmények fölkarolása volt. Már 1819-ben megalapítják az »Első osztrák takarékpénztárt«, mely Ausztriának ma is legtekintélyesebb pénzügyintézetei között áll.

A takarékpénztárak alapítását lassanként azonban a községek veszik kezükbe, egymás után keletkeznek minden nagyobb városban, s ma már több mint 85%-át teszik az összes takarékpénztáraknak. Éppen úgy mint Németországban, itt is szabadon fejlődhetnek. Az 1844. évi szabályzat hangoztatja azok közhasznú jelentőségét, állami felügyelet alá helyezi működésüket, kötelezőleg előírja a tartalékalap létesítését,

növelését, majd későbbi rendelet meghatározza annak 5-10%-ig terjedő felszaporítását s ismételten figyelmezteti azokat társadalmi hivatásukra.

Jövedelmi fölöslegeiket mindinkább községi terhek fődözésére fordítják s így lassanként ezek is a községek hasznát hozó vállalataivá fejlődnek, ugyanazon okból, mint Németországban.

Az állami befolyás ellensúlyozására központi kötelekeket szerveznek, s bár az egész birodalomra kiterjedő, egységes szervezetet létrehozni nem tudtak, tartományonként, sőt itt is nemzetiségenként, hatalmas központi szerveket létesítenek. Ezenkívül a csehországi német takarékpénztárak 1900-ban, a cseh takarékpénztárak 1903-ban központi bankot állítanak föl – amit a német takarékpénztáraknak ezideig elérni nem sikerült – s ezek közvetítésével a tőkeegyesülésben rejlő rengeteg erő kezébe kerül a kihasználását biztosítják maguknak.

Szervezetük, üzletkörük majdnem mindenütt azonos. A községeknek azokkal szervezetileg is összefüggő vállalatai lesznek, kiinduló alapelvük a jótékony cél szolgálata, községi terhek fődözése.

Mint typosus alakját az osztrák takarékpénztáraknak, fölemlíthetem a prágai községi takarékpénztárt, melyet 1874-ben alapított a képviselőtestület.

A város egész vagyonával felel a betétekért s azok kamataiért; jövedelmi fölöslegét, amíg a betétek 5%-át el nem érte, tartalékalap képzésére köteles fordítani. Ezen túl a város érdekeit szolgáló közhasznú és emberbaráti célokra fordíthatja annak 50%-át, ha a tartalékalap 5%-on felül, de 7%-on alul van. Ha pedig a 7%-ot elérte, a fölösleg 60%-át, és ha a 10%-ot is elérte, 80%-át használhatja föl ily célokra a jövedelmi fölöslegnek. A tartalékalap csökkenése esetén első sorban kiegészítendő az a megjelölt mértékig.

A betétek összege 2-1.000 koronáig terjedhet.

Üzletköre kiterjed: jelzálogkölcönökre, értékpapirosokra adandó előlegekre, községi és kerületi kölcsönök engedélyezésére, betétek elhelyezésére, értékpapirosok vásárlására, helyi váltók leszámítolására, ingatlanok vételére, stb.

A takarékpénztárt a választmány és az igazgatóság vezeti. A választmány tagjai: a polgármester vagy helyettese, mint ennek elnöke, s 3 évre választott 15 képviselőtestületi tag.

Az igazgatóság 5 tagját a választmány 3 évre saját kebeléből választja. Elnökét az igazgatóság viszont a saját tagjai sorából választja.

Az igazgatóság gondoskodik a betétek szabályszerű kezeléséről, megfelelő elhelyezéséről, megőrzéséről, elszámolásáról, az üzlet rendes vezetéséről.

A választmány megállapítja saját ügyrendjét, a betétek felső határát, a kamatlábat, javaslatot tesz a tartalékalapra és jótékonycélokra fordítandó összegekre s az utóbbiak hováfordítására nézve; betölti az igazgatói állásokon kívül szervezett tisztségeket, megállapítja a kezelési s eljárási szabályokat.

Az ellenőrzést az államkormány által kiküldött kormánybiztos gyakorolja.

Külön osztálya van a cselédek, munkások és ipari segéd-személyzet számára, kiknek 4.000 koronát meg nem haladó betétei nagyobb kamatot, sőt praemiumot is élveznek. A betétek nagyobb részét jelzálogkölsönökben, községi, kerületi kölcsönökbe helyezi el, kevesebbet értékpapirosokban és váltókban.

1901-ben betéteinek összege 113,482.126 korona 58 fillér, saját vagyona 7,473.518 korona 83 fillér volt, s 589.000 koronát fordított fönnállása óta közhasznú célokra.

A bécsi rudolfsheimi községi takarékpénztár, melyet 1881-ben alapítottak, 1897-ben 11.600 koronát, 1898-ban 102.700 koronát 1899-ben 39.700 koronát, 1900-ban 25.000 koronát 1901-ben 66.000 koronát adott közcélokra; betétállaga 1901-ben 37,069.880 korona, tartalékalapja 2,115.405 korona volt.

A gráci községi takarékpénztár alakult 1873-ban; 1901-ben volt 75,720.010 korona betétforgalma, 8,517.009 korona tartalékalapja, s jótékony célra adott 276.000 koronát.

Ezek és sok más hasonló számadat igazolják, hogy az osztrák községi takarékpénztárak már e század elején mekkora fejlettséget értek el, s mily nagy összegeket fordítottak közhasznú célokra, melyek másképp talán nem is valósulhattak volna meg.

Igaz ugyan, hogy itt is az üzleti szempont érvényesült főképp a takarékpénztárak vezetésében, s a tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb községi takarékpénztár betevői nem



a szegényebb néposztályból kerülnek ki, mint akiknek érdekében a takarékpénztárakat éppen fölállították. Ennek okát azonban részben a postatakarékpénztár fölállításában, melyet a szegényebb munkásosztály különösen könnyebb hozzájuthatásánál fogva szívesebben keres föl betéteivel, részben pedig abban találhatjuk, hogy a kisebb betétek nagy száma szaporítva a kezelési költséget, ezek kevesebb hasznot hajtanának, s maguk a takarékpénztárak sem nagyon örvendettek sehol a kis betéteknek.

El kell ismernünk azonban, hogy az osztrák községi takarékpénztárak is általában igyekeztek a szedett és adott kamat közötti különbséget csökkenteni, úgy hogy jelzálogkölcsönökön az átlagos különbség nem éri el az 1%-ot, váltókölcsönökön pedig az 1,8%-ot, ami által bizonyára nagy befolyást gyakorolnak a hitelviszonyok kedvező alakulására s ezzel a gazdasági helyzet javítására, ami társadalmi jelentőségüket szintén emeli.

Míg a szomszéd államokban már a múlt század elején a községi takarékpénztárak foglalják el a fejlődés terét, nálunk eddig mindössze 14 ilyen takarékpénztár létesült, ellenben annál nagyobb arányokat mutat a társulati takarékpénztárak szaporodása. A 14 községi takarékpénztárral szemben ugyanis 1905-ig hazánkban összesen 1.228 bank és takarékpénztár létesült. Igaz, hogy ezek mellett 2.694 szövetkezet is működik, ezeknek üzletköre azonban igen korlátolt s jórészt kisebb helyi hitel igények kielégítésére szorul.

Nem akarom elvitatni azt az érdemet hazai takarékpénztárainktól, hogy közgazdasági életünk fejlődésében jelentékeny szerepet játszottak, kivették a részüket a munkából s működésük általában elismerésre méltó eredményeket mutathat föl.

De be kell ismernünk azt is, hogy a társulati takarékpénztárak oly magánvállalatok, melyek egyes vagyonosabb csoportok, sőt egyesek érdekében alakultak, kiváltkép azok érdekeit szolgálják s így tevékenységük kevésbé irányulhat társadalmi eredmények, mint inkább minél nagyobb nyereség elérésére. Éppen ezért nem tölthetik be azt a nagy hézagot, melyet a községek életében, ezeknek emberbaráti törekvésein a községi takarékpénztárak betölteni hivatva vannak. Ha hazai községi takarékpénztáraink nem is mutathatnak fel még

eddig a külföldiekéhez hasonló eredményeket, amint alább látni fogjuk, nem is lehet még kimondani rajok a halálos ítéletet s eredményeik inkább arra a föltevésre engednek kilátást, hogy idők folyamán a községi takarékpénztárak is elfogják foglalhatni méltó helyüket községeink társadalmi működésében, különösen akkor, ha a közönség, meggyőződve azok közhasznú voltáról, áldozatkészségével segélyére lesz a törvényhatóságoknak ezen valóban köz- és nemzeti érdekű intézmény fölkarolásában és föllendítésében.

Hazánkban sem új ez eszme, s hogy mindez ideig nagyobb fejlettségre nem tett szert, okát tán a törvényhozás hiányossága, politikai helyzetünk ziláltsága, gazdasági viszonyaink elmaradottsága s jórészt a községek műveltségi és testületi fejletlenségében kell keresnünk. Most azonban, midőn a korszerű haladás szükségletei sürgetően kezdik követelni kielégítettésüket, egy nagyobb szabású mozgalomra volna szükség, mely nálunk is életre hozza szendergéséből a községi takarékpénztárak intézményét.

Természetes az is, hogy hazai viszonyaink megítélésében csak kellő óvatossággal hivatkozhatunk a szomszéd államokban elért óriási eredményekre, mert nem kell felednünk, hogy azokat egy százados munkásság hozta létre s jóformán ellenérdekű verseny nélkül. Ezért vérmes számításokra nem ragadtathatjuk magunkat, mert máról-holnapra egy ilyen épületet fölépíteni nem lehet, de bizton hiszem, hogy az önzetlen és kitartó munkának nálunk is meg lesz a kellő eredménye.

Törvényes szabályozás hiányában takarékpénztáraink a részvénytársaság formáját vették föl, mely a legszabadabb mozgást biztosította számukra üzleti működésükben, úgy hogy a szó eredeti értelmében vett takarékpénztárunk nincs is, s ez alól a községi takarékpénztárak sem képeznek kivételt. Azok is az általános irányzat hatása alatt alakultak és fejlődtek, ami természetes talán, ha tekintetbe vesszük, hogy a takarékpénztár korlátolt üzletkörével nem állhatta volna ki a versenyt a többi részvénytársaságokkal, ha nem azoknak a mintájára rendezkedik be. A legrégebb a brassói (1836) és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár (1840) szintén részvénytársaságokká alakultak át, mert az eredeti kiindulási cél: a takarékosági ösztön fejlesztése s különösen a szegényebb nép-

osztály munkásságának s tőkegyűjtésének előmozdítása mellett nem maradhattak meg, ha föl akarják vala venni a versenyt a többi, kizárólag társulati alapon szervezkedett intézetekkel. Községi takarékpénztáraink alapításában is az emberbaráti cél a vezéreszme, amint az a legtöbb alapszabályban kifejezésre is jut s csak másodsorban szolgálnak községi érdekeket, amint ezt a nagykőrösi takarékpénztár alapszabályaiból látjuk, melyek szerint: a községi takarékpénztár célja »egyrészt betétek elfogadása és azoknak gyümölcsöző kezelése által a nagyközönségnél a takarékossgot és tőkék képzését, másrészt ezen tőkéknek biztos elhelyezésével a takarékpénztár alap-tőkéjének hasznosítása mellett a földművelés, ipar és kereskedelem s általában a közvagyonosodás érdekeit is előmozdítani; az elérendő üzleti nyereség által a tulajdonos város közönségének az ez által fentartott és segélyezett kulturális és nevelési intézmények gyarapításánál és fentartásánál hathatós támogatást nyújtani«. Ezt általában a többi községi takarékpénztárak is követik, bár vannak egyesek, melyek tisztán a községi háztartás terheinek a könnyítését tűzik ki föladatul jövedelmi fölösleg fölhasználásában.

Külső formájukban, mint egyéni cégek jelentkeznek, legtöbb esetben a községgel szervi összefüggésben, mint amelynek tulajdonát képezik, befelé azonban szervezetük a részvénytársasági intézetek formája szerint alakult ki.

Alaptőkéjük rendszerint a község tulajdonát képező készpénz és értékesített kötvényekből, néhol jelzálogi lekötésből kerül ki, melynek tulajdonkép biztosítéki jellege van; a főbiztosítékot azonban a község teljes vagyoni szavatossága képezi, melyet a betevőkkel szemben, mint tulajdonos, vállal. Ezen kívül további biztosítéku tartalékalapokat létesítenek a netáni veszteségek fődözésére.

A részvénytársasági közgyűlés jogait a képviselőtestület gyakorolja, mely kebeléből igazgatóságot, felügyelő-bizottságot, néhol választmányt s esetleg hivatalnokokat választ; rendelkezik a jövedelmi fölösleggel s határoz a zárszámadások fölött.

Az igazgatóság vezeti a takarékpénztári üzletet és ügyeket; a felügyelőbizottság pedig az ellenőrzést gyakorolja s

eljár a képviselőtestület nevében az ennek részére főtartott ügyekben.

Üzletkörük kiterjed általában: takarékbetétek elfogadására, jelzálog és váltókölcsonök nyújtására, értékpapirosok vételére, kézi zálogkölcsonre s általában a szokásos bankszerű üzletekre is, nagyobb kockázat kizárásával. Némelyiknél látjuk ezen kívül a községi – városi előlegeket is. Első helyen, legnagyobb összeggel a jelzálogkölcsonök állanak, holott értékpapiros-állomány csak alig kettőnél szerepel számottevő összegben. A vizleszámítolás szintén szokásos üzletág, néhol szinte igen nagy mértékben, ami az elmúlt évben érezte is káros hatását nem ugyan valóságos veszteségben, mint inkább a nyemény csökkenésében.

Legrégibb községi takarékpénztárunk a »Nagykőrösi községi takarékpénztár«, melynek föllállítását a képviselőtestület 1857. évi augusztus hó 4-én határozta el, s mely működését 1859. év elején kezdte meg. Alaptökéjét a városnak pótharaszti birtokára bekebelezéssel biztosított 10.000 forint képezte. Fejlődése nagyon lassan haladt előre s úgyszólván csak 1887-ben kezdett nagyobb virágzásnak indulni, amidőn az eddig meggyűjtött nyereségekből az alaptökét fölemelték 200.000 koronára, mely a város elidegeníthetlen törzsvagyonát képezi s emellett megmaradt az 50.000 korona tartalékalap változatlan összegben.

A takarékpénztár ügyeit vezetik, kezelik és ellenőrzik:

1. A városi képviselőtestület, amely gyakorolja mindazon jogokat, melyek a város közönségét a takarékpénztár ügyei tekintetében megilletik, és pedig:

a) az igazgatósági, felügyelőbizottsági tagok választása, visszahívása, fölmentése, elmozdítása;

b) a cégjegyzésre feljogosítandó igazgatósági tagok számának meghatározása;

c) cégjegyzőknek, az igazgatóság meghallgatásával, a cégjegyzésre névszerinti szavazattal és viszonylagos szó-többséggel fölhatalmazása;

d) a vezérigazgató, igazgatóság, vagy felügyelőbizottság által az alapszabályok értelmében beterjesztett ügyek elintézése;

e) az igazgatóság javaslata alapján az évi üzleti költség-

vetés megállapítása, az évi tiszta nyereség fölosztásának meghatározása;

- f)* alaptőke leszállítása, fölemelése,
- g)* előleg fölvétele;
- k)* alapszabályok módosítása;
- i)* ügyrendi szabályok alkotása, módosítása, megváltoztatása;
- k)* rendkívüli üzleti költségek engedélyezése;
- l)* zárszámadások tárgyalása;
- m)* fölügyeleti és fegyelmi jogok gyakorlása;
- n)* a cég megszüntetése.

2. Az igazgatóság 11 tagja, kiket 3 évenként 6 évre választanak fölvaltva, vezeti és intézi a takarékpénztár ügyeit és üzletét, üléseit hetenként egyszer, esetleg többször is tartja; elnöke a vezérigazgató, kit az igazgatóság tagjai közül választ, s működése kiterjed különösen:

- a)* a takarékpénztárt érdeklő üzleti költségek utalványozására;
- b)* tisztviselőknek adandó utasításokra;
- c)* a tisztviselők eljárása fölötti fölügyeletre;
- d)* üzleti ügyek és beadványok elintézésére;
- e)* szolga választására;

továbbá: tisztviselők választása, kölcsönök megadása, évi számadás összeállítása; kamatláb, kezelési díj megállapítása, értékpapírosok, ingatlanok vétele, eladása; tisztviselők föl függesztése, elmozdítása iránti javaslat tétele, üzleti könyvek vezetése, pénztár és pénztári értékek megvizsgálása iránti gondoskodás stb.

3. A fölügyelőbizottság, melynek tagjai 3 évre választatnak, ellenőrzi az intézet ügyeit, vezetését, kezelését, s e célból köteles legalább egyszer havonként az intézet egész ügykezelését – számviteli könyveket, váltókat, értéktárgyakat, pénzálladékat, kötvényeket okmányokat, betétkönyveket, igazgatósági jegyzőkönyveket stb. – szigorúan megvizsgálni, számadásokat, mérleget stb. fölülvizsgálni.

Üzleti köre kiterjed:

- 1. betétek elfogadására betéti könyvekre és folyószámlára;

2. kölcsönökre:

- a) jelzálogra,
- b) váltóra,
- c) kézi zálogra,
- d) értékpapírokra;

3. kölcsönök közvetítése s kezelésére;

4. pénzkészleteknek más jóhirű pénzintézeteknél elhelyezésére, értékpapirosokba fektetésére, tőkék fölvételére.

Legkisebb betét 1 korona, a betét felső határa nélkül, a betéti könyv névre, vagy jelre szólhat, de előmutatójának kifizetendő. 200 koronát azonnal, ezen fölüli összeget a megállapított fölmondási idő alatt fizethet vissza.

Az egyéb üzletágakat a szokásos módon kezeli. Igazgató és tisztviselők kölcsönt az intézettől nem kaphatnak, ilyeneknél kezesek nem lehetnek.

1863-ban alapítják a »Hajdúböszörményi takarékpénztárt«, az ottani közbirtokosság vagyonából, 100.000 korona alaptőkével. 1892-ben »Hajdúböszörmény városi takarékpénztár« címet vette föl. Célja: a városban létező jótékony alapok biztos kezelése, jövedelmeztetése, a lakosság szorgalmának, takarékoságának fejlesztése, hiteligényeinek kielégítése, községi földözése.

Szervezete, üzletköre – csekély eltéréssel – azonos az előbbiével.

1868-ban alakult meg véglegesen s kezdte meg működését a »Nagybányai városi takarékpénztár«. Biztosítéki alaptőke gyanánt a város eredetileg 22.431 frt 50 kr. értékű kötelezvényt tett le, úgy hogy annak kamatai a városnak kiadassanak s a tartalékalapnak ezen összegre való fölszaporodása után visszaadassék az alaptőke is. A tartalék növekedésével az alaptőkét ismételten fölemelte, úgy hogy az ma. 500.000 koronát tesz ki.

Célja: a takarékoság előmozdítása, a tőkegyűjtés megkönnyítése, a földművelés, kereskedelem, kézmű- és bányáipar hiteligényeinek kielégítése, az uzsora ellensúlyozása, a város közjöveldelmeinek gyarapítása. Az alapszabályok 9. §-a kimondja, hogy az alaptőke és tartalékalap összegén fölül a város kártérítést nem vállal.

Az előbbiektől szervezete csak abban tér el, hogy még

egy bizottsága van: a választmány, mely 27 tagból áll; tagja a képviselőtestületből 6 évre választott 24 tag, polgármesteri tiszti ügyész és számvevő. Tagjai közül választja az igazgatóságot, felügyelőbizottságot s az intézet ügyvezetésében gyakorolja mindazon jogokat s végzi ama teendőket, melyek nem esnek a közgyűlés hatásköre alá.

Üzletköre: mint gyűjtőpénztár elfogad betéteket, azok után kamatot fizet, a rábízott pénzeket kölcsön kiadja, elhelyezi ívagy befekteti s utánok kamatot vagy egyéb jövedelmet szed; és pedig ad: kölcsönt kézi zálogra, drágaságokra, értékpapírosokra, jelzálogra, váltóra, hitelkötvényre, jogi személyeknek, folyó számlára, vesz ingatlanokat, zálogleveleket, az állam által biztosított vállalatok részvényeit és elsőbbségi kötvényeit; közkölcsönök, elvállalása, felesleges pénzeinek szilárd hitelű pénzintézeteknél betét gyanánt való elhelyezése stb.

A »Pinkafői Községi Hitelpénztár« 1872-ben alakult; biztosítéki alapképpen 40.000 korona erejéig a községi birtok szolgált. Majd a 60.000 koronára fölszaporodott tartalékalapot alaptökének nyilvánítva, külön tartalékalapot létesített. A pénztár a község fölügyelete alatt áll, közgyűlésén minden háztulajdonosnak szavazati joga van. Jövedelmi fölöslege a községet illeti.

A »Béga-sztgyörgyi Községi Takarékpénztár«-t 1883-ban alapították 10.000 frt alaptökével, 1886-ban a »Ferenczhalomi Községi Takarékpénztár«-t 20.000 frt alaptökével. Alapszabályaik majdnem mindenben ugyanazosak, úgyszintén kezelésük, üzletkörük is.

1892-ben létesült a »Kisújszállási Városi Takarékpénztár«, eleinte 65.650 frt alaptökével. Ezt 1897-ben 106.650 frtra emelték föl s a város tulajdonát képező regalekártalanítási tőkéből szakították ki.

Célja: a takarékoság és tőkegyűjtés előmozdítása, a földmívelés, ipar, kereskedelem hiteligényeinek kielégítése, továbbá a betétek és az intézet alaptökéjének gyümölcsöző kezelése által a város közjövödelmeinek gyarapítása.

A takarékpénztár ügyeit intézik: a városi képviselőtestület, a választmány, az igazgatóság, a felügyelőbizottság.

A takarékpénztár ügyei fölött kizárólagos rendelkezési jog a városi képviselőtestületet illeti s e jogát részint közbenvetet-

lenül, részint az általa választott választmány által gyakorolja. Megválasztja az igazgatóságot és felügyelőbizottságot, valamennyit a saját kebeléből. Az intézet ügyésze a városi tiszti ügyész, hivatalnokait a választmány választja.

Üzleti köre: betéti és kölcsönüzlet (ingatlanokra, váltókra), erkölcsi testületek részéről fölveendő kölcsönök közvetítése; fölös pénzkészleteknek más intézeteknél, magyar államkötvényekbe, az állam által kamataikra biztosított, illetőleg a kprmány által óvadéokra képeseknek nyilvánított magyar állam- és értékpapírokba fektetése, idegen tőkék felvétele.

1889-ben létesül a »Katalinfalvi Községi Takarékpénztár« 80.000 K alaptőkével; 1898-ban alapítják a »Földesi Közbirtokossági Takarékpénztár«-t! Tulajdonosa a földbirtokosság, alaptőkéjét 240.000 K tőke képezi. Célja: a tőkegyűjtés előmozdításán és hiteligenyek kielégítésén kívül a közbirtokosság Vagyonának gyarapítása, községi terhek részben való földözése, közmívelődési, emberbaráti és gazdasági célok előbbrevitele.

Szervei: a közbirtokossági közgyűlés, nagy- és kisválasztmány, igazgatóság, felügyelőbizottság; üzletköre: betét, kölcsön, leszámítolás, letét, adás-vételi üzlet stb.

1900-ban 164.000 K alaptőkével a »Tiszaszentimrei Községi Takarékpénztár«-t, 1904-ben 200.000 K alaptőkével a »Karczagvárosi Takarékpénztár«-t, 1905-ben pedig a biharudvari és tótkomlósi községi takarékpénztárakat alapítják.

Budapest és Temesvár tanácsa szintén mozgalmat indítanak városi takarékpénztár fölállítása iránt, ez ideig azonban megoldásra egyik sem jutott, valamint nem nyert megvalósulást Békés és Bács-Bodrog vármegyék eziránti indítványa sem. Újabban Kis-Kun-Félegyháza városa fáradozik a községi takarékpénztár létrehozásán.

Fejlődésükre néhány számadattal kívánok rámutatni, ami támogatja azon meggyőződésemet, hogy a községi takarékpénztáraknak hazánkban is jövője van s azokat a közszükséglet rohamosan mind nagyobb számban fogja létrehozni.

Alapításuk sorrendje szerint lássuk ezen takarékpénztárak fejlődését számokban is:



N é v	Alapítási év	Alapítóké korona	Tartaléktőke		B e t é t					
			korona	f.	1908-ban		1909-ben		1907-ben	
					korona	f.	korona	f.	korona	f.
1. Nagykőrös . . . . .	1857.	200.000	90.381	25	3,685.884	—	4,499.000	—	5,513.020	53
2. Hajduböszörmény . . .	1863.	100.000	43.288	—	1,852.538	—	1,980.000	—	2,068.977	07
3. Nagybánya . . . . .	1868.	500.000	54.074	14	2,955.861	—	2,594.000	—	2,861.742	51
4. Pinkafő . . . . .	1872.	60.000	57.761	86	2,279,662	—	2,657.000	—	3,430.342	09
5. Bégaszentgyörgy . . . .	1883.	22.157	19.163	21	199.426	—	272.000	—	248.419	07
6. Ferenczhalom . . . . .	1886.	40.000	54.127	67	514.467	—	600.000	—	552.762	94
7. Kisujszállás . . . . .	1893.	213.000	48.355	13	1,571.564	—	1,884.000	—	2,273.315	—
8. Földes . . . . .	1898.	240.000	29.700	—	452.497	—	600.000	—	563.153	—
9. Tiszaszentimre . . . . .	1900.	13.400	26.091	18	—	—	425.000	—	676.981	—
10. Karczag . . . . .	1904.	200.000	23.086	65	—	—	675.000	—	1,343.955	—
Összesen . . . . .		—	—	—	—	—	—	—	19,254.669	01

E takarékpénztárak 1904. évi tiszta jövedelme volt	
1. Nagykőrös . . . . .	80.862 K 47 f
2. Hajduböszörmény . . . . .	60.033 » 88 »
3. Nagybánya . . . . .	65.153 » 02 »
4. Pinkafő . . . . .	25.938 » 32 »
5. Bégaszentgyörgy . . . . .	5.899 » 76 »
6. Ferenczhalom . . . . .	19.279 » 82 »
7. Kisujszállás . . . . .	33.844 » 05 »
8. Földes . . . . .	17.588 » 88 »
9. Tiszaszentimre . . . . .	15.461 » 48 »
10. Karczag . . . . .	31.781 » 84 »
Összesen . . . . .	356.043 K 46 f,

amelyből községi célokra fordítottak:

1. Nagykőrös . . . . .	67.331 K 44 f
2. Hajduböszörmény . . . . .	50.194 » 90 »
3. Nagybánya . . . . .	47.679 » 62 »
4. Pinkafő . . . . .	25.938 » 32 »
5. Bégaszentgyörgy . . . . .	3.481 » 01 »
6. Ferenczhalom . . . . .	19.279 » 82 »
7. Kisujszállás . . . . .	14.046 » 55 »
8. Földes . . . . .	10.700 » — »
9. Tiszaszentimre . . . . .	6.640 » 74 »
10. Karczag . . . . .	11.524 » 24 »
Összesen . . . . .	256.816 K 64 f.

Ezenkívül a Földes községi takarékpénztár 1907-ben 3.538 K 80 f-t fordított tagosítási költségekre, a Nagybánya városi külön 200 K-t jótékony célra stb., holott 8 intézet jutalékokra összesen 42.300 koronát adott.

E jövedelmeket az egyes községek igen különböző célokra használják föl. Általában annak hova fordításáról a képviselőtestület közgyűlése rendelkezik, de már néhol az alapszabályokban is találhatók eziránt határozott rendelkezések, így a Hajduböszörményi Takarékpénztár jövedelmét 3 részre osztja:  $\frac{1}{3}$  rész jut a városi pénztárnak,  $\frac{1}{3}$  résznek 40%-a a tartalékhoz csatolandó, míg az a 100.000 koronát el nem éri, további 60%-a a városnak adatik ki, a városháza építési költségeire, mindaddig, míg az teljesen kifizetve nem lesz, s ha a tartalék 100.000 koronára nő, az egész  $\frac{1}{3}$  rész-e célra

fordítandó; végül  $\frac{1}{3}$  rész a tisztviselők jutalmazására, jótékony és közhasznú helyi célokra (szegénymenház, kórház, közvilágítás, járdaépítés, iskolák segélyezése stb.) fordítandó.

Kisújszállás a nyereségből 10%-ot a tartalékalapra, 20%-ot a tisztviselők jutalmazására, 4%-ot tisztviselői nyugdíjalapjára, 65%-ot helyi közművelődési és emberbaráti célokra fordít.

A Földesi Takarékpénztár legalább 8.149 korona 48 fillért a közigazgatási költségekre, a tanítói fizetésre 1.400 koronát, 10%-ot tartalékalapra, stb. ad; a fölösleg a pótdók csökkentésére való figyelemmel a képviselőtestület rendelkezése szerint közművelődési, emberbaráti, gazdasági célok támogatására használandó fel, holott a többi takarékpénztárak jó része feleslegét a községi pénztárnak szolgáltatja be (Nagykörös, Nagybánya, Pinkafő, Ferenczhalom stb.). Hogy a jövedelemfelesleg felhasználása a helyi viszonyoknak megfelelően igen különböző, az egészen természetes, de általánosságban megállapítható, hogy a betevők érdekeit egyik sem részesíti különös elsőbbségben, s ezek részére a jövedelmi feleslegből mitsem juttat, tehát az eredeti kiindulási alapnál jóval fontosabbnak tartják a községi érdekeket, melyeknek előmozdítására mindenik kiváló gondot fordít s tulajdonkép, midőn iskolákat, kórházakat segélyeznek stb., akkor is községi érdekek szolgálatába állanak ugyan, mert mindezek a terhek máskép a községi háztartásokra nehezednének; ámde emellett nem jelentéktelen indok az, hogy ha a takarékpénztár jövedelmét a betevőknek adná vissza, semmivel sem szolgálna általánosabb közérdeket, mint ekép, midőn tudvalevő dolog, hogy a betevő közönség jórészt a vagyonosabb osztályból kerül ki, s így az emberi cél: szegényebb osztályok felsegélése amúgy sem nyerne megvalósulást. Éppen ezért, ha a községi takarékpénztárak jövedelmeik fokozását, s ezzel bevételeiknek szaporítását igyekeznek elérni, az nem is éppen megrovást érdemlő törekvés, mert, ha figyelembe vesszük, hogy manapság éppen a művelődési, emberbaráti, jótékonyági, gazdasági érdekek kielégítése minő terheket ró a községekre, úgy hogy vannak községek, melyek 500%-on felüli pótdót is fizetnek, s ma már kevés hely van, ahol az 40-50%-nál kevesebb s éppen nevezetesszámba megy az a néhány község, mely pót-

adót nem fizet: arra az eredményre jutunk, hogy a községeknek okvetlenül kell más jövedelmi forrásról is gondoskodniok, mert a pótdók fokozása túrhetetlen állapotokat teremtett már eddig is. S emellett a betevők is – ha nem is mindannyian - részesülnek a jövedelem hasznából, mert – legtöbben a község adófizetői lévén – pótdójuk csökkenésével a tiszta hasznból a megfelelő rész közben vetve nekik is kijut, amit igazol éppen Nagykőrös példája, hol a takarékpénztári felesleg felhasználásával a város az 1903. évben pótdóját 64'5°-ól 32%-ra csökkenthették, ami minden 100 korona adó után 32.5 korona megtakarítást jelent az adófizető polgároknak.

Ha ezzel – hogy egy pótdóval szintén igen megterhelt város, Kolozsvár példáját vegyük – szembe állítjuk csak a kolozsvári nagyobb pénzintézetek üzleti forgalmát, azt látjuk, hogy 1905. évben:

1. A kolozsvári takarékpénztár 101.640 korona tiszta nyereségből.....	1.200 K.
2. A kolozsvári kereskedelmi bank 61.151 koronából.....	726 »
3. Mezőgazdasági bank és takarékpénztár r.-t. 44.513 koronából .....	450 »
4. Erdélyi bank 114.056 koronából.....	1.000 »
5. Kolozsvármegyei tp. 34.414 koronából.....	400 »
6. Népbank r.-t. 22.227 koronából.....	300 »
7. Iparbank r.-t. 10.332 koronából.....	200 »
390.332 koronából összesen tehát.....	4.276 K.

fordítottak jótékony célra. A kolozsvári közhasznú takarékpénztárt külön említem fel, mint olyat, mely egymaga többet áldoz évenként közcélokra, mint a fentiek.

A többi kolozsvári pénzintézet vagy még kevesebbet, vagy éppen semmit sem szakított ki e czímen jövedelmeiből. El kell tehát ismernünk, hogy a jótékony cél csak a nevéért szerepel az intézetek zárszámadásaiban, valójában pedig édeskeveset áldoznak a jótékonyaság oltárán. Ez pedig igazolja azon állításomat, hogy a takarékpénztáraink általában nagyon messze eltértek eredeti rendeltetésüktől, mert a meglehetősen alacsony kamatláb mellett a betevőknek sem nyújtanak különös kedvezményeket, sem pedig közérdekű célokat nem szol-

gálnak, hanem a tisztán nyereségre alapított vállalatok, s így céljuk nem más, mint minél nagyobb osztalék szerzése. Ez teljesen tárgyilagos valóság, amit igazolnak a 8%-ig terjedő osztalékok, holott a betétek után fizetett kamat ritkán tesz 5%-ot melyből még a tőkekamat-adót is a betevő fizeti. Jutalékokra az 1905. évben az említett intézetek 108 ezer koronát fizettek ki.

S ha még hozzá vesszük azt is, hogy nem egy takarékpénztár adót sem fizet, s így a községi közterhekhez sem járul hozzá, lehetetlen, hogy e számadatok alapján ne a községi takarékpénztárak javára vonjuk le a következtetést. Mialatt a brassói általános takarékpénztár 1905-ben 52.000 koronát, a nagyszebeni általános takarékpénztár 114.000 koronát áldoznak művelődési és emberbaráti célokra s hitelügyleteikkel behálózzák a fél országot, sajnosán kell megállapítanunk, hogy – például – kolozsvári pénzüintézeteink ilyenre nemcsak hogy nem képesek, de nem is gondolnak, s nem is gondolhatnak, mert irányelvük a nyerészkedési vágy, s mert a helyett, hogy egy hatalmas hitelszervezetben tömörülve, az idegen tőkét kiszorítanák s a helyi pénzüpiacot uralmuk alá hajtva, a város közigazdasági életét is irányítanák, számtalan töredékre oszolva, különleges és egyéni érdekek szolgálatába szegődve, szétforgácsolt erővel, képzelhető versengéssel, egymás ellen küzdve, bénítják meg egymás fejlődését s így természetes, hogy közcélokra mit sem áldozhatnak.

Hogy is lehessen ez másképp olyan városban, ahol 21 különféle pénzüintézet működik, melyeknek kamatoztatandó tőkéik vannak s így meg kell teremtenie mindenkinek magának a hitelkereső közönséget is, néhol azon nem is szokatlan módon, hogy fizetett ügynököket tartanak a vidéken mindenfelé, akik valósággal behajtják a népet az adósságcsinálásba. Ezt az állapotot senki sem mondhatja egészségesnek s határozottan túltengésnek kell nyilvánítanunk, hogy egy olyan város, mint Kolozsvár, melynek sem ipara, sem kereskedelme ahhoz való nincs, vidéke szegény és termelésre alig képes, 21 pénzüintézetnek adjon létet s hordozza igáját. Mert, hogy a helyzetet még kedvező kölcsönök nyújtásával sem igyekeznek javítani, igazolja azon szomorú valóság, hogy a helyi jelzálogkölcsönök javarésze a nagyszebeni pénzüintézetektől származik.

Nem kételkedem abban, hogy a jó szándék megvan az egyes vezetőségekben arra, hogy az illető intézet vagyónával a közjólétnek is hasznára legyenek, de egyrészt a tőkék szétforgácsolása folytán elég anyagi erővel nem rendelkeznek, másfelől pedig kénytelenek alkalmazkodni a részvényesek várakozásaihoz is, s így munkásságukat ezek érdekeinek istápolására kell első sorban szentelniök.

Nézetem szerint a magánegyesületi vállalkozás csak akkor végezhetne áldásos, hazafias munkát, ha a kényelmesebb s egyszerűbb kamatoztatási művelet helyett minden erejével az ipar és kereskedelem szolgálatába szegődnek, gyárat, ipartelepeket, kereskedelmi és közraktárakat stb. létesítené s ezzel szegényes gazdasági helyzetünk föllendítését venné kezébe, amiről nálunk szó sincs. Csak a tőkét halmozzuk és kamatoztatjuk, valamirevaló iparvállalat létesítésére senki sem gondol, pedig ez lenne a valódi hivatása úgy a pénzintézeteknek, mint az azok közönségét kitevő társadalmi tényezőknek, a részvényeseknek.

De ha már nálunk az ipari és kereskedelmi vállalkozás meghonosítható nem volna, ha azokhoz érzékünk nincs, rá kellene jönnünk arra, hogy ezzel a széthúzással csak egymást rontjuk, hasznosat azonban elérni, alkotni nem tudunk. Mit tehetne például Kolozsvárt az a 21 pénzintézet egyesült erővel, egyesített tőkéivel és betéeteivel?!

Ezért volna kívánatos valami olyan módot kitalálni, amelylyel ezt a hazaszerte mindenütt tarthatatlan állapotot jóra lehetne fordítani, s elérni azt, hogy városaink a maguk és vidékük hiteligényeit ne csak a részvényesek, hanem a hitelkereső közönség és emberbaráti czélok érdekében is szolgálhassák. A mostani alakulásnak jövője egyáltalán nem lehet. Ha látjuk magunk körül azt az óriási tevékenységet, mit a nemzetiségi pénzintézetek a közművelődés és emberbaráti intézmények terén kifejtnek s látjuk ennek eredményeképpen azt a romboló hatást, amit azzal végeznek nemzetünkön, lehetetlennek tartom, hogy hazafias közönségünkben föl ne ébredjen az önvád s meg ne mozduljon rész vétlenségéből egy olyan nemzeti érdekű mozgalom támogatására, melylyel – amellet, hogy hasznára leend úgy az egyesnek, mint az összeségnek – hazafias áldozatkészségének is kifejezést adhat.

Például ismét Kolozsvár viszonyait hozom fel. A város 1909. évi költségvetését előterjesztő főszámvevő a 68% pótdadó daczára szigorúan reánk szól, hogy vigyázzunk és takarékoskodjunk, mert a »város kulturális fejlődése, a közbiztonság fejlesztése, köztisztasági és szegényügyek, nyugdíjigények stb. kielégítése évről-évre mindnagyobb áldozatokat követelnek és a fedezet előteremtését megnehezítik annyira, hogy ezen költségvetés keretei is csak a legnagyobb takarékoság szem előtt tartásával lesznek betarthatók.« Ami, a sorok között olvasva, azt is jelenti, hogy bizony, sok emberbaráti és jótékony intézmény vagy éppen nem, vagy nagyon kis helyen húzódnak meg a költségvetés keretében, mert ilyenekre fődözetet előteremteni egyáltalán nem lehet. És ami áll Kolozsvárra, az áll többi városunkra is, Budapestet sem véve ki.

Tenni kell hát valamit, úgy városaink pénzügyi viszonyainak javítása, mint a jóléti intézmények fölkarolása és a helyi hitelviszonyok megszilárdítása érdekében, mert ezen az úton tovább nem haladhatunk. Ezért tartom én szükségesnek akár városi takarékpénztárak, akár városi bankok felállítását.

A takarékpénztár – saját erejére támaszkodva, – talán korlátoltabb üzletkörrel, csak hosszabb idő múlva hozhatná meg a várt eredményeket, holott a bank nagyobb mozgékony-sággal, változatosabb üzletkörrel, bár tán nagyobb kockázattal, hamarabb célhoz vezetne. Azt hiszem azonban, hogy az üzlet megbízhatósága a helyes, észszerű, gondos vezetésben találja legfőbb alapját s így akármelyik formában meg lenne oldható.

Hogy mekkora a különbség a társulati, magán- és községi takarékpénztárak között, elég néhány főbb mozzanatra reámutatni.

A magántakarékpénztár részvényeinek értékén felül nem szavatol a betétekért, a községi takarékpénztár ellenben alap- és tartaléktőkéjén felül a város egész vagyonával és jövedelmeivel biztosítja azokat.

A magántakarékpénztár fő elve a nyereség, holott a községi takarékpénztár alapítása okát a közérdekű, közhasznú, jótékony célban leli fel, amit a községi takarékpénztárak nemcsak alapszabályaikban, de üzleti jelentéseikben is ismételten hangoztatnak, mint az a nagykőrösi községi takarékpénztár

1907. évi jelentésében is olvasható, hogy »a községi takarékpénztáraknak s különösen a nagykőrösi községi takarékpénztárnak nem lehet kizárólagos célja a nagy nyereséggyűjtés, sőt ellenkezőleg mindinkább igyekszik kitűzött nemes céljának megfelelni s .legfontosabb feladatát – olcsó hitel nyújtását – teljesíteni.

Emellett azonban nem tévesztheti szem elől azon másik nemes feladatát sem, hogy a tiszta nyereség gyarapításával hozzájáruljon az adófizető polgárok vállaira nehezedő pótdók csökkentéséhez.« Éppen így a karczagvárosi takarékpénztár: »nem téveszthettük szem elől azt, hogy intézetünk rendeltetése és hivatása nem a nyereség minden áron való fokozásában, hanem abban áll, hogy tőle telhetőleg könnyítsen a hitelezők szorult helyzetén« – amint azt jelentése mondja.

Mit áldoznak többi városaink jótékony intézetekre? Ha végiglapozzuk városaink ideai költségvetését, szomorúan látjuk hogy édes-keveset. így Kolozsvár harmadfél milliós költségvetésében alig pár ezer korona jut a szegénység és nyomorúság enyhítésére s még szomorúbb valóság, hogy e célú szolgáló intézet Kolozsvárt oly kevés van.

A ferenczhalmi községi takarékpénztár jövedelméből 1.046 K parkalpra, 1.367 K iskolaépítési alpra, 2.045 K falu világítási alpra, 511 K kútépítési alpra takarított meg. Legtöbb városunkban csak a pótdót növeljük s még sem jut ily célokra.

A magánpénzügyintézetek semmi fölöttes ellenőrzés alatt nem állanak, a községi takarékpénztár ellenben, közintézmény lévén, a város képviselőtestületének felügyelete és ellenőrzése alatt is áll, szervezete, igazgatása, kezelése a többiekéhez hasonló lehet s esetleg idegen fölülvizsgálók bevonásával határozottabban is ellenőrizhető, de nem hiszem, hogy nagyobb városaink közönségéből erre elég pénzügyileg és gazdaságilag szakképzett férfit ne találunk.

Egy jól megalapozott, megerősödött községi takarékpénztár vezérszerepre jutva, irányítaná a helyi hitel- és közgazdasági életet, kezelésébe vehetné az illető városoknak most magánosok kezében levő haszonhajtó vállalatokat, kezelhetné és gyümölcsöztethetné az árvapénzeket s adhatna utánuk tisztes kamatot, a városi alapokat, adópénzeket, melyek való-



ságos bolt tőkét képeznek az adópénztárban; közvetíthetné a ki- és befizetéseket, alacsony kamatra zálogintézetet állíthatna be, éppen a legszegényebb néposztály érdekében, stb. amellet, hogy a városi takarékpénztár meghozza az alap- és tartaléktőkék tisztességes kamatait a városnak, jövedelmi fölöslegével szaporítja közjövödelmeit. A Fiume városi takarékpénztár 1905-ben 165.000 koronát juttatott jövedelmi feleslegéből a városnak, a hajdúböszörményi 1897-1907-ig 127.513 K-t adott a városnak  $\frac{1}{3}$  rész osztaléka fejében s ezenkívül közel 80.000 koronát városház építése céljára; a földesi községi takarékpénztár 9 év alatt 140.000 koronát fordított községi, közbirtokossági és közművelődési célokra s így tovább. Sajnálom, hogy nem áll rendelkezésemre mindenik hazai községi takarékpénztár ilyen kimutatása, mert ezek a számok érthetően beszélnek az elért eredmények nagyságáról, amit bizonyít az is, hogy 9 községi takarékpénztár az 1907-ik évben több, mint 230.000 koronát juttatott jövedelméből községi célokra, amellet, hogy tartalékalapjaira, jutalékokra s külön jótékony adományokra is tetemes összegeket fordított.

Ha már most ezeket az eredményeket látjuk magunk előtt s elgondoljuk, hogy városainkban mennyi emberbaráti szükséglet vár kielégítésre, amiről a kolozsvárihoz hasonló 68%-os póttadó dacára sem áll módjukban gondoskodni, okvetlenül síkra kell szállanunk a városi takarékpénztárak létesítése mellett s lankadatlanul kell mindnyájunknak közreműködnünk, minden egyéni érdek kizárásával, kitartóan dolgozva azok fölvirágoztatásán, hogy néhány év múlva minden város tetemes összegeket szentelhessen a szegénység és nyomorúság enyhítésére.

Ha némelyek attól tartanak, hogy a létesítendő községi takarékpénztár a többi pénztézetek rovására fokozná a versenyt s egyeseknek a romlását is okozhatná, aggodalmaikat eloszlatthatják azzal, ha ezen pénztézeteket is belevonják a városi takarékpénztár alapításába, vagy egyesült erővel létesítenek egy hatalmas városi bankot, s az így összehalmozott óriási tőkével egy csapásra urai lesznek a helyi pénzpiacznak, különösen akkor, ha az a törvényadta joggal élve, záloglevél kibocsátását is üzletkörébe vonná, ami által bizonyára sokkal

nagyobb eredményeket tudnánk elérni, mint így, egymás ellen harcolva.

S mindezekhez nem kellene egyéb, mint egy kis önzetlenség, az egyéni érdekek korlátozása a közérdek javára. Ha jól megnézzük, az áldozat nem is volna olyan nagy, mert az esetleg egyesített intézetek részvényeseit a 8% osztalék helyett jutó alacsonyabb kamat különbözetét kiegyenlítené a pótagók nagymérvű csökkenése, ami bizonyára mindegyiküknek javára esnék. Ideje, hogy valahára felébredjen a magyar társadalom is s ezen a téren is megtegye elmulasztott kötelességét, ha ha nem akarja, hogy ellenségeink legyűrjenek.

Hiába mondják azt, hogy már túlságos számban meglevő hazai pénzintézeteink teljes mértékben kielégítik a hiteligényeket s gazdasági fejlődésünk követelményeit, s hogy ezen a téren sokkal többet tettek, mint a külföldi közszégi takarékpénztárai, s hogy felesleges ezek rovására a pénzintézeteket tovább szaporítani. A közszégi takarékpénztáraknak társadalmi hivatásuk van s épen ezen meggyőződéseim folytán tartom szükségesnek, sürgetni a városi takarékpénztárak, vagy városi bankok föllállítását. Követelik ezt a városok pénzügyi érdekei, követelik a jóléti intézmények égető szüksége, hiánya, valamint a helyi pénzpiacok irányítása, hogy legyenek oly emberbaráti pénzintézeteink, amelyek olcsó kölcsönök nyújtásával szolgáljanak a hitelkeresőknek, mert bizony a 10%-on fölüli kamat nálunk nem is szokatlan. Másfelől a városi jövedelmeinek gyarapításával mozdítsák elő a városi terhek könnyítését, közhasznú, jótékony célok megvalósítását s ne az osztalékpolitika legyen egyedüli mozgató elemük.

A nagykőrösi közszégi takarékpénztár váltó- és jelzálogkölcsönt 6%-ra ad s az elmúlt évben sem emelte 8%-on felül (kezelési költséget pedig nem vesz) s ezt is csak 2000 koronán aluli kölcsönöknél tette; a földesi 8% visszleszámitolási kamatláb daczára netto 8% kamatnál magasabbat nem szedett. A hajdúböszörményi takarékpénztár jótékony intézetek betétei után 6% kamatot ad, a nagykőrösi a városnak részesedésére, a folyó hitel fedezésére eddig 478.000 K előleget adott, meghatározott törlesztésre, ami által lehetővé teszi, hogy hiteligényeit a város olcsó kamattal mellett saját intézeténél elégítse ki.

Városaink hazafias közönsége nem egyszer adta jelét áldozatkészségének emberbaráti érdekek felkarolásával s látjuk, hogy hazaszerte nap-nap után alakulnak a különféle jótékonyági egyletek, melyek – az egyéni hiúságot nem számítva – mind nemes célokat szolgálnak. De mit ér mindez, ha egy erős, tömörült hadsereg helyett apró csapatokra oszolva, csekély anyagi erővel küzdenek célj okért, meglehetősen eredménytelenséggel? Hol a szövetkezett erők összműködése csodákat művelhetne egy közös szervezet irányítása mellett. Természetes, hogy a községi takarékpénztárak intézménye mai fejletlen állapotából csak úgy emelkedhetik ki, ha ebben célszerű törvény alkotásával maga a törvényhozás is segélyére leend s a többi pénzüzetek fölött, mint közhasznú intézményt, adó- és más kedvezményekben is részesíti, ami bizonyára nagyot segítene hiteléletünk és közgazdasági viszonyaink, s ezzel nemzeti hitelünk erősödésén is.

A többi számottevő államok nagy gondot fordítottak a takarékpénztárak törvényes rendezésére és fejlesztésére s különösen Németországban éppen a községi takarékpénztárakat veszi a törvény kiindulási alapul; nálunk azonban erre épen semmi törvényes intézkedés nincs s éppen ezért volt lehetséges, hogy hitelszervezetünk fejlődésében inkább a nyereségre alapított magánvállalati forma, mint a közérdekeket szolgáló községi intézmény valósulhatott meg.

Németországban a községi takarékpénztárak, mint jótékony célú intézetek, az iparadó alól föl vannak mentve; nálunk a törvény kedvezéseit az osztalék növelésére használják ki a takarékpénztárak a helyett, hogy jövedelmük egy bizonyos részét nemzeti célokra átengednék.

A kolozsvári pénzüzeteknek több, mint 60,000.000 korona betétjük és vagyonuk van. Ha ennek csak felét lehetne összehozni egy városi bank fölállításával, rövidesen ki lenne elégítve Kolozsvárnak minden társadalmi és magánérdeke s elháríthatnók egyúttal a veszedelmeket, melyek egy-egy válságos gazdasági év romboló hatásában rejlenek. Az elmúlt álságos esztendő bizonyára nem egy pénzüzetet sodort bajba s ha – szerencsére – nagyobb összeomlás nem is következett be, évek kellenek, míg vissza tudják állítani az egyensúlyt számadásaikban.

Ezért szeretném én, ha minél többen önzetlenül foglalkoznának a városi takarékpénztárak ügyével s megértve a mozgalom nemes célzatait, minél többen állanának annak szolgálatába, hogy azt diadalra juttathassuk.

Nem állítom, hogy a községi takarékpénztárak létesítése és fölvirágoztatása nehézségekkel nem járna, hiszen például már magában az a 21 különféle pénzintézet, ami Kolozsvártt van, melyek közül többen pesti nagy pénzintézetekkel is szorosabb viszonyban állanak s némelyek éppen fiókjai amazoknak, ugyanannyi különböző érdekkör képviselője s nem lehetetlen, hogy ez érdekkörök határaik megvédelmzésére mindent el fognak követni. És mivel ez más városokban is így van, lehet, hogy a városi takarékpénztárak fölállítása elkésredett küzdelmet idézhetne elő; de épen úgy lehetséges volna az ellenkező is, ha a nemes céltól áthatva, az egyes pénzintézetek ahelyett, hogy erőiket egymás ellen fordítanák, egyetértő munkával igyekeznének a nemzeti érdeknek szolgálni s hiszem, hogy azok vezetői magas színvonalon álló képzettségükkel és hazafias érzésükkel be fogják látni e mozgalom nagy jelentőségét. A pénzintézetek vezetői közül többit ismerek, kik az eszmétől nem idegenkednek s akiknek szintén az a véleményük, hogy egy-egy városi bank létesítése leg egyszerűbben akképp volna körösztülvihető, ha a kisebb pénzintézetek, melyeknek nagy jövője úgy sem lehet, beleolvadnának a községi takarékpénztárba, amely biztosítaná részükre az alaptőke 5% kamatozását s hivatalnokait elhelyezné a maga szolgálatában, a városnál vagy más vállalatnál úgy, hogy ezekre nézve a beolvadás éppen nem járna károsodással. Az igazgatósági és felügyelő-bizottsági tagok pedig a városi bank különböző osztályainál nyerhetnének hivatalt az igazgatás és vezetés ellenőrzésének gyakorlására.

Nem állítom, hogy az átmeneti időben nem volnának megrázkódtatások, de hisz az önálló nemzeti bank követelői is tudják, hogy az sem lesz megrázkódtatás nélkül megvalósítható.

Anélkül, hogy a ma főnnálló pénzintézetek és takarékpénztárak működése ellen érdemleges kifogásom volna, szükségesnek tartottam ezt a tanulmányt összeállítani és közreadni éppen a városok eladósodottságára és túlterhelt voltára

való tekintettel. Kolozsvárra csak azért hivatkoztam különösen, mert ennek viszonyait ismerem leginkább, de ebből más város és község is levonhatja a következtetéseket.

Magyarországon egy nemzeti társadalom kifejlődésében a városoknak különösen nagy szerepük jutott. Most e városok, a rájuk nehezedő nagy anyagi terhek miatt, mindinkább súlyosodó válságba jutnak. E válság elhárítása módjainak kérdése éppen oly fontos társadalmi kérdés, mint bármelyik azok közül, melyekkel a Magyar Társadalomtudományi Egyesület eddig foglalkozott.

# KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

## Közgazdaság.

### A nyomor problémája.

(*I. Novicow*: »Das Problem des Elends«. Einzig berechtigte Übersetzung; von Alfred H. Fried. Lipcse, Thomas Tódor kiadványa. 1909. 373. 1.)

Az emberiség megélhetésének foka nagyban és egészben oly befolyást gyakorol szaporodásának mértékére, mint a többi élő és érző lényeké azokéra. Első sorban attól függ az, hogy valamelyik emberfaj valahol jól tenyészik és sokasodik-e? De az embernél a megélhetésnek nemcsak anyagi mérve, hanem alakja és mikéntje is fontos, mivel szükségeinek folyton és minden irányban terjeszkedő, expansivus természete alkotja fejlődésének és haladásának legfőbb tényezőjét. A kielégített alsóbbrendű szükségek újabb, magasbrendűek alapjaivá lesznek. A testi legdurvább szükségletek megszerzése szellemi és erkölcsi szükségleteket ébreszt, sőt amazok is mindinkább telülnek szellemi és erkölcsi elemekkel. Az emberek égető-szükségét-szenvedése tehát szorosan véve még sem egy az állatok nyomorával, melyről egy bizonyos mértékű szükséglet megléte esetén általában nem lehet szó. Az embernél ilyen meghatározott mennyiségű és állandó szükséglet nem létezik. Az emberi nyomor ennél fogva hely, kor és művelődési fokozat szerint nagyon különböző lehet. A nyomor problémájával ez okból mindig és mindenütt foglalkoztak s bizonyos, hogy a jövőben is egyre foglalkozni kell vele, mivel az teljesen és véglegesen soha sem lesz megoldható.

Mindig voltak és lesznek írók is, akik embertársaik szükködése által meghatva, elmélkedtek, illetve gondolkozni fognak azon, hogy az emberi kínos hiányérzeteket miként lehet és kell megszüntetni. Csakhogy az erre vonatkozó okos-

codás az egyes korszakokban egymástól igen elütő gondolatmeneteket tüntet fel. A világboldogítóknak azonban egy nagy közös jellemvonásuk rendszerint volt mindig és van ma is, az tudniillik, hogy irányzatuk többé-kevésbé utopistikus. PLATO MORUS TAMÁS S a régibb és újabb közgazdasági regényírók, ha módszerök más is, lényegileg alig különböznek az úgynevezett tudományos socialismus javaslatainak szerzőitől. Sőt az a tény is megállapítható, hogy az ez utóbbiakkal szemben szigorú bírálói álláspontot elfoglalókra is könnyen elragad amazok az a betegsége, melyet röviden a megoldások absolutismusának nevezhetni.

Régen olvastam az újkori socialismus felületesség nélkül világosabb, szörszálhasogatás nélkül szabatosabb és egyoldalú igazságtalanság nélkül határozottan elítélőbb bírálatát, mint amelyet Novicow JAKAB orosz írónak a »Nyomor problémája« című, eredetileg francia nyelven írt és azután németül mostanság megjelent érdekes, tanulságos és becses munkája foglal magában. Azonban ennek az érdemes írónak szintén egyik főhibája, hogy a nyomort oly bajnak tekinti, melyet nemcsak enyhíteni, hanem meggyógyítani, kiirtani is hatalmunkban áll.

Novicow JAKAB 1849-ben orosz apától és görög anyától a Bosporus partján Konstantinápoly mellett született. Már fiatal korában beutazta egész Nyugat-Európát, ahol igen beható tanulmányokat folytatott, de a jogot orosz egyetemen végezte. Eleinte a művészet történetével foglalkozott és csak később merült el a társadalmi tudományokban. Végre Odesszában telepedett le, ahol most már huszonnyolczadik éve mint városi tanácsnok működik. A társadalomtan alapos művelése útján európai hírnevet és tekintélyt szerzett magának. A sociologusoknak már 1894. évi nagygyűlésén elnökölt Parisban. Azután a nemzetközi sociologiai intézet egyik alelnöke lett. Műveinek hosszú sorát francia nyelven tette közzé. Ezek közé tartozik az is, melyről a jelen-sorokban emlékezem meg.

Novicow kiinduló pontja az, hogy a nyomor megítélésénél a polgárosult nemzetek is egész a legújabb ideig nagy tévedésben leledzenek, mivel a gazdagság benső valódi természetét nem ismerték fel helyesen. Ha e miatt nem kellene panaszkodni, akkor a nyomornak valószínűleg már csak nyomai léteznének a művelt népeknél.

A nemzetgazdaságtan, melynek a gazdagság fogalmának tisztázása első sorban lett volna feladata, annak eddig, sajnos, nem tudott megfelelni. Még az orthodox nemzetgazdaságiam iskola sem, melynek szerzőnk egyébiránt máig is nagy bámulója.

Ez a tudomány a társadalmi ismeretkörök legidősb hajtása, melyet másfél század óta nagy buzgalommal alaposan világszerte

művelnek. Az különben igen sok becses felvilágosítást nyújtott, számtalan értékes intelmet tartalmaz s jelen bajaink általánosságának forrása sem annyira benne, mint abban rejlik, hogy felfedezéseit s az ezekben rejlő útmutatásokat nem szívlelik meg és nem alkalmazzák eléggé. Annak már is bőven megállapított nagy igazságai kellően figyelembe véve, kétségkívül rendkívüli módon fokozták volna az emberiség jólétét.

De a gazdagság igazi mivoltát, szerinte, ez a jeles és hasznos tudomány sem tisztázta még eléggé. Novicow dolgozatának első része ennek kimutatásával, második része a tudományos socialismus mélyreható bírálatával, harmadik része pedig a socialis kérdés megoldásával foglalkozik.

Az első részt biológiai fejtegetésekkel vezeti be. Az élet – szerinte – nem más, mint a környezet hatása az organismusra és ennek visszahatása a környezetre, a milieure. Ez a visszahatás – a termelés, melynek két alakulási módja van: az első a kívülről bevont elemek bekebelezése, vagy a táplálkozás; a másik az említett elemek különös elrendezkedése, vagyis az alkalmazkodás.

Általában mondhatni, hogy a táplálkozás jelensége a biológia és a nemzetgazdaságtan határán áll, mivel a táplálkozás csak a termelés nyomán lehetséges. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, akkor fel kell ismernünk, hogy mily tévedés a termelést csupán emberi és társadalmi dolognak tekinteni. Ellenkezőleg az biológiai és egyetemes jelenség. A leg-egyszerűbb ázalogok is oda törekszenek, hogy környezetüket létérdekeiknek megfelelően alakítsák át; azok is dolgoznak és termelnek. A gazdasági és társas jelenségek nem egyedül az emberi akarat érvényesülésének terén észlelhetők, hanem azok általában a természeti események mezejére tartoznak. Az élet és a termelés ez okból bizonyos tekintetben azonos fogalmak.

Az a lény, mely a saját környezetéhez nem alkalmazkodik, szükségképp elpusztul. Az alkalmazkodás azonban alternatívát foglal magában: az önmegadást és a visszahatást. Az önmegadás a milieuhöz való lehetőleg teljes hozzásimulást, a reactio pedig a környezetnek az illető lény életfeltételeihez való átalakítását jelenti.

Hogy a gazdasági jelenségek lényegét jól megértsük, azok forrásaihoz, a biológiai jelenségekhez kell visszamennünk. Csak így alapozható meg a társas gazdálkodás tudománya szilárdan. Ez esetben nem fog – mint elég helytelenül ma – a nemzetgazdaságtani jeles írók átlagos egyéni véleménye tudományos igazságnak tekintetni. A természeti tények közvetlen megfigyelésére kell ennél fogva elhatározni magunkat. Ha ezt tesszük, meg kell győződnünk arról, hogy például a termelés nem egyéb, mint a külvilágnak emberi szükségégek kielégítésére való alkalmassá tétele. Az emberiség a jólét maxi-



mumát akkor fogja majd elérni, ha az elsőrendű, sőt valamennyi szükségleteinek lehető legnagyobb megkívántató mennyisége felett nem egyesek, hanem mindenki rendelkezik. Ez a földnek legteljesebb alkalmassá tételét jelenti a mi céljainkra.

A termelési tényezők biológiai és lélektani igen beható és sokoldalú megvilágítása után külön nagy fejezetben vizsgálja, hogy az alkalmazkodást a külvilághoz passiv és activ módon, t. i. ahhoz simulva és azt befolyásolva, miként lehet leginkább gyorsítani. Ez a gyorsítás nagyon érezhetővé válik a technikai vívmányok megszerzése és felhasználása útján. De nem kisebb mérvű fokozása lehetséges ez alkalmazkodásnak a czélszerűbb gazdasági és társadalmi szervezkedés által is. Mind a két irányban találó példákat hoz fel és számos nem csupán szellemes, hanem igazán gondolatkeltő oly megjegyzést tesz, melyek meglepők, pedig az általán ismert jelenkori közgazdasági tények szilárd alapján állanak. Megjegyzendő azonban, hogy ez észrevételeiben nem sok az eredetiség; önálló okoskodásaival csak a gazdálkodás természetének bonczolása közben találkozunk. A már felhozottakon kívül e részben még – rövidre összefoglalva- a következőket mondja:

Általános tapasztalat, hogy azokat a jelenségeket ismerjük fel alapjukban véve a legnehezebben, amelyek közt minden nap élünk. Azért szerinte helyesen állítja WAXWEILER, hogy »a tudomány nem más, mint a mindennapi élet tényezőinek bevonása a rendszeres megismerés körébe«. De ezek a jelenségek rendszerint nagyon bonyolultak. Ilyen a gazdaság is, melyet egy definitioval kellően megjelölni nem lehet. Annak úgyszólván minden oldalú ostromlása szükséges ahhoz, hogy valódi értelmének birtokába juthassunk. NOVICOW ezt meg is teszi, s a gazdaságnak tárgyi és személyi, objectiv és subjectiv mozzanatait éles elmével bonczolgatva tárgyalja. A föld sok helyen már szükségünk szempontjából többé-kevésbé átalakított, de azok kielégíthetése végett még sehol sincs teljesen alkalmas állapotban. Szerinte ennek az alkalmasságnak a mértéke szabja meg az illető nép gazdagságát. A fauna és flora, sőt az éghajlat is befolyásolható bizonyos határig. Az emberi érdekek szempontjából való alkalmasság ma természetesen látszó alapjait voltaképp az évezredek előtt kifejlesztett céltudatos munkásság képezte. így lesznek a régi, igazi és folyton tartó műveltséggel bíró országok azok lakosaira, sőt a kivándorlás és másnemű befolyásolás révén még az új országokra nézve is becsesekké. A gazdagság tehát nem az egyes testi javaknak sokasága, hanem a környezetnek, a természetnek és a társadalmi, alkalmas volta mindenféle igaz szükségünk kielégítésére. A közgazdaság a maga szerves egészében, de annak egyes mozzanatai is ebből a szempontból, egységesen ítélandók meg.

Világosan folyik ebből, hogy ami ez alkalmasságot fokozza, az gyarapodást, viszont ami csökkenti, az szegénység és tömegesen jelentkezve, nyomort idéz elő. Ez áll a termelésre, annak berendezésére, vezetésére s az egyesek vagy csak a nemzetek által bírható összes tényezőkre nézve is. A társadalomnak a maga egészében és tagjainak külön-külön tehát természetszerű feladata, hogy az emberek minél nagyobb száma részére alkalmassá tegyék a legnagyobb környezetet minél több szükségük minél teljesebb kielégítésére. A létező sok nagy tévedés egyike az, hogy az emberiség mindazon tagjai, akik képesek rá, az ily alkalmassá tevő munkásságon, vagy röviden kifejezve e gondolatot, a termelés körén kívül is helyesen élhetnek.

De a termelésnek nem egyszerűen a javak felhalmozására, hanem rá, az egész emberiségre nézve, minél kedvezőbb állapotának előidézésére kell irányulni. A legjobban szervezett közgazdaság tehát az, melyben ez a törekvés a legjobban valósul meg. Minden közgazdasági és társadalmi intézmény végső rendeltetése, hogy ezt a célt lehetőleg sikeresen szolgálja.

Azonban a milieure való hatás céljából kifejtett cselekvőség közt különbség van a szerint, amint az emberek és tárgyak, vagy pedig csupán az emberek egymás közötti viszonya jön tekintetbe. Az előbbi a gazdasági, az utóbbi pedig a politikai jelenségek körébe tartozik. NOVICOW IVES GUYOT-val ellentétben azt állítja, hogy Robinson, mielőtt Péntekkel találkozott volna, már gazdálkodott, mert a körülötte levő természetet szükségük kielégítése szempontjából alkalmassá igyekezett tenni. Később kettejük viszonyába politikai elemek is vegyültek. Szerinte a nemzetgazdaságtan legjobb fogalom megállapítása ez lenne: Az nem más, mint az a tudomány, mely arra tanít, hogy a környezet az emberek céljaira miként tehető a legrövidebb idő alatt a legalkalmasabbá.

A NOVICOW e felfogásában kétségkívül van eredetiség, de van nagy tévedés is. A nemzetgazdaságtannak, mint igazi tudománynak, csupán arra a kérdésre kell a feleletet megadni, hogy az emberi gazdálkodás körében mi van, vagyis annak egyedül a gazdasági élet törvényszerűségeinek alapos megismertetésére kell törekedni. Nem taníthat tehát arra közvetlenül, hogy bármily célból a gazdálkodás terén mi a teendőnk, hanem csak arra, hogy ami itt van, azt helyesen ismerjük fel és így képesek legyünk az egyes meghatározhatatlan változatú viszonyok közt tájékozódni és célszerűen cselekedni. Továbbá az ember és a tárgyak viszonyának megismertetése nem merítheti ki annak tartalmát, mert hiszen az emberek egymás közötti gazdasági viszonyaiban is sok és fontos eleme rejlik a törvényszerűségnek.

Ebből a sarkalatos tévedésből folynak azután hibái, melyeket a különben igen élesen megfigyelt és bátran megjelölt gazdasági tévelygések megítélése közben elkövet. Azt "hiszi például, hogy az emberi nyomor teljesen meggyógyítható, s olyan baj, melyet okos eljárás mellett egészen ki lehet kerülni, s korántsem oly jelenség, mint az áradások, a földrengés vagy az aszály. Nem olyan dolog a nyomor, mely az isten által megállapított világrend kiegészítő része lenne. Novicow a nyomor alapját nem is a javaknak a socialisták által felpanaszolt célszerűtlen eloszlásában látja, hanem abban, hogy nincs elegendő jószág, melylyel az emberiség szükségét kielégíthetné. A nyomor nem lehet a helytelen jövedelem- vagy jószágeloszlás következménye, és pedig két okból. Először, mivel a mai gazdálkodás mellett nincs és nem lehet elegendő elosztani való jószág; másodsor mivel a jövedelem- vagy jószágeloszlási folyamat mesterséges, főleg erőszakos befolyásolása az elosztandó javak mennyiségét korántsem szaporítaná, hanem rendkívüli módon csökkentené. A baj onnan származik, hogy az emberiség a körülötte levő világot nem tudja a maga javára kellően hasznosítani. Nagy tömege annak a másfél milliárd embernek, akik a földtekén élnek, ezért nyomorog. És gyorsabb léptekkel a gazdagság felé nem is fog haladhatni, míg az emberek első sorban a már létező vagy most rendszerint előállítható javaknak állítólag célszerűbb és igazságosabb eloszlására törekszenek, a helyett, hogy a környezet alkalmasabbá tétele által aránytalanul többet, szükségikhez képest elegendőt termelnének. De nem azért termelünk keveset, mintha a földteke a szükségeseket nem volna képes nekünk nyújtani, hanem mivel erre azt nem tudjuk szorítani, azaz a föld még csak kis mértékben van érdekeink szempontjából alkalmassá téve. A nyomornak a balesetek, a bűnökben s a társadalmi visszasságokban rejlő forrásait egyenként vizsgálván, legfőbb okának azt találja, hogy az emberiség nem újabb értékek termelését, hanem a létezőknek túlnyomólag rablás és banditismus útján való eltulajdonítását tartja főczéljának. A rablás fogalmát azonban kiterjeszti mindazon tevékenységre is, mely az embereket bárhol, tehát idegen országokban is, megakadályozza abban, hogy elegendőt termeljenek. Ha védvámok által valahol a termelés korlátoztatik, az emberiség szempontjából szerinte már banditismus. A nemzetközi munkafelosztás oly természetszerű jelenség, mint a nemzeten belüli, mely ellen küzdve, egyesek javára igazolatlan előnyöket biztosíthatni; de ez banditismus, mert szabad fejlődés esetén az emberek és nemzetek egymás kezébe való dolgozása révén az értékek sokkal inkább, oly rohamosan szaporodnának, hogy a megélhetés mindenfelé könnyebbé és biztosítottabbá válnék. Azért minden oly politikai eljárás, mely

egyesek vagy osztályok egyoldalú érdekeinek beczésére irányul, rablás, mely sokkal többet árt az emberiségnek, mint használ az illető nemzetnek, sőt a legtöbb esetben ennek is kárára szolgál.

Aza balvélemény, hogy a rablás előnyös a közre nézve, a legrettenetesebb, a legádázabb és, fájdalom, a legáltalánosabb csapása az emberiségnek. Pedig az a szörnyű felfogás, hogy a mások javainak eltulajdonítása által közjólétet is lehet teremteni, ma még igen mélyen gyökerezik a lelkekben. A jelenkor bajainak visszahatásaként keletkezett socialismus, mely magát hazugul tudományosnak nevezi, szintén e gondolatra építi fel chaoticus rendszerét. Különbözik oly jóakarató és világos eszű ember is, mint BASTIAT, azt mondja, hogy »a meggazdagodásnak két módja van: a termelés s a rablás«. Ez utóbbi által – igaz – egyesek sokat szerezhetnek, de nem az emberiség.

Ha a nyomor eltüntetését tekintjük czélnek, akkor ez eljárás a legczélszerűtlenebb, mert attól folyton eltávolít. Minden erőszakoskodás a jó szándék esetén is oly kerülő út, mely rengeteg idővesztéssel jár. Az államokon belül az egyesek lopva, csalva, orozva, az egész társadalom pedig a rablás, rabszolgaság, kiváltság, egyedáruság, trust, syndicatus, strike, razzia stb. útján fokozzák a nyomort, amelynek nemzetközileg a tributumok, a hódítás, a monopóliumok, a protectionismus és a nemzeti kizárólagosság áll szolgálatában. Volt idő, midőn a rabszolgaságot még nagyeszű bölcsészek is természetesen fejleménynek vallották. Ma ezt már nem hisszük; de a banditismus hasznosságát egy vagy más alakban a felvilágosult, sőt tudós emberek legnagyobb része vallja ma is. A politikával foglalkozás így lett a legtöbb országban tisztátalan mesterséggé. És az általános szavazás folytán a rablás még általánosabbá lesz, mint volt azelőtt. NOVICOW nem is barátja az általános szavazati jognak. De szerinte a socialismus és collectivismus épp oly ellentétben áll a néptömegek valódi érdekeivel, mint ahogy az aristokratia igazi javával nem egyeztethető össze a politikai banditismus. Ezt számos találó történeti hivatkozással igyekszik bizonyítani.

Behatóan foglalkozik ezután a socialismus általános nagy elvi és különös, apróbb tévedéseivel. Az álláspont, melyről ezeket bírálja – érdekes tünemény – a classicus nemzetgazdaságtané, melyet ha nem is egészen jól megalapozott, de általában a természeti tények alapján nyugvó tudománynak tart.

Ellenben a tudományos socialisták az emberi élet lényegét s annak alapfeltételeit merőben fonákul fogják fel, és törekvéseik ádáz voltánál csak a dolgok benső természetére vonatkozó tudatlanságuk nagyobb. Célzatuk voltaképp a leg-

otrombább banditismus, mert egy osztály javára, melyet korlátozott felfogásuk az egész társadalommal azonosít, ezt ki akarják rabolni. A proletárság nem azonos a társadalommal, sőt még nem is többsége annak. Nem más az, amit akarnak, mint fosztogatás. A mai socialisták tökéletes majmai az 1789. évi harmadik rend vezetőinek. Ők a proletariusok osztályát akarják uralomra juttatni a többi osztályok felett. Jelszavuk: Ose toi que je m'y mette! De bandita törekvéseik végeredménye nem az lenne, amivel a tömeget kecsesgetik, hogy t. i. az egész társadalomnak jobb dolga lesz, s hogy mindenestre legalább a proletariusok meggazdagodnának. Az egyes gazdag nemzetek vagyonos osztályainak kirablása rövid időre a proletariusoknak valamivel több jószágot juttatna talán, de mivel a sikeres termelés minden kétségen kívül csakhamar nagy visszaesést mutatna, sokkal előbb, mint gondolják, oly nyomorba süllyednének, amilyentől a szabad vállalkozás mai rendszere mellett nem kell tartaniok. Visszás dolog az, ha a termelési eszközöket akarják a magánemberektől elvenni. Ellenkezőleg, minél több munkást tőkésé is kell tenni, hogy a munkafelosztás előnyeinek kívül a termelési tényezők és a a természetszerű vállalkozás hasznában azok is részesíthetők legyenek. A magánvállalkozás megbénítása a sok százados, talán némileg egyoldalú, fejlődés nagy sikereitől fosztaná meg az emberiséget. A collectivismus megvalósítható összes alakulatai ma is megvannak és a munkások javára azok felhasználhatók. Igyekezzenek a munkásosztály szervezete ezek előnyeit minél általánosabbá tenni, de csak békés eszközökkel, becsületesen, nem erőszakkal és áldatlan banditizmussal. A munkások is takarékoskodjanak, vásároljanak részvényeket és szövetkezeti részjegyeket. Társuljanak a tőkéssekkel együtt vagy külön. A rábeszélés útja nyitva áll. Ha azután még sem sikerül a vállalkozásba a munkásokat nagy mértékben bevonni, ez csak arról fog újabb bizonyítékot szolgáltatni, hogy az említett óhaj nem felel meg az emberi természetnek, amely ellen tehát merényletet akarnak elkövetni, midőn erőszakkal olyasmit szándékoznak megvalósítani, amire az emberiséget szabadon érvényesülő hajlamai nem viszik rá.

Igen mélyreható bonczolgatás és bírálat tárgyává teszi NOVICOW ezután a MARX-féle tanokat. Éles elmével és ügyesen mutatja ki azok tarthatatlan voltát, s a tények egyoldalú felfogásán és célzatosságon nyugvó logikátlanságát. Az úgynevezett tudományos socialismus a felhőkből, az elmosódottság ködéből és a törekvések határozatlanságából ki nem jön. Arról, hogy voltaképp hova vezet, fogalmat sem képes nyújtani. Nemcsak kezdeményezői, de mai szószólói sem tudják törekvéseik, concret célját megjelölni. Ő ellenben ki tudja mutatni, hogy mit, hogyan és mily eszközökkel akar megvalósítani. Az

ilyen rendszer – kereken kimondva – mystificationál nem egyéb. Hiába mondja, hogy a közjót akarja, mikor az egyenlőség megvalósításának mechanikus megkísértése által méltánytalanságokból szövődik össze, s már kiindulási pontja is a legnagyobb igazságtalanság és természetellenesség. Felfogása tehát alapjában véve nem más, mint azé a fekete bokorlakóé, aki a hittérítő előtt ethikai meggyőződéséhek e szavakban adott kifejezést: »Ha feleségemet elrabolják – az rossz; ha én rablom el más feleségét – az jó.«

Sőt a rablásnak az a rendszere is, melyet a socializmus meg akar szüntetni, sokkal kevésbé káros, mint amelyet megteremteni óhajt. Az, hogy a gazdagok és hatalmasok rabolják ki a tömeget, ha helytelen is, tartósan és pedig ennek tönkretétele nélkül lehetséges, sőt a népesség számtalan esetben alig érzi meg azt. Ellenben azzal, ha a tömegek rabolják ki a gazdagokat, ezeket azonnal tönkreteszik, de maguknak legfeljebb csak valamelyes átmeneti hasznot szerezhetnek. Azután a régi tőke elkallódván, újabb pedig nem képződve s a vezető szakértelem is megszűnve működni, a socialisák által inaugurálandó banditizmus nemsokára oly munkahiányt s ennek nyomán oly ínséget vonna maga után, mint a melyhez hasonlót csak a gazdasági élet fejlődésének kezdő fokozatain találunk, azon korszakokban, midőn a környezet, t. i. a külvilág és a társadalom, emberi céljaink szempontjából sokkal kevésbé volt alkalmas, mint amilyen ma. A socializmus ezeknél fogva a nyomort nem megszüntetni, hanem rémítő mértékben csak fokozni tudná.

E visszás eredményekkel NOVICOW a maga javaslatait, melyek a környezet alkalmassá tételének elvéből levezetett és rendszeresített következtetések, állítja szembe. Ha a socializmus nem volna hamis tan, akkor az emberi természet hajlandóságainak és esengéseinek irányában volna feltalálható. De ennek éppen ellenkezője áll. A socialisták nem is az evolutio, hanem a revolutio útján vélnek és akarnak annak eldorádójába eljuthatni. Az emberi lélek eszménye nem az erőszak, hanem a békés fejlődés, nem a kényszer, hanem a szabadság, nem a mesterséges uniformizálás, hanem a gazdag változatokból keletkező összhang, a méltányos és szeretetteljes közreműködés közös céljaink megvalósítása érdekében. Ez pedig a milieunek minél teljesebb, az egész földtekére és az egész emberiségre kiterjedő alkalmassá tétele útján érhető el.

Novicow eszménye íme oly magasan szárnyal, hogy az csaknem az elérhetetlenség, az ábránd jellegével bír s így a biztosan megalapozott tudományosság hiányát tünteti fel. Ha ezt az ideált csupán mint ilyent mutatná be, s megmondaná, hogy az egyedül az általunk követendő útirányt jelzi, de voltaképp megvalósíthatatlan, azonban az elérhető célok felé

való törekvés közben – miként az iránytű – becses szolgálatot van hivatva teljesíteni: akkor nekem Novicow következtetései ellen egy szavam sem volna. De mivel a nyomort az általa jelzett úton-módon tényleg megszüntethetőnek hirdeti, érdekesen és eredetien megokolt javaslataival szemben két, azt hiszem, nyomós kifogást nem nyomhatok el magamban. Az egyik az, hogy ő az emberi szükségek expansivitását csodálatosképpen szemei elől téveszti s a mai művelt ember szükségleteinek határozott mértékét maradandó mennyiségnek látszik tekinteni. Pedig tudjuk, hogy a szükséglet alkotó hiányérzet milyen viszonylagos természetű, és hogy ebben az ember haladásának mily hatalmas emeltyűjét bírja. A szükségek kielégítésére vonatkozó felfogás a múltban más volt, mint a mai és bizonyára másforma lesz a jövőben, mint aminő most. Az, amit korábban nyomornak tartottak, nem azonos a nyomor mai s még kevésbé lesz ilyen jövőbeli fogalmával. Azt tehát, ami ily proteusszerűen változik, megszüntetni, vagy kiirtani nem leher, bárhogyan szervezzék is majdan az emberek társadalmait.

A mit mi e részben tehetünk, az nem több, mint hogy a termelés javítása és a társadalom mindig igazságosabb és méltányosabb szervezése által a haladás tényleg felismerhető akadályait elhárítjuk annak útjából. De azt, hogy ez a haladás és fejlődés minő alakulatokat juttat majd felszínre s a folyton általánosabbá leendő közjólét minő gazdasági, társadalmi és politikai intézményeket fog teremteni, mi épp oly kevésbé tudhatjuk, mint ahogy őseink évezredekkel vagy csak századokkal is ezelőtt a mai alakulatokról sejtelemmel sem bírtak.

Második kifogásom pedig Novicow abbéli tévedése ellen irányul, mely a nemzeti életnek a számításból való csaknem teljes kihagyásában nyilvánul. Nekem is mély meggyőződésem, melyet az emberiség egész múltjának eddig ismert összes adataival támogatok, hogy alaposan csalódnak, akik azt hiszik, hogy ez a tényező korábban nem létezett, hanem csak jelenkori fejlemény, s hogy a jövőben az ismét megszűnik majd hatályosan működni.

Azt megengedem, hogy a nemzeti mozzanat az emberiség-életének nagy terén soha sem volt oly öntudatos, mint napjainkban, de épp oly kevésbé hiányzott, mint a nehézkedés törvénye által jelzett természeti tünemény ennek a törvénynek szabatos megállapítása előtt. A nemzeti élet jelenségei, mióta nagyobb tömegekre kiterjedő társadalom alakult, mindig megvoltak, mert ez másként nem is lehetett és mindig meg fog maradni. Az lehetséges, hogy a nemzeti mozzanat századok múlva más alakban fog érvényesülni, amint jelentkezése a múltban is különbözik a maitól. Lehet, hogy túlzásaitól megszabadul, hogy a nemzetek versenye és versengése az

emberiség nagy körében vértelenebb, talán méltányosság által inkább áthatott lesz és így békésebb eszközökkel fogja a haladást előmozdítani; de az épp úgy nem szűnhet meg, mint ahogy az emberi szükségek terjengésének sem lehet határt szabni. Mind a kettő természeti tényező, melyekkel számítani keilend mindig, de úgy, hogy valószínű hatásukat csak korlátozott előrelátásunk határain belül vegyük komolyan figyelembe. A mi azon túlterjed, az már nem emberi dolog, tehát tudomásunk és tudományunk tárgya sem lehet.

NOVICOW ebbeli tévedései azonban, ezt ki kell emelnem, erényeinek túlzásából származnak. Művének tudományos értékéből is kétségkívül levonnak valamit. De ami ebből marad benne, még mindig oly tekintélyes mennyiség, mely munkáját becsessé és figyelmes elolvasását a társadalmi oly nehezen tisztázható igazságok után esengők minél nagyobb számára igen ajánlatossá teszi.

*Gaal Jenő.*

## **A közgazdaságtan mint exakt tudomány.**

(Schumpeter Joseph: Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. Leipzig, Duncker und Humblot. 1908. XXXII. 626. old.)

Újabbban a közgazdaságtanban az elméleti irány ismét erős lendületet nyer. A classikus iskola általánosításai és elméletüknek a gyakorlati gazdasági politika követelményeivel való összekapcsolása egy időre a közgazdasági elmélet hitelét megrendítette, midőn az élet továbbfejlődése az akkori korszak testére szabott gazdaságpolitikai követelmények viszonylagosságát bizonyította be. A visszahatáskép keletkezett történeti iskola mellett évtizedeken keresztül az elmélet háttérben állt. De a közgazdaság alapkérdései nem olyanok, hogy azok mellett a társadalmi gazdálkodás és szellemi fejlődés mai fokán az emberi elme hidegen haladhatna el anélkül, hogy azokba behatolni megkísérelné. Így az elméletnek újra lendületet kellett nyernie, hogy új szempontok bevonásával újult erővel kísérelje meg feleletet adni azokra a nagy kérdésekre, melyeket a classikus közgazdaságtan már fölvetett.

SCHUMPETER munkája is eme kísérletek közé tartozik. A legszűkebb értelemben vett elméleti munkával van dolgunk, mely annyira elméleti és oly mértékben kerül minden általánosabb érdekű és gyakorlati vonatkozást, hogy a szakkörökön kívül más olvasóközönségre aligha számíthat, sőt német bőbeszédűsége kétségkívül még, ha más tárggyal is foglalkoznék, akkor



is elriasztaná a szélesebb olvasóközönséget. Mindamellet a minden ízében önálló munka igen sok olyant tartalmaz, ami nagyon is megérdemli az általános érdeklődést.

Itt van mindenekelőtt a törekvése a közgazdasági elméletet megtisztítani mindattól, ami nem a legszorosabb értelemben vett gazdasági jelenség és ami SCHUMPETER nézete szerint tudományunkat exakt jellegétől megfosztja. Ilyennek tekinti ő azokat a bevezető fejezeteket, melyeket ma minden közgazdaságtani kézikönyvben a gazdasági élet természeti és társadalmi feltételeiről és a gazdasági cselekvés lélektani indokairól találunk. Ezekben a kérdésekben, SCHUMPETER nézete szerint, a közgazda-sohasem lehet szakember; csak a más szakmákban megállapított, ott már többnyire banalitásszámba menő tételket halmoz fel a közgazdaságtan előmunkálataképen, mielőtt az igazán szakmájába tartozó kérdések megoldásához fogna. Ő függetleníteni szeretné a közgazdaságtant a többi tudományoktól, a természeti és társadalmi jelenségek leírásától és a lélektantól, hogy ne legyen annyiféle közgazdaságtani rendszer, ahányféle álláspontot foglalnak el az írók ezekben a rendkívül bonyolult és összeszövődöttségük folytán oly különbözőkép magyarázható kérdésekben.

Nézete szerint ennek a függetlenítésnek nincs is akadály. Hiszen a gazdasági jelenségekben az, ami a közgazdaságtan tulajdonképpen lényegéhez tartozik, ezen bizonytalan lélektani, néprajzi, politikai stb. alapozás által úgy sem nyer igazi magyarázatot. A jelenségeknek általában és így a gazdaságiaknak is a végokait úgyis hiába kutatjuk. Éppen ezért a gazdasági tüneményeknek a bizonyos rendszer szerint való leírásával kell úgyis beérnünk, ehhez pedig idegen tudományoktól kölcsönvett tételekre felfogása szerint nincsen szükség.

Még jobban bámul az olvasó, amidőn SCHUMPETER kereken kimondja, – a végső következményeknek, még ha leverők is, a bátor levonása a szerző egyik nem eléggé dicsérhető előnye – hogy hypothesisinek absolut valósága, az igazságnak megfelelő vagy meg nem felelő volta reája nézve közömbös. Nem helyez súlyt erre egyszerűen azért, mert a tudományos feltevések nem lehetnek véleménye szerint részei a tudományos eredményeknek. Ezeknek a feltevéseknek a szerepe egészen külső és alaki; csupán módszertani segédeszközök azok. Hogy egy példát említsünk, nézete szerint mindegy akár azt mondjuk, hogy a termelési költségek, akár azt, hogy az érték határozza meg az árat. Hogy e két tudományos feltevés közül melyiket választjuk, az szerinte csupán attól függ, melyiknek a segítségével jutunk gyorsabban és biztosabban tudományos eredményekhez; hogy melyik felel meg inkább a valóságnak, az itt nem érdekel. Egy hasonlattal talán úgy világhatnék meg SCHUMPETER felfogását, hogy ő a közgazda-

sági fogalmakat és hypothesiseket olyan ábrázolási eszközöknek tekinti, mint aminők a geometriában a vonalak, vagy a térképészetben az ott használt jelek, melyektől mást nem kívánunk, mint azt, hogy hű képét-nyújtsák a terepen fekvő tárgyak egymáshoz való viszonyának. A jelnek nem kell a valósághoz hasonlítania és mindegy, hogy azt mily alakban választjuk. A fő az, hogy következetesen alkalmazzuk és segítségével az ábrázolni kívánt tárgyakat szemlélhetővé tegyük.

Természetesen, amint a földrajz nem merül ki a térkép-ábrázolásban, épp úgy a közgazdaságtannak a SCHUMPETER felfogásának megfelelő módszer szerinti tárgyalása nem teszi feleslegessé tudományunknak tágabb keretekben való tárgyalását. Ezt maga SCHUMPETER sem vonja kétségbe, csak az exakt tudomány, a »tiszta közgazdaságtan« elnevezést kívánja ezektől a fejtegetésektől megvonni. Egyéb irányokkal szemben önállósága dacára is igen türelmes felfogásával teljesen összhangban van, ha azt tanítja, hogy az egyik tudományos eljárás vagy módszer helyessége nem hozza szükségképp magával a másik hibás és helytelen voltát.

Ez utóbbi állításban, úgy hisszük, teljesen igaz van. Ha p. o. a közgazdaságtan mellett maradunk, akkor bátran mondhatjuk, hogy az eddig jelentkezett irányok, az elméleti, a történeti, az ethikai és a matematikai irányok mind egyenlően töreksenek ugyanazon ismeretkör, nagyjában egy közös terület meghódítására. Mindegyik más úton halad és így mind-egyiknek más kilátásai is vannak eredményre. Egyéni hajlamunktól is nagyban függ, hogy eme kilátásaikat, valamint a jelzett módszerek eredményeit egymás között hogyan értékeljük. Ha azonban az egyik vagy a másik irány melletti elfogultságunkat legyőzzük, akkor el kell ismernünk, hogy mindegyik irány a maga szempontjaival hozzájárul a vizsgált tünemények megvilágításához. Csak egyiknek sem szabad abban a hitben élni, hogy teljesen felöleli a tudomány egész anyagát és a körébe tartozó jelenségek egész magyarázatát. Hiszen a különböző irányok fellépésének és jogosultságának közös indoka van: az a tény, hogy a végső okokat és a dolgok lényegét soha, mindig csak azok egyes oldalait, tulajdonságait tudjuk felfogni. Ezért nincs tökéletes tudományos megismerés és ezért nem állíthatja magáról az elméleti vagy a történeti módszer szerint felépített közgazdaságtan, de épp oly kevésbé az ethikai vagy a matematikai irány, hogy csak maga vezet a közgazdaságtan jelenségeinek igazi magyarázatához. Az egyik szempontból való vizsgálat éppen megismerésünk végessége folytán nem teheti feleslegessé a másik szempontból, vagy az egyéb szempontokból való kutatást.

Amennyire igazat kell adnunk SCHUMPETER-nek abban,

hogy a közgazdasági jelenségeknek az egyik szempontból vizsgálása nem hozza magával a tárgy más szempontokból való vizsgálatának a felesleges, vagy éppen hibás voltát, oly kevésbé érthetünk egyet azzal a nézetével, hogy a közgazdaságtant meg kell tisztítani minden sociológiai és lélektani vonatkozásától. Nem mintha abban nem volna SCHUMPETER-nek igaza, hogy az idevágó fejtegetések sok közhelyet tartalmaznak, hanem azért, mert ezeknek a vonatkozásoknak a vizsgálatunk köréből való kizárása közgazdasági, de általában tudományos megismerésünkben hézagot hagyna, mert az egyéb társadalmi tudományok részéről megállapított igazságoknak a közgazdasági jelenségekhez való viszonyát hagyná megismerésünk körén kívül és így oly területet hagyna megművelés nélkül, melynek felszántására más tudomány nem vállalkozik. Az emberi megismerés, ha polyhistorok ma már nincsenek is és a tudomány is messzemenő munkamegosztással él, egy állandó kölcsönhatásban álló egész; az egyik tudomány a másokra épül és az egyik épp úgy vesz kölcsön tételeket a másiktól, mint ez az előbbtől. Éppen azért, mert az életet a maga valójában egyik tudomány sem képes felölelni és megmagyarázni, ha annak a titkos szálaival némileg meg akarunk ismerkedni, az egyik tudomány eredményeit össze kell vetni a másikkal. Ha a közgazda az etimológiától, az erkölcstantól, az élettantól stb., minthogy mindezen tudományok szakszerű továbbfejlesztője nem lehet, tényleg csak ismertebb tételeket vesz kölcsön, mi azonban nem szükségképen van így, mert egyes, a kutatási tárgyaival előtte különösen erősen összefüggni látszó idegen területekre mélyebben is behatolhat, akkor még sem állít üres banalitásokat, mert az egyéb tudományokban megállapított tételeknek a közgazdasági hatását és eredményeit világítja meg.

Midőn p. o. SCHUMPETER a közgazdaságtan határainak fentemlített szűkítésével be nem érve, abból kirekeszti az »Organisationslehre«-t, tehát azokat a fejtegetéseket is, melyek a gazdasági élet társadalmi szervezetének a fejlődését és így a lényegét is megmagyarázzák, akkor kétségkívül egyik igen érdekes és értékes részétől fosztja meg azt. Igaz, hogy nem tartja feleslegesnek az ilyen kutatásokat, csak a közgazda vizsgálata köréből akarja eltávolítani azokat, de vajjon a közgazdasági jelenségek megértését elősegítené-e az, ha a közgazda p. o. BÜCHER idevágó alapvető dolgozatait, mint a vizsgálatának a körén kívül álló jelenségek leírását, mellőzné.

Ha SCHUMPETER a népesedési tant is megfosztja polgárjogától a közgazdaságtan birodalmában, azon a fentiek után nem csodálkozhatunk. Az idevágó tételek tényleg kiváltságos helyet foglalnak el tudományunkban és önálló fejlődésre is képesek. A közgazdaságtan azonban a népesedéstan egyes vonatkozásait aligha fogja valaha nélkülözhetni. A gyakorlattal,

a gazdaságpolitikai étellel összefüggő kérdéseket szintén száműzi SCHUMPETER tudományunkból. Különösen élesen kel ki amaz írók ellen, és ez az íróknak a legnagyobb része, kik az elméleti és gyakorlati kérdéseket nem képesek egymástól elválasztani és akik minden tudományos tételbe czélszerűségi szempontokat és értékítéleteket visznek bele. Ezt jogosan, tartja az igazi tudományos munka nagy kerékkötőjének mert a tények elfogulatlan szemléletét teszi lehetetlenné. De ennek az eljárásnak a helytelenítése nem azt jelenti, hogy a gazdasági politika kérdéseit nem lehetne tudományosan és a közgazdaságtan részeként tárgyalni, amint azt más helyen kimutatni igyekeztem.\*)

Szinte aggódva kérdezzük ezek után, hogy mi is tulajdonképpen az, ami SCHUMPETER szerint a közgazdaságtan tárgyaként megmarad? A jószágok mennyiségi viszonylatai, feleli SCHUMPETER, alkotják azt a kört, amely a tiszta közgazdaságtan birodalmának mondható. Ide tartoznak tehát az érték- és árelmélet és az utóbbinak legfontosabb alkalmazása, a jövedelemeloszlás elmélete. De ezek is csak bizonyos korlátokon belül vizsgálhatók. Nevezetesen az emberre és a természetre vonatkozó vizsgálódásnak sociologia, lélektan stb. címén a közgazdaságtanból való száműzése folytán az alapot, melyen a javaknak vizsgálni kívánt viszonylatai felépülnek, állandónak, változatlanoknak kell feltételeznünk, mert hiszen annak változásaival foglalkozni a fentiek szerint nem kívánunk. Éppen ezért SCHUMPEIER rendszeréből a fejlődés tüneményét is eltávolítja. Csupán pillanatfelvételeit készíthetjük felfogása szerint a javak mennyiségi viszonylatainak, melyek merevek és a fejlődés tüneményét visszaadni nem képesek.

Ezért igen nagy súlyt helyez SCHUMPETER az amerikai íróknál különösen dívó statika és dinamika megkülönböztetésére a közgazdaságtan tárgyalásánál; alapos vizsgálatok nézete szerint mai tudásunk mellett csakis az előbbi terén lehetségesek.

A módszerre és a követendő eljárásra vonatkozó ily számos észrevételek után feszült érdeklődéssel várjuk azokat az eredményeket, melyeket tehát a szerző felszínre hoz. Úgy hiszem az, amit az árelmélet és a jövedelemeloszlási tan tétéleit illetőleg a könyv nyújt, minden olvasójában némi csalódást fog kelteni.

Jellemzésül csak néhány szót a jövedelemeloszlásról. SCHUMPETER három jövedelmi ágat ismer statikai rendszerében: a munkabért, a földjáraadékat és az eladott termékek

\*) V. ö. A társadalmi gazdaságtan tudományának feladata a gyakorlati kérdésekkel szemben. Athenaeum. Budapest, 1904. évi. 107-128. és 242-266. old.

árából folyó jövedelmet. Hogy ezt megérthessük, tudnunk kell, hogy ő a munkabérben a munka, a földjáradékban a föld szolgáltatásainak az árát látja és így az oly árból származó bevétel, mely sem az egyik, sem a másik csoportba nem tartozik, a harmadik különálló jövedelmi ág. De következetes-e ez a felosztás? Aligha. Hiszen a föld szolgáltatásai földtermékek létrehozásában állnak nagyrészt és így a földjáradék is jószágok ára. Miben különbözik az tehát ezen a felosztási alapon az egyéb jószágok árától? SCHUMPETER bizonyára azért veszi fel külön, mert a tulajdonos bérbé is adhatja földjét és ekkor is jövedelmet húz anélkül, hogy maga termékeket vinne a piacra. De akkor miért nem akar tőkekamatot elismerni? Hiszen a tőkés is bérbé, vagy kölcsön adhatja tőkét és húzhat ily módon abból – termékek árusítása nélkül – jövedelmet. Ha a földjáradékot SCHUMPETER azért választja külön az egyéb termékek árából folyó jövedelemtől, mert a föld el nem használódik, akkor sem egész következetes a tőkekamatnak a statikai jövedelemekből való kirekesztése; hiszen a tőke nagy része is többé-kevésbé állandó, bár nem örök használatot enged. A tőké megújulásának és a tiszta hozadéknak kérdése más lapra tartozik.

Ha valahol, akkor a jövedelemeloszlás tanában bírnak jelentőséggel a szociális tényezők. Csodálkozhatunk-e azon, ha a SCHUMPETER-féle jövedelemeloszlási tan rideg és merev ezen elemek kiküszöbölése folytán? Amíg azt hitték, hogy a jövedelemeloszlás a termelési tényezők között végbemenő osztozkodás, még csak valamennyire el lehetett volna a társadalmi tényezők hatását mellőző jövedelemeloszlási elméletet képzelni. De ha felismertük, hogy a termelési tényezők mögött álló egyének osztozkodnak a társadalmi termelés hozadékán, akkor nem tudunk ezektől eltekintő jövedelemeloszlási elméletet elgondolni.

Nagyon a részletekbe kellene hatolnunk, hogy ezekről bővebben beszámolhassunk, mivel az olvasót nem kívánjuk fárasztani. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a munka, melyet legjobban azzal vélünk jellemezhetni, hogy azt példákkal illusztrált módszertani könyvnek tartjuk, nem nélkülöz eredményeit illetőleg sem érdekes gondolatokat. Ilyen különösen a szerzőnek az az eszmemenete, melylyel új tőkekamat-elméletet kíván felállítani, a tőkekamat jelenségét összefüggésbe hozva a gazdasági haladással és az ily célra, fejlettebb üzemek felállítására nyújtott hitellel. Ismét módszertani korlátai azok, melyek megfosztanak attól, hogy emez érdekes gondolattal közelebbről megismerkedhessünk, mert hiszen a haladás és a fejlődés a statikai közgazdaságtanba nem tartoznak. SCHUMPETER tehát nem is hatol bele jobban tőkekamat-elméletébe és kéri a bírálatot is, hogy addig, míg azt részletesen ki nem

fejtí, azzal kíméletesen bánják. Másik érdekes pontja a könyvnek a tőkegyűjtés elmélete, melyet azonban mint dinamikai kérdést, szintén csak futólag érint a 'szerző. A statika körébe tartozó fejtegetései közül különösen a pénz elméletére vonatkozókat akarjuk kiemelni.

*Heller Farkas.*

### **A mezőgazdasági üzemek problémája.**

*(Károly Rezső: Mezőgazdasági üzemviszonyok és eredmények. Budapest, Pátria, 1909. (260.) – (Ereký Károly: Mezőgazdasági nagyüzemek. 1. kötet: P. uradalom üzemének ismertetése. Budapest, Athenaeum. 1909. (93.)*

Míg a külföldön a mezőgazdasági üzemek problémája hosszú idő óta élénken foglalkoztatja a törvényhozást, a gazdaságat és a szaktudományt, addig az irodalmunkban, dacára közgazdasági viszonyaink kifejezetten agrár jellegének, nagyobb jelentőségre emelkedni nem tudott. BERNÁT ISTVÁN és ÁRKÖVY RICHÁRD nagybecsű összefoglaló agrárpolitikai munkái foglalkoznak ugyan a nevezett problémával, de nincsenek kizárólag ennek szentelve, MILHOFFER idevágó SÁNDOR fejtegetései pedig egyáltalán nem kielégítők. A szocialisták tagadhatatlanul dolgoztak e téren, de munkásságuk inkább elméleti értékű pártirat, a hírlapirodalom termékei pedig a felszínen mozgó jellegük-nél fogva nem érdemelnek komolyabb figyelmet.

Most egyszerre két tudományos munka jelent meg, mely e problémával behatóan foglalkozik; az elsőt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület adta ki, a másik pedig e tárgynak szentelt nagyobb sorozatnak első kötete. Nem csupán terjedelménél, hanem anyagának tetjességénél és irodalmi tájékozottságánál fogva is az első munka érdemel nagyobb figyelmet s ezért elsősorban ezzel kívánunk foglalkozni.

KÁROLY REZSŐ munkája a mezőgazdasági üzemek problémáját csupán gazdasági, mondhatnók magángazdasági vonatkozásaiban vizsgálja, pedig e probléma éppen olyan fontos társadalmi és kulturális szempontból is. Ez egyoldalú felfogást annak tudjuk be, hogy a német szakirodalom azon része befolyásolta, amely tisztán gazdasági szempontból foglalkozik a mezőgazdasági üzemekkel. Munkájának első 52 lapja kizárólag a német szakirodalommal, a németországi üzemstatisztikai munkákkal foglalkozik, melyeket alaposan ismer és ismertet. Nagy hiánya azonban munkájának, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta a német szocialista irodalmat, mely a mezőgaz-

dasági üzemekkel behatóan foglalkozik. Nem ismeri DAVID EDUARD nagy munkáját\*), nem ismeri KAUTSKY KÁROLY könyvét\*\*) s nem ismeri a szociáldemokrata párt állásfoglalását az agrárkérdésben, melyet kimerítően ismertet COHNSTAEDT VILMOS\*\*\*). Kizárólag az üzemstatisztikai munkákra támaszkodik, azok anyagát és eredményeit bírálja s hasonló módon gyűjti össze a hazai mezőgazdasági üzemekre vonatkozó adatokat s vonja e belőle következtetéseit.

A német szakirodalom tudományos megfigyeléseinek legfőbb eredménye, hogy Németországban »fejlettebb köz- és mezőgazdasági viszonyok mellett a kisüzem több jövedelmet nyújt«, ami világos bizonyítéka annak, hogy Németországban a kisüzemé a jövő.

A magyarországi mezőgazdasági viszonyokat KÁROLY REZSŐ nem tudományos üzemstatisztikai monográfiák alapján vizsgálja, hanem saját szorgalmával gyűjtötte össze 71 gazdaság és pedig 24 kisüzem, 25 középüzem és 22 nagyüzem adatait. Vizsgálódásainak eredményei rendkívül fontosak, mert kénytelen elismerni, hogy »a kellően felszerelt, jól kezelt kisbirtok a jövedelmezés tekintetében úgy a közép-, mint a nagyüzemmel megállja a versenyt«. Hozzáteszi ugyan, hogy a nagyüzemeket nem szárnyalja túl olyan mértékben, hogy a nagyüzemek feldarabolását *közgazdasági okokból* követelni kellene; de nem is a jövedelmezőség szempontjából követeljük azt, hanem követeljük társadalmi és kulturális okok alapján. Fontos azonban, hogy olyan komoly szaktudós, mint KÁROLY REZSŐ, lelkiismeretesen s minden pártérdektől menten végzett kutatásai alapján kénytelen elismerni, hogy Magyarország is a kisüzemé a jövő.

Ha a kisüzem kellő felszerelés és jó kezelés mellett felülmúlja a többi üzemeket, akkor nemzeti érdek, hogy a kisüzemek kellő felszerelése és jó kezelése érdekében minden áldozatot meghozzunk. Magyarországon minden államsegéllyel megy s azt kellene mondanunk, hogy az ipari segélyek helyett, melyek eredményei nemzeti szempontból úgyis nagyon kétségesek, gyakorolja a földművelésügyi minisztérium fokozottabb mértékben a beruházási segélyek engedélyezését, hogy ily módon az ország jövedelmének emelkedésében térüljenek meg a hozott áldozatok. Nem vagyunk azonban semmiféle állami segély hívei. Nem segélyre, hanem hitelre van szüksége a kisbirtoknak. Ne bízzassék azonban a hitelnyújtás

\*) Sozialismus und Landwirtschaft. 1. Band: Die Betriebsfrage. Berlin, 1903. (703.)

\*\*) Die Agrarfrage. Stuttgart, Dietz Nachf. 1899- (454.)

\*\*) Die Agrarfrage in der deutschen Sozialdemokratie. München, Reinhard. 1904. (245.)

semmiféle kiváltságos pénzüzetre, hanem szervezzen az állam állami hitelintézetet, ahol a kisbirtokos a legkedvezőbb feltételek mellett kaphasson beruházási hitelt. A kisbirtok jövedelmezőségének fokozása országos érdek, a szükséges hitelintézet felállítása tehát állami feladat. Nem azért van szükség e hitelintézetre, hogy a tőkés jövedelmét emeljük, hanem módot kell nyújtani a kisbirtokosnak arra, hogy munkája után tisztességesen megélhessen.

Miután továbbá minden beruházás csupán akkor hozza meg a megfelelő jövedelmet, ha a gazdálkodási rendszer jó, meg kell ismertetni a földművelőket a legjobb gazdálkodási rendszerrel, szervezni kell a gazdasági szakoktatást. Dánia példája igazolja, hogy a művelt földműves a földművelés versenyképességét mily magas fokra tudja emelni. Itt a legfőbb ideje, hogy a gazdasági szakoktatás a paraszt érdekében szerveztessék. Ne nyugodjunk bele abba, hogy a magyarság legértékesebb része béressorban nyomorogja végig életét, hanem adjunk alkalmat arra, hogy az ország gazdasági megerősödésén hathatósan munkálkodjék. Fájdalommal kell úgyis látnunk, hogy az ország jövedelmének java idegenek előnyére szolgál, míg a magyarság életerős elemei baromi viszonyok között sínylődnek. Nem az a népiskola kell a népnek, ahol csak írni, olvasni s számolni tanul, hanem tanítsuk meg a népet a modern gazdálkodásra is, s e gazdálkodás nyomán olyan életerős magyar cultura fog fakadni, hogy századokra biztosítja a magyar faj fenmaradását. Igazi magyar culturát modern gazdaság nélkül nem tudunk elképzelni, a magyar cultura pedig mindnyájunk eszménye.

Őszinte szívvel gratulálunk KÁROLY REZSŐ-nek becses munkájához s erősen bízunk benne, hogy hosszas fáradozásainak s lelkiismeretes vizsgálódásainak meg lesz a kellő eredménye. Nem csupán a tudománynak, hanem az országnak, a magyar nemzetnek tett jó szolgálatokat, midőn a kisbirtok életképességére s jövő nagy szerepére biztos kézzel rámutatott.

Míg KÁROLY REZSŐ munkájára minden dicséretünket reá-pazaroljuk, addig EREKY KÁROLY-lyal csupán vitatkozni tudunk. EREKY KÁROLY a nagyüzem híve s a magyar mezőgazdaság megerősödését a nagyüzem fejlődésétől várja. Három közgazdasági elvből indul ki fejtegetéseiben. Az első elv, hogy a magasabb cultura a magasabb termelési rendszer következménye és nem megfordítva, nem lehet tehát olyan culturalis intézményeket életbeléptetni, melyek csupán magasabb termelési rendszer mellett válnak be. Egyszóval mondjunk le minden socialpolitikai reformról, mert termelési rendszerünk nem érett meg még erre. Eltekintve attól, hogy az elv kifejtése nagyon zavaros és MARX hivatkozott mondása sem igazolja, tagadnunk kell azt, hogy a nagyüzem termelési



rendszere magasabb culturát biztosít. Ellenkezőleg. A nagybirtok jövedelmezőségének emelésére jelentékeny eszköz a kiadások csökkentése, a kiadások között pedig előkelő szerepet visz a munkabér. Ha a munkabér csökken, csökken a munkás culturája is. Hogy várhatjuk tehát a nagyüzemtől a cultura emelkedését. De nem is igaz az, hogy a nagyüzem termelési rendszere tökéletesebb, mert kellő tőkével és szakértelemmel a kisüzem termelési rendszere ugyanolyan tökéletes, sőt még jobb.

EREKY KÁKOLY második közigazdasági vezérelve, hogy polgárosult társadalmakban az önálló parasztgazdák nyomorban sínylődnek. Dánia és Franciaország példái ezt fényesen megczáfolják, sőt Angliában is azon időtől kezdve lendült fel újból a mezőgazdaság, amióta az önálló parasztgazdák száma emelkedik.\*) A gabonatermelésben kétségkívül elnyomta a parasztgazdaságokat a nagybirtok, de a mezőgazdaság nem merül ám ki a gabonatermeléssel. EREKY jóslata, hogy a parasztgazdák meg fognak szökni saját gazdaságukból s beállanak uradalmi cselédeknek, hamis jövendölés s csak akkor válnék be, ha az állam nem sietne a kisbirtokosok segélyére, de akkor sem béresnek szöknének, hanem elmennének ipari munkásoknak s a nagy uradalmak munkások hiányában összeroppanának. A mezőgazdasági üzemkérdés legfontosabb problémája a munkáskérdés s meg vagyok győződve róla, hogy a nagyüzemekkel állami beavatkozás nélkül hamarosan végeznének a munkások. Már most is nagy a mezőgazdasági munkáshiány s az államnak kell gondoskodnia aratómunkásokról, hátha a nagyüzemek még inkább előtérbe nyomulnának. Világszerte keseregnek az írók a vidék elnéptelenedésén s EREKY KÁROLY előtt ez egyáltalán számba nem jön. A mezőgazdasági gépek és a külterjes gazdálkodás nem sokáig segítenek a munkáshiányon, mert munkásra minden körülmények között szükség van. Annyira nem tudja megjavítani a nagyüzem munkásai életviszonyait, hogy az iparral és a várossal versenyezhetne s mi nem is látunk más módot a vidék elnéptelenedésének megakadályozására, mint a kisbirtokok szaporítását. Ez életbevágó állami feladat, mert EREKY útmutatásai nyomán nem csupán a nagyüzem, hanem az ország gazdasága is hínárba kerülhetne.

EREKY KÁROLY harmadik vezérelve, hogy a polgárosult társadalom szükségletét csupán a nagyüzem elégítheti ki. Ez megállhat az ipari üzemekre, de nem a mezőgazdaságiakra. A mezőgazdasági kisüzem nem szállít annyit a piacra, mint a nagyüzem, de nem is szükséges, hogy annyit szállítson,

\*) Collines, Land reform. London: Longmans, Green & Co. 1906. (452.)

mert több embert tart el. Eleget szállíthat azonban akkor, ha gazdálkodási rendszere tökéletesebb lesz s megfelelő tőkéhez is juthat. Sajnos, ami azonban bizonyításra szorul, hogy »Magyarország összes parasztgazdája« képtelen volna Budapestet élelmezni s ez mutatja legjobban, hogy mekkora kötelességeink vannak még kisbirtokosainkkal szemben s mennyire hibás politika az, mely a nagyüzemek érdekében kisbirtokosainkat rabszolgasorba kívánja dönteni.

EREKY KÁROLY érvelése általánosan nem új, azokat az ősrégi érveket gyűjti össze, amelyeket a nagyüzem érdekében fel szoktak hozni: nagyobb munkamegosztás és tökéletesebb munkaeredmény, gépek alkalmazása, könnyebb hitelszerzés és megfelelő tőke, kedvezőbb értékesítési viszonyok, kisebb mérvű fogyasztás, szakképzett vezetés és nagyobb hozamok. Ez érvek állami hitelnyújtás és gazdasági szakképzés esetén elvesztik jelentőségüket s a mezőgazdasági szövetkezetek megfelelő szervezése mellett mindenképpen a nagyüzemek felé emelik a kisüzemet. Nem is említve azt, hogy a kisüzem gazdasági előnyei között szerepelnek: az olcsóbb termelés, a kertészeti és kereskedelmi növénytermelés s az időjárás esélyeinek könnyebb kihasználása, amelyekről EREKY nem tud.

Elég nyomorúságot hoz a népre a nagytőke gazdasági uralma s ha megszilárdítjuk a földbirtok monopóliumát is, akkor féltő, hogy a sok nyomorúság a végletekre készíti az elnyomott tömeget. Annál hatalmasabb és boldogabb valamely ország, minél több jómódú és független polgára van, ne akadályozzuk meg tehát mesterségesen, hogy Magyarország is hatalmas és boldog legyen s szüntessünk meg minden olyan intézményt, amely a jómódú és független polgárok számának emelkedését megakadályozza. Ez a nemzeti érdek s nem a nagyüzemek felvirágoztatása.

*Gárdonyi Albert.*

## **Politika és társadalom.**

### **A számok könyve.**

(The Statesman's Yearbook 1909.)

A számok könyvének nevezhetjük azt a testes piros kötetet, mely április 15-iki kelettel hagyta el a londoni sajtót. Jelídjében is Goethe vonatkozó megjegyzését viseli: »Man sagt oft: Zahlen regieren die Welt. Das aber ist gewiss, Zahlen

zeigen, wie sie regiert wird.« Bár – csodálatosképpen – német jeligét visel a könyv, azért mégis az angol szellemnek, az angol felfogásnak hű kifejezője. Legjellemzőbb erre a kötet előszava, melyben örömmel hirdeti, hogy okszerű térkihasználással, az anyag szigorúbb megrostálásával sikerült a már-már túlságosan testessé váló kötet térfogatát 308 oldallal csökkenteni. Az igaz, hogy így is 1.404 sűrűn nyomott oldalra terjed az adatoknak ez a kincses bányája. De ugyan melyik német könyvben lehetne nyomára akadni annak, hogy a javítást az anyag tömörebb feldolgozásában keresi? Tudományosságunk és egész művelődésünk annyira a németek pórázán halad, hogy ilyen javítás egész idegenszerű előttünk is. Pedig ha alaposan átlapozzuk ezt a hazánkban kevésbé ismert évkönyvet, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy igenis, ez a térfogatcsökkenés semmiben sem befolyásolja az anyag gazdagságát, sőt tömörebb összeállításában nagyobb áttekintésre ad alkalmat.

A kötet tartalma megfelel a választott jeligének. Igazi angol tárgyilagossággal szól minden kérdéshez; minden subjektív megnyilatkozás ki van zárva tartalmából és a rideg valóra, a megdönthetetlen tényekre támaszkodik. Ezért a világtörténelem színpadán lezajló nagy politikai küzdelmeknek csak ténynyé vált eredményeit ismerteti: és így válik címének megfelelőleg minden pártpolitika fölött az államférfiak évkönyvévé. A bennünket oly közelről érdeklő keleti háborús bonyodalmaknak a kötet megjelenéséig való eredményeképp csakis a f. évi április hó 19-én a hatalmak hozzájárulására adott félhivatalos jelentést közli és azt, hogy a török entente-jegyzőkönyvek ez év április hava 27-én kicseréltettek.

De ennek a látszólagos szűkszavúságnak mély és alapos hátteret ad abban a végtelenül gazdag és rendkívül megbízható adathalmazban, mely évről-évre megtölti hasábjait, s melyek állandó figyelemmel kísérése esetén, ha bele tudunk tekinteni a számadatok lelkébe, az ilyen és ehhez hasonló lapidaris kijelentéseket, mint évek óta folyó fejlődési mozgalmak eredményeit fogjuk megismerni.

Azért a számok ezen tárháza csak a gondolkodva olvasók előtt tárja fel kincseit. Az az anyag, mely egy-egy ország életnyilvánulásait minden irányban megvilágítja, igazán csak úgy lesz becses, ha azt egyrészt a megelőző évek fejlődési adataival, másrészt a különféle országoknak megfelelő adatsorozatával hasonlítjuk össze. így nyílik meg előttünk az a szédítő távlat, mely a társadalmi erők világversenyében kialakul. Az összehasonlító adatsorozatok sokkal ékesebben nyilatkoznak, mint sok-sok parlamenti szónoklat és mélyebb bepillantást engednek népek harcára vagy szövetkezésére, nemzetek fejlődésére vagy hanyatlására, az állami és nemzet-

közi politika érthetetlennek látszó rejtélyeire a publicistikának mázsaszámra írt vezércikkeinél.

Ragadjunk ki egy pár példát:

Anglia behozatala Németországból

1903-ban	34.5 millió £
1907-ben	38.8 » £ volt.

Ugyanekkor Anglia kivitele Németországba 23.5, illetve 4.5 millió £-re rúgott. Micsoda halálos nagy mérkőzés két ipari állam között, melyek mindegyike nemcsak önmagát képes ipari készítményeivel ellátni, hanem túltermelésének elhelyezésére már gyarmatai sem elegendők és a világ legnagyobb iparállamát ily óriási tömegű cikkekkel képes elárasztani. És ennek a szörnyű vetélkedésnek a világkereskedelem minden piacán megtaláljuk a nyomát. A német kereskedelem 1903-ban még mint számot nem tevő, China kereskedelmében külön feltüntetve nincs, és csak az európai kontinens (Oroszország kivételével) összesített forgalmában szerepel, de már 1905-ben 86.5 millió taelnyi angol behozatal és 18 milliónyi kivitel mellett Németország 14.8 milliónyi behozatalt és 5.4 milliónyi kivitt tüntet fel; ezek az adatok 1907-ben angol részről 77.6 millióra és 12.1 millióra csökkennek, míg a német kereskedelem forgalma 16.2 millióra, illetve 6.1 millióra emelkedik. Vajjon nem teszik-e érthetőbbé e számok a két hatalmas ország súrlódását, mint a diplomaták körmönfont, fondorlatos nyilatkozatai?

És evvel a csöndesen ölő versennyel párhuzamosan észlelhetjük az előkészületeket egy előreláthatólag sokkal zajosabb és borzasztóbb mérkőzésre, melyben azonban eddig az angolok mutatnak fel hatalmasabb, hogy ne mondjuk szörnyűbb eredményeket.

Az angol hajóhad 1903-ban harczképes állapotú 47 csatahajóval (27 I. oszt.) és 14 páncélos czirkálóval rendelkezett, nem szólva az egyéb typusú hadihajók roppant tömegéről. Ugyanekkor a német flotta 25 csatahajóval (3 I. oszt.) és 9 páncélos czirkálóval rendelkezett. Ellenben 1907-ben Anglia 52 páncélos csatahajót (39 I. oszt.) és 28 páncélos czirkálót (+54 védett czirkáló) állít a németek 35 csatahajójával (18 modern) és 8 páncélos czirkálójával (+27 védett czirkáló) szembe kereskedelmének védelmére – talán véres leszámolásban való megvédelmezésére. Erre enged következtetni legalább az, hogy ebben az évben lepte meg Anglia a mit sem sejtő világot a Dreadnought-typussal (17-21.000 tonna; 10-14 darab 12 hüvelykes ágyúval), melyből újabb és újabb aczélszörnyetegeket bocsát vizeire, minőkkel egyenrangú hajóóriásokkal Németország ma még nem rendelkezik, de a kiélt hajógyárakban már dolgoznak még nagyobb typusok előállításán.

És mikor az ember ezeknek a dolgoknak az összefüggését

vizsgálja s a világversenyben mérkőző hatalmak tengeri erejét és annak fejlődését nézi, egyszerre megdöbbenve áll meg Japán óriásilag fejlődő tengeri hatalma előtt és ámulva látja, hogy ez a csodálatosan fejlődő ország saját gyáraiban az angol Dreadnought-typuson alapuló, de azt méreteiben és felszerelésében túlhaladó hajókat épít, melyek elkészülésükkor kétség-telenül a világnak leghatalmasabb, legfélelmetesebb tengeri szörnyetegei lesznek, és oly rohamosan fejleszti tengeri haderejét, hogy igen rövid idő múlva Anglia után feltétlenül a legnagyobb tengeri hatalmasság lesz. Megértjük már most Japán és Amerika viszonyát?

Ezek csak kiragadott példák voltak. Ezernyi alkalom kínálkozik ebből az évkönyvből, mely a világ összes államainak alkotmányára, művelődésére, gazdaságára vonatkozó – majdnem azt lehetne mondani – összes adatokat «összehordja, csekély fáradsággal a földön hangyabolyként nyüzsgő népek természetes fejlődését tárgyilagosan tanulmányozni. Majdnem megdöbbenő következetességgel szűrődik le a csalhatatlan számok kérlelhetlen logikájából az az igazság, hogy a politikai hatalom csak a gazdasági fejlődésnek következményeképpen áll elő.

Nálunk, ahol a valószerűségek iránt oly kevés érzék van, nem győzzük eléggé ajánlani ennek a könyvnek gondolkodva való olvasását mindenkinek, de főleg azoknak, akiknek a könyv – címe szerint – szánva van.

Sz. K.

## **A socialis cursus tankönyve.**

(Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a Magyar Gazdaszövetség. Budapest, Pátria r. t. kiadása. IV. 276. old.).

A Magyar Gazdaszövetség, a Magyar Társadalomtudományi Egyesülettel szövetkezve, ez év tavaszán socialis tanfolyamot rendezett a tanítóképezdei tanárok, a gazdasági szaktanárok és a népjóléti akciókban munkálkodó erdészek részére. E tanfolyamon tartott előadásokat most tette közzé a Magyar Gazdaszövetség. A munka különböző írók dolgozatait tartalmazza s mint collectiv irodalmi vállalkozás egy-egy mértékkel nem mérhető s ugyanazon kritikai elvek szerint nem értékelhető. Köztük az összetartó fonalat a tanfolyam célja képezi, amelyet gróf APPONYI ALBERT vallás- és közoktatásügyi minister megnyitó beszédében akként fejezett

ki, hogy: »Ki kell mutatnunk a socialis gondolat egyöntetűségét, át kell azt vinnünk a köztudatba, de mindenekelőtt a népművelők tudatába, még pedig úgy, hogy a hazafisággal és a vallási érzülettel állandóan elválaszthatatlanul egybekapcsolva legyen«.

Az előadások három csoportra tagolódnak: neveléstudományi, nemzetgazdasági és szövetkezeti értekezésekre. Az első csoportot GIESSWEIN SÁNDOR nyitja meg, az erkölcsi nevelés jelentőségéről tartott beszédével. Abból indul ki, hogy a socialis kérdés egyszersmind erkölcsi kérdés is s így a socialis nevelésnek is egyszersmind erkölcsi nevelésnek kell lenni. A tisztán intellectualis neveléssel morális és socialis hatásokat elérni nem lehet. Ezt az igazságot minden cultur-nemzet fölismerte, ezért alakultak Angliában, Belgiumban, Amerikában az erkölcsi nevelést propagáló egyesületek (»Moral Education League«, »Société de l'Education Familiale« stb.) s ezért gyűltek össze tavaly erkölcs-paedagogiai congressusra a világ összes nagy nemzetének neves paedagogusai. Ismertetvén e congressus tanácskozásának eredményeit, GIESSWEIN arra az álláspontra helyezkedik, hogy a vallásos és erkölcsi nevelés egymással kapcsolatos és az erkölcsi szempontokat minden egyes tantárgy oktatásánál érvényesíteni kell. A francziák »leiró erkölcsstanát« nem tartja elégségesnek, mert ez az emberiséget a haladás legfőbb rugójától, az akaratra neveléstől fosztja meg. »Ideálokat kell adni az ifjúság elé ez kell, hogy legyen az erkölcsi nevelés fő czélja és fő eszköze is.« Egyike ezeknek a nagy ideáloknak, hogy az általunk megszerzett ismereteket az utókornak tökéletesbítve és meggyarapítva adjuk át. Ez a nagy culturmunka az osztályharczon alapuló modern barbarismus csodás ellenszerét, a »solidarismus«, ezt a par excellence erkölcsi és socialis érzést is ki fogja fejleszteni s ez által az egyén és társadalom közötti ősrégi ellentét úgy gazdasági és politikai téren, mint a nevelés művészetében enyhülni fog.

WESSELY ÖDÖN az erkölcsi nevelés és tanítás socialis jelentőségéről szólva, gyakorlati és neveléstörténeti vonásokkal egészíti ki GIESSWEIN előadását. Különösen becses értekezésében az, amit a socialis kérdésnek az iskolába leendő bevezetésére vonatkozó törekvésekről mond, továbbá az angol és német jellemképzés rendszerének feltüntetése (»The Children's Book of Moral Lessons« és a híres »Jugendlehre«).

A socialpaedagogia egy másik sarkalatos kérdését, tudniillik a nemzetköziségnek és a nemzeti eszmének a socialismus által a közélet minden megnyilvánulásába belevitt problémáját széles történeti alapon fejtegeti JANCSÓ BENEDEK. A különféle bölcséleti áramlatokat, politikai, gazdasági, társadalmi mozgalmakat kritikailag végigkutatva, az őskereszténység commu-

nismusától a XX. század syndicalista mozgalmáig vázolja a felvetett kérdés evolúcióját. A múlt történetéből azt a tanulságot vonja le, hogy a nemzeti eszme, a hazafiság gondolata, mint társadalmi energia folyton növekvő, bővülő, demokratikusabb és tisztább lett, s így ez a jövő haladásánál – amely épp úgy függ a physikai, mint az erkölcsi igazságok (s ezek között a haza és a nemzeti eszme) valódi megismerésétől – sem történhetik másképp.

A föntebbi előadások eredményeinek paedagogiai felhasználhatóságát mutatja, egyben pedig kitűnő átmenetet képez az értekezések nemzetgazdasági csoportjához SEBESTYÉN GYULÁ-nak a történelemtanításról mint socialpolitikai tényezőről tartott előadása. Bírálat tárgyává téve a történelemtanítás mai módszerét, követeli, hogy a politikai történet mellett a történelemtanár az emberi fejlődésnek is hű képét adja. A társadalmi szervezkedés, az osztálykialakulás és a gazdasági élet fejlődésének menetét az ó-, közép- és újkor történetében kimutatván, korunk legégetőbb problémájának, a socialis kérdés megoldásának föltételeit ismerteti, melyek között nem utolsó az a tanulság, hogy socialis haladás soha-sem-erőszakkal, hanem csak hosszú, fokozatos fejlődéssel volt elérhető s a küzdő felek többnyire compromissumra lépve, egyenlítik ki az ellentéteket. A történelem ezen becses tanulsága a jelen socialis küzdelmeiben is biztos támaszunk lehet.

A socialis curzus kitűzött czélja szempontjából különösen fontosak a második csoportba tartozó nemzetgazdasági értekezések és ezek között elsősorban GAAL JENŐ és FÖLDES BÉLA egyetemi tanároknak a gazdasági élet fejlődéséről, illetve a capitalizmusról tartott előadásai. Ez a két egymással Összefüggő thema teljesen ismeretlen terület volt eddig a hallgatók túlnyomó része előtt s az anyag terjedelme és a rendelkezésre álló idő csekélysége ugyancsak próbára tehetette az előadók paedagogiai képességét. A két értekezés bizonyosságot tesz a mellett, hogy az előadóknak a nehéz feladatot fényesen sikerült megoldaniuk, mert minden lényeges tudnivalóra kiterjeszkedve és mégis a szűkreszabott keretek betartásával oly plastikusan és érthetően adják elő tárgyukat, hogy kétségkívül fejtegetéseik az eredeti hallgatóközönség körén túl, a közigazdasági ismeretekben kevésbé járatos intelligenciáink önképzésének is fontos segédeszközéül fognak szolgálni.

GAAL JENŐ az ethnografiai kutatások legutóbbi eredményeit felhasználva, vázolja a gazdasági élet primkiv megnyilvánulásait, majd fokozatonként tünteti fel a gazdasági élet fejlődésének külön-, féle korszakait. A termelés, a forgalom, a jövedelem-megosztás és a fogyasztás törvényszerűségeit vizsgálván, részletesen fejtegeti a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem nemzetgazdasági jelentőségét. Különös érdeméül kell betudnunk előadónak,

hogy mindhárom termelési ággal szemben megőrzi pártatlanságát, egyforma mértékkel értékeli azoknak előnyeit és hátrányait és ebből eredő hatásukat a nemzet életére. Egy másik kiváló szolgáltatása ennek az értekezésnek az az egyszerű hasonlat az egyén szervezetének automatikus önfentartó tevékenysége (lélegzés, emésztés stb.) és az emberiség gazdasági élete között; e hasonlat értéke és kihasználhatósága úgy pædagogiai, mint retorikai szempontból első olvasásra szembeötlik s azt hisszük, hogy a jövőben igen sokan fogják alkalmazni oly érvekkel szemben, melyekkel a termelés mai, látzólag anarchistikus rendszerével kívánják indokolni az egységes szabályozó szerv, a socialista állam föllállításának szükségességét.

FÖLDES BÉLA értekezésében megkapó eredeti gondolat a capitalismus eredetének az a felfogása, hogy a tőke, mint termelő erő a középkorban is megvolt, csupán az államélet fejletlensége, a társadalmi berendezkedés (czéhek stb.) szabott korlátokat erő kifejtésének. Ez a felfogás sokkal élénkebben tünteti föl a gazdasági élet s a capitalismus összefüggését az emberi fejlődés egyéb jelenségeivel, mint a MARX-féle dialectika és az árúk fetisizmusán alapuló elméletek. Ebből a szempontból kiindulva könyebben megértjük, hogy miért volt oly nagy hatása az anyagi téren beállott változások (Amerika fölfedezése stb.) mellett az individualistikus eszmemozgalomnak, a nemzetgazdaságtan haladásának és a természettudományok fejlődésének a capitalismus születésére. Fejtegetései során előadó áttér a capitalismus kinövéseire, ismerteti az 1833-iki angol gyári enquête borzalmas adatait, majd azokat az eszközöket sorolja fel, amelyek segítségével az állam, a társadalom és maga az érdekelt munkásosztály a capitalismus kinövéseit orvosolhatja. Mindhárom tényező munkásvédelmi politikájának legfontosabb feladatait külön-külön tárgyalván, ama nagy pör igazságos eldöntésének érdekében, amely a tőkés és munkás között a capitalismus uralomrajutása óta folyik, hiven a nemzetgazdaságtanban elfoglalt socialethikai irányához, egy új világnézet kialakulását tartja szükségesnek. E világnézet egyik alapköve, hogy a munkásosztály számára a megelégedett élet, az emberi feladatok megvalósítása lehetővé tétessék; a másik pedig, hogy a munkánélküli jövedelmek esetei lehetőleg csökkentessenek és minden munkaképes ember munkára köteleztessék; végül, hogy az önzés és az altruismus, mint társadalmi hajtóerő egyensúlyba hozassék.

A két alapvető nemzetgazdasági értekezést meghatározott irányban kiegészíti: DR. CZETTLER JENŐ előadása, aki a német egyetemeken az agrár és socialpolitikából önálló tudományággá fejlesztett mezőgazdasági socialpolitikának alapelveit fejtegeti; DR. BAROSS JÁNOS értekezése, aki a MARX-féle rendszer



agrárpolitikai részének tarthatatlanságára utalva a social-democratia mezőgazdasági programját veszi éles bíráló alá. Az ipari socialpolitika és a tágabb értelemben vett népjóléti politika intézményeiről GEÖCZE SAROLTA szól, míg a közgazgatás socialis feladatait RÉNYI JÓZSEF műegyetemi tanár ismerteti.

Az értekezések harmadik csoportja teljesen gyakorlati irányú, célja az, hogy az olvasónak megmutassa az önségít-ség útját, amelyen a gyöngye capitalistikus termelés korszakában is megtalálhatja boldogulását. A magyar szövetkezeti mozgalom megindítója, BERNÁT ISTVÁN, fejtegeti elsőnek a szövetkezés gazdasági, társadalmi és pedagógiai jelentőségét. Jobb kézbe alig is kerülhetett volna ez a tárgy, mert BERNÁT ISTVÁN egész működése, még abban az időben is, amidőn a szövetkezeti eszme terjesztése érdekében a gazdasági előnyöket kellett előtérbe állítani, oda irányult, hogy ezt a társadalomgazdasági alakulatot a magyar nép erkölcsi fejlődésének socialpaedagogiai eszközévé avassa. A szövetkezeti mozgalom keletkezését, külföldön elért eredményeit behatóan ismerteti; ám a hazai fejlődésről általa megrajzolt kép hat legközvetlenebbül az olvasóra, aki ennek nyomán teljesen átérzi az író szavainak igazságát, hogy a szövetkezeti munka részesei szinte akaratlanul megnemesülnek és »fölébe helyezik a nemesebb érdekeket az anyagi haszonnak s ez után megőrzik a társadalomnak és az egyénnek becsületes eszményi fejlődését.« A szövetkezés paedagogiai fontosságát, célját, eszközeit igen találóan így jelzi: »A jövőben is leginkább helyén lesz az önzés által ütött sebeket az önzés mérséklése, a szilaj mammonimádást a nemesebb indulatok fölkelése, az internacionalizmus mérgét a becsületes hazafiság serkentése által orvosolni s a magunkra támaszkodás, az önségély és egyéni erély fejlesztése révén olyan polgárokat nevelni e hazának, kik nemcsak tudásban, hanem nemes lelkesedésben és a munka szeretetében is gazdagok, akik játszva viselik az életnek azt a terhét, mitől egyikünk sincs megóva s ami alatt a kevésbbé szerencsésen neveltek letörnek, mielőtt a céljt megközelíthették volna.«

MESKÓ PÁL a szövetkezetek különféle fajait és azoknak a magyar nép gazdasági, társadalmi és erkölcsi életére gyakorolt hatását ismerteti, úgy, amiként az a gyakorlati életben észlelhető s egyben megfelel azon ellenvetésekre is, melyeket a szövetkezeti mozgalom ellenfelei hangoztatnak. A csoportot dr. MOLNÁR ISTVÁN értekezése zárja be, mely igen érdekes és figyelemreméltó paedagogiai útmutatás arra nézve, hogyan munkálhatja a néptanító a mezőgazdasággal foglalkozó néposztály előrejutásának útját a jelen tanterv által részére kiszabott szűk területen is és különösen a természettudományi

tárgyak oktatásánál hogyan érvényesítheti az üzemtechnikai és értékesítési módok javítására vonatkozó ismereteket.

A Magyar (gazdaszövetség kitűnő szolgálatot tett a közügynek a socialis cursuson tartott előadások közrebocsajtása által. Ily módon nemcsak a cursus hallgatóinak számát szaporította azok által, akik önszántukból lépnek az autodidaxis útjára, hogy hiányzó közigazdasági és socialis ismereteiket e könyv segélyével pótolhassák, hanem azt hisszük, hogy ez a munka mint előadási füzet is be fog válni, mert az ország-szerte folytatott szabadtanításnak egyik nagy akadályát éppen az képezte, hogy a falusi előadók könnyen kezelhető közigazdasági és socialpolitikai előadási anyaghoz eddig nem tudtak hozzájutni. Ezen a hiányon immár segítve van s ha a fõnt ismertetett értekezések a tél folyamán több ezer előadó ajkán át a legkisebb falu lakosságának füleire is eljutnak, akkor kétszeresen jutalmazva lesz a Gazdaszövetség és a socialis cursus előadóinak emberbaráti munkája.

*Czétényi.*

### **Osztrák politikai szótár.**

(Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes, herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner von Dr. Ernst Mischler und Dr. Josef Ulbrich. 1905 – 1909 Alfred Holder. I IV.)

Rendkívül nagy értékű munka mindazon sociologusok számára, kiket Ausztria érdekel és különösen fontos a magyar olvasóra nézve, aki rövid, de mégis alapos tájékozást nyer elfogulatlan, megbízható forrásból. MISCHLER egyetemi tanár, de különösen ULBRICH, a prágai német egyetem tanára, kinek osztrák közjoga a leghiggadtabb és legtárgyilagosabb szakművek közé tartozik, biztosítékot nyújtanak arra, hogy a szóbanforgó gyűjtemény tudományos és jeles.

Mindjárt az első kötetben található néhány cikk, mely a magyar társadalomtudományt közelről érdekli: az Arbeitsrecht, Agrarverfassung, Armenpflege és a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó fejezetek, melyek sok tekintetben elsőrendű forrásoknak tekinthetők.

A munkajogról szóló terjedelmes rész kiváló áttekinthetőséggel nyújtja Ausztria állami életének ezen aránylag fejlett fejezetét. Éles és tanulságos bírálatát találjuk az erre vonatkozó osztrák törvényhozás terminológiájának, mely úgy objektív, mint subjektív tekintetben egyenetlen, sőt akárhányszor önkényes. E tapasztalat intő például szolgálhatna az új magyar

ipartörvénytervezetet illetőleg, amelynek terminológiájához ugyancsak sok szó fér, bár egyes fejezeteiben igyekeztek kodifikátorai minden tőlük telhetőt megtenni.

A munkajog alapjait tárgyzó rész nagy elmeéllel készült &s óvakodik a tényleges helyzet minden szépítésétől. Érdekes annak a kifejtése, hogy munkára való jog Ausztriában nem létezik, hanem csak a munka kötelessége, amennyiben a munkaképes egyén önfentartása csak ez úton érhető el. Avval, hogy az egyes embernek – feltéve a munkaképesség fennforgását – módjában áll-e a munkához való kötelezettségüknek eleget tenni, a törvényhozás nem törődik, mert abból a téves hitből indul ki, hogy minden munkaképes és dolgozni akaró egyén számára van munka.

A fejezet külső felosztását nem kísérhetjük nyomon, mert az 200 kéthasábos lexiconoldalra terjed. Kétségkívül kívánatos volna, ha a mi irodalmunk ily áttekinthető munkával rendelkezne.

Socialpolitikai tekintetben fontosak az ipari vonatkozású cikkek. A »Gewerbe« fejezet egész komplexuma elének tárja Ausztria hatalmas és jólszervezett iparának képét, karöltve az egész híres osztrák közigazgatással, mely ha Magyarországon érhető történelmi reminiscentiáknál fogva nem is rokonszenves, de határozottan figyelemre és tanulmányozásra méltó.

Közelről érdeklő Magyarországot a közös hadseregrel vonatkozó cikksorozat is, amely némely tekintetben ugyancsak hézagpótló. A közjogi alapelvekről szóló fejezet, mely SCHMID FERDINÁND innsbrucki egyetemi tanár tollából ered, némileg egyoldalúnak és az összmonarchia régi fogalmain alapulónak mondható. Teljesen hibás a magyar parlament újonczmegajánlási jogának felfogása; nem felel meg a magyar közjogi felfogásnak a delegatiók hatáskörének körülírása sem. Annál értékesebb és megbízhatóbb a katonai közigazgatásra vonatkozó rész.

Figyelemreméltó dolgozatok azok is, amelyek a személyes szabadságról és a politikai jogokról szólnak (mindkettő DATNSCHER innsbrucki egyetemi tanár munkája). Önálló forrásmunkának tekinthető a szótár ama része is, mely az ausztriai zsidóságról szól és mindazt összefoglalja aránylag rövid helyre, amit eddig csak szétszórta és rostálatlan lehetett fellelni. A történelmi rész végig veszi az egyes tartományokat, a második fész pedig a zsidócultuskérdést taglalja. A többi egyházak is kimerítő tárgyalásban részesülnek, de a zsidóság fejezete azért érdemli meg a külön megemlítést, mert új a mag a nemében.

Legelsősorban kellett volna említeni a Staatswörterbuch ama részeit, melyek szorosban Magyarországgal foglalkoznak. A közjogi és politikai közigazgatási rész NAGY ERNŐ egyetemi

tanárunk tollából ered, aki e szűk keretben nagy munkát végzett. Tárgyalása kezdettől végig tudományos a szó legnemesebb értelmében. A két viszonylag rövid dolgozat lapidáris; érdemes volna arra, hogy magyarul is megjelenjék, mint rövid, áttekinthető közjogi kézikönyvecske, nem jogászok és diákok, hanem a művelt közönség számára. A magyar igazságügyre vonatkozó részt ZERGÉNYI JENŐ soproni ügyvéd, a büntető intézetekről szóló fejezetet REINER IGNÁCZ miniszteri osztálytanácsos, az egyházjogi részt REINER JÁNOS egyetemi tanár, a pénzügyi részt SCITOVSKY TIBOR szerkesztette; mindmegannyi figyelmet érdemlő jeles munka. Ausztriának Magyarországhoz való gazdasági viszonyáról ULBRICH ír alaposan, kimerítően és lehetőleg tárgyilagosan, amit különben nem minden osztrák közjogászról lehet elmondani. Éppen ez a körülmény teszi ULBRICH munkáját fokozott mértékben becselessé.

Ausztriának belső életét, sajnos, Magyarországon általában kevésbé ismerik. Még emlékezetes, hogy nemrégiben egy vezető magyar politikus, akinek mint magyar delegátusnak első ízben volt alkalmá Bécs körül bepillantást nyerni Ausztria gazdasági életébe, egész extázisba jutott és a szó szoros értelmében felfedezte Ausztriát, mely a magyar sociálpolitikusok tekintélyes része előtt még mindig terra incognita. Kívánatos volna, ha a MISCHLER-ULBRICH-féle Staatslexicon hozzájárulna Ausztria ezen igen szükséges felfedezéséhez.

V. J.

## Társadalmi mozgalmak.

### A nőkérdés új világitásban.

A feminizmus irodalma éppenséggel nem mondható szegénynek; a folyóiratokban és a könyvpiaczon egyaránt folyton találunk a nőkérdéssel foglalkozó újabb és újabb termékeket. A főkérdések, amelyek köré ez az éppen nem szüksézzavú irodalom csoportosul: a férfi és nő biológiai egyenértékűsége vagy pedig egyenlőtlensége és az ebből folyó megállapítása annak, hogy a nő mennyiben maradjon meg eddigi kisebb-nagyobb visszavonultságában a gazdasági és általában társadalmi élet harcsterét illetőleg, vagy pedig mennyiben vegyen tevőlegesen részt az emberiség termelő és társadalmi tevékenységében.

Az eme kérdések körüli vitában a nő jogai, azok tágitásának szüksége, a nők gazdasági és társadalmi haladása

elé gördített akadályok elhárítása állandóan előtérben állnak. Hol a nők politikai jogairól hallunk, hol a hivatásoknak a nők előtti megnyitásának sürgős szükségességéről, sőt a nő részére az anyaság kötelességének még a családon belül is szabad választásának vagy visszautasításának a jogát is követelik némelyek. A mai vagy a jövő női nemzedék részére kívánt, sőt nem egyszer hangosan követelt eme jogokkal szemben kötelességről vajmi kevés szó esik a vitákban és az ide vonatkozó munkákban. Az elfogulatlan bíráló előtt ez mutatja, hogy a feminizmus mozgalma mennyire egyoldalú és mennyire elfogult még abban a véleményében, hogy a nő el van nyomva. Pedig a társadalmi élet természeténél fogva jog nincs kötelesség nélkül. A jog és kötelesség egy és ugyanazon dolognak csak két oldala.

Ennek a voltakép természetes, de a feminista irodalomban a mozgalom pártolójának a női jogok irányában való elfogultsága, a feminista eszmék ellenzőinek pedig a régi jogok és kötelességek fentartása mellett való állásfoglalása folytán erősen elhanyagolt gondolatnak érdeklődésünket magára vonó eredeti fejtegetését találjuk egy, az ily társadalmi kérdésekkel a dolog természeténél fogva nem igen foglalkozó helyen: a Katonai Közlöny-ben. Eme folyóirat június havi számában ugyanis KOLLMANN DEZSŐ hadnagy azt fejtegeti, hogy a nőknek a gazdasági és szellemi átalakulások folytán egyre inkább a kenyérkereseti pályákra szorulása és a közélet küzdőterén való megjelenése hova-tova előtérbe kell, hogy tolja a nők honpolgári kötelességeinek a növelését is. Ha egyszer elhagyta a feminizmus és a nőknek az élet küzdő terére törekvő tömege azt az álláspontot, hogy a nő egyedüli hivatása a családi élet, illetőleg a jövő nemzedék világrahozása és felnevelése, mely hivatás magában elég súlyos kötelességekkel jár, ha egyszer elhagyta azt az alapot, mely azt hirdeti, hogy a nő egyedüli tartozása az állammal szemben a jövőbeni kor honpolgárainak a szülése és nevelése, akkor az anyaság adója nem maradhat többé az egyedüli társadalmi tartozása a nőnek, meri a hivatásoknak részére való megnyitása vagy éppen a politikai jogoknak számára való biztosítása által tágult jogköre a közülettel szemben létező kötelességeinek a növelését is kell, hogy vonja természetszerűleg maga után. A Katonai Közlöny cikkírója ezt olyképp gondolja, hogy annak a tehernek a viselésében, melyet a haza megvédése érdekében a férfinem katonai szolgálat vagy ezt megváltó adó fizetése által eddig kizárólag visel, ezután majd – természetesen nem a legrövidebb idő alatt, hanem csak akkor, ha a fenti fejlemények a maguk egészében fognak előttünk állni – a női nemnek is részt kell vennie. Nem az operettekbe való női sorhadszolgálat az természetesen, amire KOLLMANN gondol,

hanem a nőknek oly katonai szolgálata, mely nemüknek és régebbi hivatásfőnöküknek megfelelően foglalkoztatná őket a hadsereg szükségletei ellátása körül. Olyképp gondolja KOLLMANN az egyébként még csak eszmeként odavetett, részleteiben ki nem dolgozott tervet, hogy a nők is bizonyos ideig katonai szolgálatra köteleztetnének, mely idő alatt a katonai kórházakban, katonai gyárakban, konyhákban és esetleg irodákban teljesítenének szolgálatot.

Szükségesnek tartja ezt már csak a versenyviszonyok kiegyenlítése szempontjából is. Mert, ha a nők panaszkodnak azért, hogy a kereseti pályákra lépést és azokon is a férfitársaikkal való versenyt a mai viszonyok nekik felettébb megnehezítik, akkor viszont a férfiak, mint akik eddig maguk töltötték be ezeket a pályákat, igen súlyosan érzik a nők versenyét. Számos hivatáskörben a meglévő állásokon az azokra pályázó férfiaknak nőtársaikkal kell osztozniuk. E tekintetben pedig éppen a katonai szolgálatnál fogva KOLLMANN szerint a nők a férfiaknál lényegesen kedvezőbb helyzetben vannak, mert, amíg a hivatalba igyekvő férfi katonáskodik, addig az ugyanazon pályára törekvő nő zavartalanul megszerezheti a szükséges élőképzettséget és állást is nyerhet. A versenyfeltételek kiegyenlítésének a szüksége tehát nézete szerint mint igazságossági követelményt hozza magával a nőknek is katonai szolgálatra való igénybevételének a kívánatos voltát.

Midőn a Katonai Közlöny-ben felvetett eme gondolatról itt beszámolunk, minthogy Szemlénk olvasóit a hazánkban felmerült társadalomtani vonatkozású eszméről állandóan tájékoztatni óhajtjuk, nem akarunk behatóbban e tárgynál időzni. Az eredeti cikk szerzőjének csak két dolgot kívánunk, a nélkül, hogy ezzel bírálatot kívánnánk mondani eszméje felett, megfontolásra ajánlani. Az egyik az, hogy a férfi és nő versenyfeltételei a kereseti élet pályáján a két nem különbsége által legalább is addig, míg a nők átlag nem vonják ki magukat az anyaság kötelezettsége alól, még sem egész egyenlők, mert ha a nő korábban is juthat hivatalhoz, úgy ottani tevékenységében és haladásában az anyasággal járó terhek nem egy tekintetben gátolják. Ami pedig a katonai ruházatnak stb. női hadkötelesek útján való előteremtését illeti, ez minthogy gyakran hatalmas cégek üzeme egyenesen a katonai szállításokon alapul, de általában is, mint az állam minden ipari tevékenysége, messze kihatással volna az ipari és gazdasági életre és így még az itt figyelembe veendő számos egyéb szempont mellett az iparpolitikai sem lesz elhanyagolható.